

ELS CAPUTXINS DE CATALUNYA I LA REVOLUCIÓ DE JULIOL DE 1936

Valentí SERRA DE MANRESA

Original rebut: 12/01/2021
Data d'acceptació: 06/04/2021

Adreça: Cardenal Vives i Tutó, 16
(Caputxins de Sarrià)
08034 BARCELONA
E-mail: frvalentiserra@gmail.com

Resum

Anàlisi, efectuada amb documentació inèdita d'arxiu, a propòsit de l'impacte de la persecució religiosa que començà el juliol de 1936 en la vida institucional i fraterna dels caputxins catalans, i que produí trenta cinc víctimes *in odium fidei* de les quals, trenta, ja han estat beatificades.

Paraules clau: Guerra Civil, persecució religiosa, *odium fidei*, culte clandestí, anticlericalisme, caputxins.

Abstract

An analysis using unpublished archive material of the impact of the religious persecution that started in July 1936 in the institutional and community life of the Catalan Capuchins. It produced 35 victims in odium fidei, of whom 30 have already been beatified.

Keywords: *Civil War, religious persecution, odium fidei, clandestine worship, anticlericalism, Capuchins*

1. LA PROJECCIÓ DELS CAPUTXINS ABANS DE L'ESCLAT DE LA REVOLUCIÓ
DEL JULIOL DE 1936

D'entrada¹ caldria recordar que, després dels anys d'exclaustració vuitcentista i una volta consolidada la Província de framenors caputxins de Catalunya —que institucionalment fou restaurada el dia 31 de maig de 1900— els frares assoliren, força aviat, un notable prestigi en el camp de la pastoral i de la cultura,² especialment a través de les revistes *Estudis Franciscans* i *Criterion*; unes publicacions que ajudaren a divulgar l'aportació dels frares caputxins a la història, al franciscanisme,³ a la filosofia, a la literatura i, àdhuc, a la música,⁴ tal com ja ho manifestà el 1923 el P. Frederic de Berga en un escrit adreçat als religiosos com a ministre provincial.⁵ Aquest prestigi cultural assolit pels caputxins catalans coincidí amb el clima optimista d'una Catalunya emergent.

1. Les sigles emprades al llarg de l'article són: ACPalma (: Arxiu dels caputxins de Mallorca); AGRoma (: Arxiu General dels Caputxins); APCC (: Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya); ApFran (: *El Apostolado Franciscano*); ASTar (: *Analecta Sacra Tarraconensia*); ASVat (: Arxiu Apostòlic Vaticà); APMarist (: Arxiu de la Postulació dels Maristes de Catalunya); ASCRel (: Arxiu de la Sagrada Congregació de Religiosos); BHC (: Biblioteca Hispano-Caputxina); EstFr (: *Estudios Franciscanos*).
2. Cf. V. SERRA DE MANRESA, *Aportació dels framenors caputxins a la cultura catalana: des de la fundació a la guerra civil (1578-1936)*, Barcelona 2009, 465-630: «Els caputxins i llur inserció en el moviment cultural de Catalunya».
3. Fou molt destacada la contribució al franciscanisme cultural el conjunt de treballs publicats en la miscel·lània titulada *Franciscalia* (Barcelona 1928) i, sobetot, foren rellevants les constants aportacions de la revista *Estudis Franciscans*. Sobre l'itinerari cultural d'aquesta revista, vegeu V. SERRA DE MANRESA, «Un segle d'aportacions al franciscanisme de la revista *Estudios Franciscanos* (1907-2007)», *EstFr* 109 (2008) 225-253.
4. El P. Josep de Besalú ho posà en relleu en avaluar el trienni 1933-1936, poc abans de la celebració del Capítol provincial: «Han estat afortunats també els nostres religiosos en la concurrència a certàmens i concursos públics de caràcter literari i musical. Volem esmentar principalment, el premi Francesc Vives, atorgat, en el concurs de l'Institut d'Estudis Catalans atorgat al P. Martí de Barcelona pel seu treball *La cultura catalana en el regnat de Jaume II*; el premi Concepció Rabell atorgat en el concurs de l'Orfeó Català al P. Nicolau M. de Barcelona per la seva composició musical *Missa Regina Pacis*; i el diploma concedit al P. Hilari d'Arenys de Mar per una composició poètica presentada als Jocs Florals del Rosselló celebrats a Perpinyà»; APCC, *Lletres Circulars* (Barcelona, 2 juliol 1936) f. 24.
5. APCC, *Circular de Frederic de Berga als caputxins de Catalunya* (Sarrià, 1 abril 1923) f. 2: «Sobre la Província [de framenors caputxins de Catalunya] s'és parlat molt i es parla molt encara; tant a dins, com a fora. Això indica almenys una cosa: que valem quelcom [...] Hem tingut i tenim grans amics que ens estimen de debò pel que som i valem, i enemics formidables que ens combatien per defectes i no sempre petits».

Els frares caputxins de Catalunya, tot i la notable projecció cultural assolida en la dècada dels anys trenta, durant la Segona República van començar a experimentar una notable davallada en el nombre de les vocacions, tal com ho manifestà el P. Josep de Besalú en la circular que, a tall de balanç, escriví poc abans de la celebració del Capítol provincial de 1936. En aquesta circular el ministre provincial hi expressà, també, una certa temença a propòsit de les possibilitats de continuïtat de la institució provincial en un futur no massa llunyà⁶ car, en aquells anys, ja s'havien produït les defuncions d'aquells religiosos que més ajudaren a vertebrar el procés de restauració de la Província caputxina de Catalunya;⁷ per exemple, la del P. Miquel d'Esplugues, religiós de gran influència que morí l'octubre de 1934. A la davallada numèrica de les vocacions caputxines cal afegir-hi la defecció d'alguns religiosos motivada per l'exaltació política que els produí l'adveniment de la Segona República. En aquest nou clima social d'enaltiment del republicanisme i de radicalització de l'anticlericalisme, un bon nombre de famílies de fonda tradició catòlica començà a témer pel futur de llur fills que llavors es trobaven cursant estudis en els seminaris i en els noviciats, i àdhuc, en alguns casos, anaren a cercar-los per tal de restituir-los a la vida casolana:

La *llista negra* de les baixes produïdes per deserció o per fracàs de la vocació, resultaria tal volta la més nodrida de quantes es podrien formar, trienni per trienni, des de la Restauració de la Província ençà [...]. L'exclaustració, secularització o apostasia de certs individus ha estat el desenllaç natural, gairebé previst, d'un llarg procés de descomposició interna, de relaxació religiosa [...] durant aquests tres anys hem perdut cinc Pares [...]. Han sortit també dos Coristes de vots temporals [...]. L'esverament que en el si de les famílies tradicionalment cristianes ha produït el canvi de règim polític operat a Espanya [...]. Una prova de l'esverament de les famílies a que acabem de referir-nos, ho és el fet que el nombre d'alumnes de la nostra Escola Seràfica, que el dia abans de la implantació del règim republicà era de 44, quedés sobtadament reduït a la matrícula de 24, després d'aquell esdeveniment polític ha anat gradualment disminuint fins al nombre de 18 seràfics que és el de la matrícula actual.⁸

6. APCC, *Lletres Circulars* (Barcelona, 2 juliol 1936) f. 1: «On l'alteració ha estat més acusada durant el trienni [1933-1936], i no cabalment en sentit de guany. El balanç en aquest aspecte resulta deplorable. ¡Déu ens en guard que la Província de Catalunya anés seguint per gaire temps el mateix ritme! Irremissiblement aniríem a parar a la nostra liquidació com a col·lectivitat autònoma».
7. APCC, *Ibíd.*, f. 2: «Tretze han estat les baixes produïdes per defunció: nou Pares que, per ordre cronològic de la seva mort són [...]. Tres germans llecs».
8. APCC, *Ibíd.*, ff. 3-13.

Durant la dècada dels anys trenta, les vocacions a la vida caputxina ja no eren tan perseverants com en èpoques passades,⁹ tan a Catalunya com en tot l'Orde.¹⁰ En aquells anys¹¹ es perceberen els primers símptomes de la secularització¹² i el P. Josep de Besalú s'hi referí, talment, com «una tara pròpia de l'època present, filla de la fluixedat i feblesa de molts temperaments d'avui dia, o de la superficialitat del medi ambient en què es desenvolupa la vida moderna».¹³ El P. Josep de Besalú, com a primer responsable dels caputxins catalans maldà, des de la seva condició de ministre provincial, evitar que decaigués l'espiritualitat dels caputxins de Catalunya i, per aquesta raó, disposà la pràctica del recés mensual a cada comunitat.¹⁴ Atesa la davallada vocacional s'optà per fusionar l'escolasticat de filosofia del convent d'Olot amb el de teologia establert a Sarrià.¹⁵ A més, durant el temps de la Segona República, la Província caputxina de Catalunya¹⁶ ja no comptava amb tants

9. APCC, *Ibíd.*, ff. 5-6: «Alumnes nous ingressats a la nostra Escola Seràfica d'Igualada, dinou. En el mateix espai de temps han passat de l'Escola [Seràfica] al Noviciat, catorze seràfics; i han vingut directament del segle al Noviciat, com a coristes, tres postulants. Amb lo qual resulta que han vestit el sant hàbit en el Noviciat disset coristes, dels quals fins ara, n'han perseverat només deu [...] La preocupació per la pèrdua de tantes vocacions religioses no és cosa exclusiva dels Superiors de la Província. Se n'ha planyut la Santa Seu».
10. APCC, *Ibíd.*, f. 8: «El Rvdm. P. Melcior de Benissa, en el seu parlament precapitular, féu constatar que, de 3.312 novicis que havien arribat a la professió de vots temporals durant el sexenni del seu generalat, una quarta part d'ells havien naufragat en la vocació».
11. APCC, *Ibíd.*, f. 13: «L'escassetesa de vocacions la senten per igual els Seminaris conciliaris de les diverses diòcesis catalanes, com les cases de formació dels Instituts que radiquen a Catalunya. És un fenomen de caràcter general que delata el descens que en qualitat ha sofert l'esperit sobrenatural i religiós de l'actual generació del nostre poble».
12. A partir de l'any 1931 augmentaren les dispenses de vots temporals. La primera dispensa data del 26 de febrer de 1931, i fou concedida al jove caputxí fra Eulogi de Barcelona (Manuel Cruells i Piferrer); vegeu C. J. MARTÍ, *Estadística de la Província de Frares Menors Caputxins de Catalunya*, Barcelona 1975, 120-121, núm. 239. Manuel Cruells fou militant d'Estat Català, destacà com a historiador i polític. L'any 1937 publicà *El catalanisme és una revolució*.
13. APCC, *Lletres Circulars* (Barcelona, 2 juliol 1936) f. 9.
14. APCC, *Ibíd.*, f. 11: «El Recés mensual com totes aquelles pràctiques de la vida religiosa que tenen un caràcter eminentment espiritual, ha estat ordenat per enrobustir la nostra vida interior [...] Per a totes les edats de la vida religiosa és aconsellable el Recés espiritual; per això hem volgut que es practiqués en totes les nostres Comunitats».
15. APCC, *Ibíd.*, ff. 11-12: «Una altra innovació, inspirada en la necessitat de garantir l'educació religiosa i disciplinar dels nostres joves [...] la unió dels dos col·legis de filosofia i de teologia en un sol convent [a Sarrià]. S'imposava aquesta solució a la nostra Província en el present moment històric, per la notable disminució que han sofert els cursos de llatí que van pujant a l'Escola Seràfica [d'Igualada], que hauria deixat el Convent d'Olot reduït a la mínima expressió, sense ambient escolar, [...] cosa que s'hauria necessàriament repetit al cap de poc en el col·legi de Sarrià».
16. Sobre la vida i activitat dels caputxins en aquest període, vegeu V. SERRA DE MANRESA, «Els caputxins de Catalunya entre la Dictadura primoriverista i la Segona República», *ASTar* 90 (2017) 311-343.

predicadors dedicats a les missions populars. Aquesta predicació itinerant esdevenia un moment particularment favorable per a reclutar vocacions a la vida franciscano-caputxina,¹⁷ especialment de joves adolescents procedents de les zones rurals de Catalunya que eren enviats a l'escola seràfica; una institució docent situada al convent d'Igualada, on foren instruïts un gran nombre de candidats al noviciat dels caputxins de Catalunya fins poc temps abans d'esclatar la guerra.¹⁸ El P. Basili de Rubí, en un extens estudi que publicà sobre el franciscanisme cultural que es desenvolupà a la Catalunya dels anys vint i trenta, posà en relleu que:

Aquesta dècada 1926-1936, que acabem d'explicar, se'ns presenta a Catalunya, i potser sense faltar a la modestia franciscana, més que arreu del món, com la més curulla en franciscanisme en l'ordre cultural, intel·lectual i artístic [...]. Fou una revifada d'espiritualitat franciscana, que, si més no, permeté a uns i altres afrontar amb serenor, dignitat i esperança la gran hecatombe de la guerra fratricida que, el 1936, devastà convents i occí religiosos.¹⁹

En efecte, quan esclatà la guerra, durant la vesprada del mateix dia 18 de juliol algunes de les comunitats foren exhortades a prendre mesures de precaució davant d'uns esdeveniments que, d'entrada, no pintaven pas massa bé... Així ho recordà fra Pacífic de Navàs en les seves memòries:

El 18 de juliol de 1936, en saber-se que havia esclatat la revolta al Marroc, cap a les set del vespre va estar [a l'Ajuda] una senyoreta [Mercè de Gibert] molt addicta a la casa, dient que la situació estava molt greu, que escorcollaven tots els autos que venien de fora i que una persona que coneixia força la situació, li havia dit que prenguéssim algunes precaucions per l'endemà. Dita senyoreta es va oferir per si

17. APCC, *Ibíd.*, f. 19: «Les dificultats per a trobar vocacions per a l'Escola Seràfica en els temps actuals són innegables. La Província no té, com en altres èpoques ha tingut, gran nombre de predicadors de tipus vertaderament popular, que estiguin més constantment en contacte amb l'ànima del nostre poble, manera força eficaç per a conquerir vocacions entre els infants de les famílies d'esperit cristià».
18. APCC, *Ibíd.*, f. 20: «Per a donar-vos compte cabal del que significa l'Escola Seràfica per a la Província, cal només recordar que en els seus 25 anys del seu funcionament, des de la restauració de 1891, ha donat a la Província 104 novicis, 86 dels quals han emesa al seu temps la professió de vots temporals, i 55 la de vots solemnes, sense comptar-hi en aquesta darrera xifra els 14 coristes exseràfics que en el Col·legi de Sarrià esperen l'hora de la seva professió solemne [...] Calculeu les proporcions a que quedaria reduït el personal de la Província, si per un moment, descartàvem tot el personal vingut de l'Escola Seràfica».
19. Cf. BASILI DE RUBÍ, «Expansió del franciscanisme a Catalunya en la dècada 1926-1936», *EstFr* 86 (1985) 660-661.

volíem salvar alguna cosa de valor [...]. Com que va venir acompanyada de la seva minyona [Paulina Hernando] vaig donar tot el que hi havia.²⁰

Amb la perspectiva que donen els anys, i a propòsit de les causes que motivaren la guerra, el P. Joan Botam ha indicat que la Guerra Civil espanyola fou l'eclosió d'un malestar i d'uns enfrontaments que feia anys que s'anaven covant en el territori hispà.²¹ També, i de guisa força semblant, el sacerdot barceloní Ferran Blasi ha vist les causes de la guerra en la mala resolució del final de la Primera Guerra Mundial (1914-1918) que va facilitar la creixença dels totalitarismes a Europa i, a Espanya, la progressiva configuració de dos blocs antagònics, dretes i esquerres «que va portar a l'enfrontament dels dos sectors, amb posicions irreductibles sobre el que eren, o el que havien de ser les dues Espanyes».²² Alguns historiadors situen l'esclat de la Guerra Civil i la persecució religiosa en aquell volgut allunyament dels governants de la República de les conviccions catòliques viscudes per la majoria de la població;²³ mentre que d'altres com, per exemple, el canonge Arboleya, volgueren explicar l'origen de la guerra i de la persecució religiosa en el distanciament d'un bon nombre dels eclesiàstics a propòsit dels reptes i dificultats de l'estament obrer que, en la dècada dels anys vint i trenta havia sofert moltes injustícies i, en canvi, molt poc suport eclesial: «El único medio que tenía la Iglesia para conservar al obrero a su lado era cumplir su deber de reparar la injusticia»,²⁴ escriví Arboleya.

20. APCC, *Ressenya del Vble. Fr. Pacífic de Navàs*, f. 1.

21. Cf. J. PUIG MARTÍN, *Mirada de pau. Joan Botam, memòries*, Barcelona 2012, 27-29: «Aquesta guerra, però, no fou sinó l'eclosió d'un malestar, d'un enfrontament larvat des de feia anys. Dretes i esquerres, socialisme i anarquisme, catalanisme i espanyolisme, tradició i modernitat...»

22. F. BLASI BIRBE, *Perspectives i llambregades*, Barcelona 2013, 15-16. Sobre aquest antagonisme, vegeu C. CARDÓ, *Les dues tradicions. Història espiritual de les Espanyes*, Barcelona 1977, 150-269.

23. A tall d'exemple els historiadors Carlos Seco i José M. Jover, que són citats per la *Informatio super martyrio*, dins de la *Matriten. Beatificationis seu declarationis martyrii Severorum Dei Andreae a Palazuelo [...] et XXXI Sociorum in odium fidei, uti fertur, intersectorum* († 1936), Romae 2002, 5-6: «El Alzamiento del año 1936 se sitúa en un complejo mapa político, social, e intelectual que venía arrastrándose desde hacía algún tiempo. Una de las razones que abrió la puerta a la violencia fue el sistemático olvido que tuvo la República de las convicciones religiosas en el pueblo español que luego fue ensanchando el abismo de la violencia de las persecuciones contra la Iglesia y sus ministros, que llegaría a extremos inauditos durante la guerra pero que ya estaba en marcha desde mucho antes».

24. Vegeu l'opuscle propagandístic editat per l'Espanya Republicana amb el títol de: *El catolicismo en la España leal y en la zona facciosa*, Madrid 1937, 5-6: «Manifestaciones del canónigo Arboleya».

En l'apartat que ara segueix, oferim una aproximació històrica sobre l'impacte de la revolució que esclatà el juliol de 1936 en la vida institucional i fraterna dels caputxins, ja que els fets revolucionaris —de marcada violència anticlerical— afectaren profundament la vida pastoral i cultural dels framenors caputxins de Catalunya.

2. L'ESCLAT DE LA REVOLUCIÓ I GUERRA CIVIL DE 1936-1939

Els dies 14, 15 i 16 de juliol de 1936 al convent de Sarrià es desenvoluparen les sessions del Capítol provincial, celebrat per tretzena vegada d'ençà de la restauració de la Província caputxina de Catalunya el maig de 1900. Les sessions capitulars foren presidides pel P. Carmelo de Iturgoyen, definidor general, que havia vingut des de Roma acompanyat del P. Damià d'Òdena, aquest darrer sotssecretari general i membre de la Província de Catalunya. Els capitulars aplegats foren vint-i-sis, que reelegiren com a ministre provincial el P. Josep de Besalú. Quan el president del Capítol donà possessió del càrrec al reelegit provincial no evità de referir-se a les greus dificultats que per a la vida religiosa s'albiraven en l'horitzó polític espanyol. En efecte, encara no havia passat una setmana de la cloenda de l'esmentat Capítol provincial, que aquell pressentiment del definidor general s'havia convertit en una dramàtica realitat quan esclatà aquella violenta i sistemàtica persecució religiosa que cercava l'extermini total de l'Església,²⁵ tal com es recull en el resultat de les investigacions efectuades per a la redacció de la *Positio super martyrio* a les envistes de la beatificació dels diversos grups de màrtirs.²⁶

25. Cf. J. MISSER, *Records i lliçons d'una revolució traïda*, Bailleul 2001 (Inèdit), f. 107: «La persecució religiosa fou la trista i gran realitat. El mateix Andreu Nin la reconeixia i proclamava francament, mentre altres destacats capítols d'aquella revolució la deixaven entendre implícitament o la silenciaven amatentment, per no dir hipòcritament. Ja hem vist que el calia era simplement i netament la supressió de l'Església».

26. Pel que fa als màrtirs caputxins vegeu, a la BHC, *Congregatio de Causis Sanctorum. Barcinonen. Beatificationis seu declarationis martyrii Servorum Dei Friderici a Berga (in saec. Martí Tarrés Puigpelat), sacerdotis professi Ordinis Fratrum Minorum Capuccinorum et XXV sociorum in odium fidei, uti fertur, interfectorum († 1936). Positio super martyrio*. Romae: Typ. Nova Res 2005 (: *Barcinonen. Beatificationis seu declarationis martyrii...*); *Ibíd., Vicensis. Beatificationis seu declarationis martyrii Servorum Dei Benedicti a Sancta Coloma de Gramenet (in saec. Josephi Doménech Bonet) et II Sociorum ex Ordine Fratrum Minorum Capuccinorum in odium fidei, uti fertur, interfectorum. Nova positio super martyrio*. Romae: Typ. Nova Res 2017 (: *Vicensis. Beatificationis seu declarationis martyrii...*); *Ibíd., Tarraconen. Beatificationis seu declarationis martyrii Servorum Dei Emmanuelis Borrás Ferré, episcopi auxiliaris Tarraconensis [...] et CXLV Sociorum in odium fidei, uti fertur, interfectorum († 1936-1939)*. Romae: Typ. Guerra 2000 (: *Tarraconen. Beatificationis seu declarationis martyrii...*).

El dia 16 de juliol fou clausurat el Capítol provincial i, només tres dies després, el dia 19, a bona part dels territoris hispans ja es produí una furiosa persecució religiosa que impedí a un bon nombre de guardians, o superiors locals dels convents, de poder acudir a la nova destinació conventual a prendre possessió del llur servei pastoral a les comunitats encomanades. A més, aquests fets revolucionaris obstaculitzaren a molts dels religiosos de poder realitzar el canvi de fraternitat assignat segons les disposicions de les taules capitulars. L'estiu de 1936 la Província de fraimenors caputxins de Catalunya comptava amb 204 religiosos: 54 eren a les missions, 2 a l'estranger i els 148 restants, vivien distribuïts en els 10 convents de Catalunya i Balears.²⁷ La vida institucional i fraterna de la Província, tal com esmentàvem en l'apartat introductori, havia començat de veure's amenaçada per la reducció de les vocacions. Alhora, es vivia un clima molt tens en la vida social i política que s'havia anat accentuant en el temps de la Segona República i, per això, poc abans d'esclatar la guerra, l'Església de Catalunya maldà per garantir la seguretat de llur patrimoni artístic i cultural que es veia amenaçat de manera molt preocupant.²⁸ En efecte, a partir del juliol de 1936 la persecució religiosa va destruir bona part del patrimoni religiós català, ja que la violència *in odium Ecclesiae* no fou ni reprimida ni impedida per les autoritats republicanes²⁹ car, tal com molt bé ho assenyalava el Dr. Lluís Carreras, els responsables del Govern de la República: «Ante los Bancos montó a menudo la guardia, para defender los Templos no lo consintió jamás. Fué una revolución antirreligiosa, antes y por encima de ser una revolución social y política».³⁰ La persecució, les tortures —físiques i psicològiques— infligides als eclesiàstics i als militants catòlics detinguts volien suscitar l'apostasia de les víctimes: «Estigma de la teofobia

27. Cf. PACÍFIC DE VILANOVA, *Estadística de la Província de frares menors caputxins de Catalunya*, Barcelona 1944, 7-8.

28. Cf. *Arxiu Vidal i Barraquer*, vol. IV, Montserrat 1990, 1044-1045: «Examinades per Sa Eminència el Senyor Cardenal Metropolità les Bases precedents i la seva motivació, proposades per la Conselleria de la Generalitat de Catalunya, les troba acceptables en les presents circumstàncies, i estima que la seva aplicació *servandis de iure servandis* pot ésser de profit per a la conservació del Patrimoni Artístic, Històric i Arqueològic d'aquesta Província Eclesiàstica, i per això la signa per duplicat. Barcelona, 24 juliol 1935. *F. Card. Vidal i Barraquer*».

29. Quan esclatà la revolta el P. Marc de Castellví cercà, el dia 24 de juliol de 1936, l'ajut de personatges influents en la política catalana, però no volgueren comprometre's a favor dels caputxins. Vegeu a l'APCC, *Tragedia de la familia Canyes y fuga de los Padres Marcos y Marceliano*, f. 6: «A altas horas de la noche me dirigí, a pie, hasta la casa de Ribas Soberano, amigo nuestro, médico de los frailes [...] hombre de influencia en la Izquierda Republicana, diputado al parlamento catalán y amiguísimo del Presidente de la Generalidad, con el fin de que interpusiera su influencia entre las autoridades de izquierdas. Me respondió con evasivas y comprendí que no quería hacer nada».

30. L. CARRERAS, *Grandeza cristiana de España*, Toulouse 1938, 116-117.

ha de considerarse también el furioso afán de buscar la apostasía de las víctimas y el redoblamiento de torturas para lograrlo».³¹

L'estiu de 1936, dins d'aquest clima de persecució sistemàtica, alguns religiosos optaren per dormir vestits per si eren detinguts durant la nit. Durant els escorcolls i detencions efectuats a deshora de la nit en els domicilis, els milicians no donaven als detinguts temps ni per vestir-se ni per calçar-se.³² Els eclesiàstics i els militants catòlics més significats solien ser detinguts *amb nocturnitat* i molt rarament recuperaven la llibertat,³³ ja que eren occits. Sobre el desenvolupament de la primera etapa dels fets revolucionaris, el P. Antoni M. de Barcelona escriví que:

En la madrugada del domingo, día 19 [de julio de 1936], empezaron a oírse [en Barcelona] los primeros disparos, a los que siguieron una serie de descargas cerradas y un continuo fuego de fusilería que duró toda la mañana [...] Todos pudimos decir Misa a puerta cerrada. Durante todo el domingo continuaron los disparos de lejos y de cerca. Después se supo que se luchaba encarnizadamente en Atarazanas, Plaza de Catalunya (los sublevados se hicieron fuertes en el Hotel Colón), en el Born, en la Capitanía General, etc. Fué un día terrible, pero aún no se podía prever lo que sucedía, ni las catastróficas consecuencias que se seguirían. Por la mañana, hacia las 9, entraron cuatro Guardias [de Asalto] alegando que se había disparado desde una de las celdas [del convento de Pompeya, en la Diagonal]; después de una investigación se convencieron de que no había tal cosa. Resultó que una bala tirada por ellos mismos contra la ventana de la celda del [Padre] Vicario había rebotado y cayó en la calle [...] Por la tarde del domingo saquearon el convento de la Ayuda y quemaron una parte de la iglesia. Empezaron los incendios de iglesias: la Bonanova, Sarrià, Santa Mónica, etc. El párroco de esta última fué asesinado.³⁴

A la ciutat de Barcelona els revolucionaris aconseguiren prendre les armes de les casernes de Pedralbes i de Sant Andreu.³⁵ Amb l'esclat de la revolució al

31. *Ibíd.*, 147-148.

32. Per exemple, el P. Jaume Ximenis: «El temps que vaig estar a Olot, fins el 12 de setembre [1936], després de la mort de Mn. Farré, vaig dormir sempre vestit. En el meu íntim havia acceptat la mort, però no que se'm emportessin sense vestir»; APCC, *Memòries del P. Jaume de Sarrià*, f. 15.

33. El P. Jacint de Barcelona fou detingut per la FAI el dia 21 d'agost de 1936, però aconseguí la llibertat el dia 23.

34. AGRoma, *Catalonia* (G.40) Sect XIII, *Diario del P. Antonio M. de Barcelona*, f. 1: «Relación de sucesos acaecidos en Catalunya durante el mes de julio de 1936», corresponent al dia 19 de juliol de 1936.

35. Cf. J. CLARA, «El 19 de juliol a Catalunya», dins *Guerra Civil a Catalunya. Testimonis i vivències*, Barcelona 2007, 42-43: «Elements civils hostilitzaren la caserna de Sant Andreu, encara en poder dels [militars] rebels, on s'emmagatzemaven uns 30.000 fusells. La massa obrera assaltà el parc d'artilleria i es féu amb l'armament. Quan Escofet hi envià personal de la Guàr-

carrer, els militars hagueren de rendir-se sense condicions a la Guàrdia d'Assalt i a la Guàrdia Civil i, tal com escriví un religiós marista, testimoni dels fets ocorreguts a Barcelona:

Cuando los Hermanos vieron pasar por la calle a los soldados escoltados por guardias civiles, en medio de una chusma alborotada que los llenaba de improperios y de malos tratos, sintieron que sus ilusorias esperanzas perdían toda consistencia [...]. Cuando el General Goded, apresado y llevado ante Companys es obligado a dar cuenta de su rendición ante los micrófonos, el Movimiento Nacional queda vencido en toda Cataluña.³⁶

La decisió del general Antonio Escobar, responsable de la Guàrdia Civil a Barcelona, de col·laborar amb Frederic Escofet, comissari d'ordre públic de la Generalitat, per tal de respectar l'ordenament legal republicà i de no afegir-se al pronunciament militar —i, alhora, tot oposant la força de la Guàrdia Civil a la de l'exèrcit— fou decisiva per fer fracassar l'aixecament dels militars a Barcelona. Alguns experts en la temàtica han assenyalat que es produí simultàniament una segona guerra en paral·lel, és a dir una revolta perfectament organitzada a l'interior de la Guerra Civil espanyola.³⁷ En efecte, el juliol de 1936 es produí una revolució «ordenada i disciplinada», en paraules del P. Antoni M. de Barcelona,³⁸ que comportà una violenta i sistemàtica persecució religiosa.³⁹ La barreja de les forces d'ordre públic amb grups d'obriers armats era el reflex del nou estat de coses que, a través d'aquella revolució, avançava sense aturador. Un religiós, testimoni dels fets ocorreguts a Barcelona escriví en les seves memòries que:

dia Civil per evitar el pillatge, ja era massa tard. Això mateix succeí a la caserna de Pedralbes, ocupada per les organitzacions sindicals».

36. APMarist, *Guerra Civil*, doc. C-01, f. 6.

37. Ho posà en relleu el P. Antoni M. de Barcelona en el proemi del llibre *Eroi di Cristo*: «La guerra civile approfittò dell'occasione per porre in pratica brutalmente il programma rivoluzionario della III Internazionale, il cui postulato base era la distruzione del cattolicesimo in Ispagna»; dins BASILI DE RUBÍ, *Eroi di Cristo nella Spagna di Franco*, Roma 1940, 13.

38. Cf. G. MELIANI [ANTONI M. DE BARCELONA], *Barcellona sotto l'incubo del terrore rosso*, Milano 1938, 35-41: «Ordine rivoluzionario e anarchia disciplinata»; *Ibid.*, 96-100: «Non guerra, ma rivoluzione». Vegeu, també, a guisa de complement, l'opuscle: *Carácter antirreligioso y persecutorio de la Revolución de 1936 a 1939*, Barcelona 1944, 25: «La hecatombe producida en personas y cosas por la revolución comunista fué premeditada. Poco antes de la revuelta habían llegado de Rusia 79 agitadores especializados».

39. Cf. ANTONI M. DE BARCELONA, *La tragedia della Spagna*, Genova 1937, 48-61: «L'ira contro la Religione»; *Ibid.*, 62-70: «La caccia ai preti e la distruzione delle Chiese».

Mientras los policías y los mozos de escuadra se dedicaban a rendir el último reducto de los cuarteles, los bajos fondos de la ciudad empezaron a agitarse y a llevar a la práctica su auténtica revolución, aprendida y ensayada durante medio siglo, seguros de contar con el beneplácito y la impunidad de un gobierno que les había armado y escogido como aliados. La rapidez y la perfección con que fue llevada a cabo su obra de destrucción, indica bien a las claras que, aunque parecían obrar a impulsos de una pasión ciega, eran fieles ejecutores de un programa minuciosamente elaborado.⁴⁰

Els anarquistes i sindicalistes, aprofitant la confusió del moment, i mentre s'anaven rendint els militars amotinats, van començar a calar foc a les esglésies i convents i a perseguir a mort els eclesiàstics. L'episodi de resistència al convent dels religiosos carmelites de l'avinguda Diagonal, al qual ens referirem breument més avall, fou una excusa propagandística per a proclamar des dels mitjans de comunicació de l'època que l'Església era enemiga del poble. No podem oblidar que l'anticlericalisme espanyol tenia unes arrels molt antigues i profundes i que s'havia anat radicalitzant durant la Segona República. L'Església es resistí a acceptar la no confessionalitat de l'Estat; d'alguna manera l'Església —i ho diem com a autocrítica— s'havia fet mereixedora de l'*odium Ecclesiae* dels revolucionaris ja que, més enllà de les importants iniciatives eclesials d'acció social fundades a favor de l'estament obrer i camperol, massa sovint, alguns membres de l'estament eclesiàstic se situaren al costat dels poderosos i, àdhuc, predicaren la resignació als més desafavorits sense oferir-los solucions pràctiques inspirades en la doctrina social de l'Església.

Una volta acabada la guerra, i a propòsit de l'abast d'aquesta persecució religiosa, el P. Josep de Besalú la qualificà de «gran tribulació en el seu aspecte més violent i catastròfic»⁴¹ ja que quan esclatà la revolta, amb la creació dels Tribunals Populars,⁴² s'havia intentat donar una aparença legal als nombrosos crims quotidians efectuats *in odium Ecclesiae*. Alguns episodis van ser autèntiques matances com, per exemple, aquell afusellament massiu de

40. APMarist, *Guerra Civil*, doc. C-01, ff. 6-7.

41. APCC, *Circulars*, llig. A-III-26, *Exhortació que dirigeix als Religiosos* (Barcelona, 4 juny 1939) f. 1.

42. El monjo de Montserrat Dom Romuald M. Díaz també en descriu llur acció durant la revolta: «Els tribunals mal anomenats *populares* que es van formar per a jutjar molts ciutadans, sobretot durant els primers mesos de la guerra civil de 1936-1939, formen un dels capítols més ignominiosos d'aquella contesa entre germans. Aquella institució, amb aires de dictar justícia, no tenia res de tribunal, ni menys de popular. Alguns d'aquells judicis, amb els seus interrogants i les respostes dels qui eren portats davant d'ells, ens fan pensar, sovint, per les seves semblances, en els judicis de les primeres persecucions de l'Església»; R. DÍAZ CARBONELL, *Francesc de P. Castelló i Aleu, servent de Déu fins a la mort*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2001, 53.

setanta-dos capellans i religiosos al cementiri de Lleida⁴³ el dia 15 d'agost de 1936. Si, d'una banda, avui es fa molt difícil de saber la motivació real d'aquests assassinats *in odium Ecclesiae*, d'altra banda és força senzill poder esbrinar quines foren les motivacions que esperonaren els qui foren occits martirialment a donar generosament la vida. Alguns historiadors i periodistes que no són gens sospitosos de clericalisme, com ara Javier Ortega, s'han referit sense cap mena de maquillatge als aspectes més durs i cruents d'aquella persecució religiosa que es visqué a Espanya:

La mayoría de los sacerdotes y religiosos *mártires* murieron fusilados y, en algunos casos, sus cuerpos fueron quemados. Padecieron un sufrimiento lento, con una mezcla de venganza y escarmiento, tales como la castración. Entre las religiosas, la práctica más habitual era obligarlas a abandonar los conventos, vestir las de seglar y destinarlas a la asistencia social o a la servidumbre. La persecución del clero se produjo, en muchos casos, *por el mero hecho de ser curas*. El peso anticlerical venía de atrás.⁴⁴

Des de l'exili, i mentre es produïen aquestes atrocitats, el reverend Lluís Carreras analitzà, amb pregonesa, les causes de la persecució religiosa, i en els seus escrits es referí a l'existència d'una *segona revolució* que s'executà a Espanya mentre es produïa la guerra civil:

La persecución religiosa en España ha sido, pues, un fin en sí mismo, una guerra contra la Iglesia, distinta y al margen de la guerra civil y de cualquier otra contienda política y social, una acometida preparada, dirigida y ejecutada con odio anti divino y furor iconoclasta, y que sólo esperaba la ocasión propicia para realizar sus ideales y planes de exterminio.⁴⁵

L'incendi de les esglésies i convents fou simultani i coincidí amb la persecució i extermini dels eclesiàstics⁴⁶ duta a terme pels anarcosindicalistes que actuaven organitzats en patrulles. Aquests escamots acataren les consignes donades pels mentors de la revolució i, tal com ha escrit el reverend Ferran

43. Sembla que entre els occits cal comptar-hi també el P. Tarsici de Miralcamp, detingut a Lleida, a l'estació del tren, l'agost de 1936. Alguns historiadors parlen 74 víctimes i situen la matança el dia 20 d'agost.

44. J. ORTEGA, *Así en la tierra como en el cielo*, Saragossa 2006, 38-39.

45. L. CARRERAS, *Grandeza cristiana de España. Notas sobre la persecución religiosa*, Toulouse 1938, 65-66.

46. Cf. J. GASSIOT MAGRET, *Apuntes para el estudio de la persecución religiosa en España*, Barcelona 1961, 59-60: «La irrupción contra los templos fué súbita, casi simultánea en todas las regiones, y coincidió con la matanza de los sacerdotes. Los templos ardieron porque eran casas de Dios».

Blasi: «Es van dedicar a fer feines urgents, com execucions sumàries, enca-minades a anihilar enemics potencials, i a l'eliminació de tot vestigi religiós, en les persones i en les coses eclesiàstiques [...]. Als qui manaven i tenien influència en tota la zona republicana els anava prou bé que els anarquistes, que passaven per incontrolats, protagonitzessin bona part de les violències, i a la curta i a la llarga s'enduguessin quasi en exclusiva la mala fama». ⁴⁷ Semblantment, el canonge tortosí Manuel García Sancho es preguntava: «Fou obra d'incontrolats? Tants, n'hi havia? Pertot arreu? Durant tant de temps? [...] Tot havia estat preparat per un laïcisme agressiu i per una propaganda fonamentadora de l'odi». ⁴⁸

En esclatar la revolució, i dins d'un clima de violent persecució religiosa i de vandalisme, alguns frares de la Província caputxina de Catalunya no saberen on anar a cercar refugi. Altres, en canvi, carregats de bona fe, com el cas del P. Vicenç de Besalú, de la comunitat d'Olot, s'exposaren imprudentment. Del P. Vicenç, autèntic framenor i veritable religiós mendicant, es divulgà que, molt ingènuament ⁴⁹ aquest frare «es presentà vestit de perdulari al Comitè de les Planes el dia de l'Assumpta [15 agost 1936], dient que feia vint anys que els havia predicat per la Festa Major i que li donessin menjar. Li'n donaren i després se l'emportaren per matar-lo». ⁵⁰ Però posteriorment se sabé que, en realitat, el P. Vicenç «estava amagat a un bosc propietat d'en Pere Sacrest. Un dia va anar a demanar quelcom per menjar a una casa de pagès, i els d'aquesta casa el varen delatar suposant que era algun clergue o religiós. El Comitè Revolucionari de les Planes el va fer cercar pel bosc com qui caça una bèstia. Quan el varen tenir el varen portar al poble. Com que estava molt dèbil li varen donar de menjar. En canvi, mentre el tenien en el local del Comitè, que era una mena de cafè o bar, va manifestar que tenia molta set. Despectivament li varen respondre que ja beuria més tard (referint-

47. F. BLASI BIRBE, *Perspectives i llambregades*, Barcelona 2013, 17-19.

48. M. GARCÍA SANCHO, *Sacerdots diocesans fidels fins al martiri. Diòcesi de Tortosa 1936-1939*, Sant Carles de la Ràpita 1997, 21-22. A tall de complement, vegeu també, l'assaig titulat: *Carácter antirreligioso y persecutorio de la Revolución de 1936 a 1939*, Barcelona 1944, 25: «Para la eliminación de personas destacadas que se consideraban enemigas de la revolución se habían formado previamente las *Listas negras* [...]. Se les cazó como perros, se les persiguió a través de los montes; fueron buscados con afán en todo escondrijo, se les mató sin juicio las más de las veces, sobre la marcha, sin más razón que su carácter sacerdotal».

49. Sobre aquest capteniment d'ingenuïtat i senzillesa caputxina, compartit per bona part dels frares occids *in odium fidei* a Catalunya, vegeu E. REY, *Testimonis de sàvia ingenuïtat. Els frares caputxins màrtirs a Catalunya en temps de la Guerra Civil*, Barcelona 2008, 27-195; amb una segona edició revisada, publicada per Editorial Claret a Barcelona el 2020.

50. APCC, *Relació de l'estat de la Província Caputxina de Catalunya* (Barcelona, 15 octubre 1936) f. 1.

se a l'hora que l'havien d'executar). Serien cap a les tres de la tarda del mateix dia que'l varen agafar [...]. Tinc el nom dels individus del Comitè que'l varen assassinar»,⁵¹ segons el relat del ministre provincial, Josep de Besalú.

En els moments més intensos de la persecució es van produir registres domiciliaris i espolis efectuats amb violència que aterrien la població, tal com ho relatà el caputxí Roderic de Manresa que, fet escàpol de la persecució, durant algunes setmanes visqué amagat amb uns parents a la població de La Garriga:

Impressions terrorífiques foren [els dos mesos] passats a La Garriga. El pregoner, sovint, ens alarmava trametent ordre del comitè satànic. Un dia mana a tots els habitants de la població que en el terme de quatre hores s'han presentats a la plaça pública els objectes de culte, imatges, quadres, rosaris, llibres de religió, i qui no ho faci serà passat per les armes [...]. La població és molestada cada dia amb impostos, incautacions, registres i greuges de tota mena, tenint-nos esporuguits.⁵²

Mentre encara durava la guerra, alguns periodistes, simpatitzants amb el moviment revolucionari argumentaren, sense cap mena de fonament, que els excessos que s'havien produït a Espanya en contra dels eclesiàstics calia avaluar-los com si es tractés d'una mena de resposta, o revenja, del poble envers les actuacions repressives de la Inquisició espanyola en èpoques pretèrites... Sobre aquesta pueril interpretació, el P. Antoni M. de Barcelona escriví que:

Con el intento de justificar los criminales atropellos acumulados por la revolución marxista en España, y los actos increíbles de barbarie cometidos por los Rojos contra personas y cosas sagradas, un Consejero de la Generalidad de Cataluña dijo en [el periódico] *Le Travail* de Ginebra que el pueblo vengaba el recuerdo de la Inquisición; recuerdo que había mantenido latente el odio contra la Iglesia y sus Ministros, enemigos de la libertad de conciencia, del progreso social del pueblo, y otras vulgaridades por el estilo. Semejantes sandeces, huelga decirlo, carecen en absoluto de consistencia. Las afirmaciones gratuitas *ad usum delphini* para con-

51. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Jaume de Sarrià (Montpeller, 11 abril 1938). El P. Vicenç de Besalú «en dispersar-se la comunitat d'Olot es resistí a treure's l'hàbit»; vegeu al'APCC, *Circular del M. R. P. Provincial sobre els estralls causats per la revolució anarco-marxista* (Roma, 7 desembre 1936) f. 4. Vegeu, també, a la BHC, *Barninonen. Beatificationis seu declarationis martyrii Servorum Dei Friderici a Berga [...] et XXV Sociorum in odium fidei interfectorum. Positio super martyrio*, Romae 2005, 78-81: «El P. Vicenç de Besalú [...] buscó refugio en varias casas, y no habiendo sido admitido, vagó por los contornos, hasta que vino directamente a casa, pidiendo amparo que le otorgamos benévolamente».

52. APCC, *Breu i exacta relació de tot lo esdevingut en la meva sortida d'Arenys de Mar*, f. 4.

tentamiento de masones para justificar la injustificable incapacidad de los gobiernos del Frente Popular.⁵³

El mateix Antoni M. de Barcelona indicà que la persecució religiosa de 1936 no fou pas un episodi de violència esporàdica promoguda per incontrolats sinó que, tal com ja hem dit més amunt, es tractava d'un pla orgànic, molt ben previst i travat que obeïa a consignes internacionals:

No estamos ante episodios de violencia que se producen y suceden esporádicamente, sino ante una sucesión sistemática que revela claramente un plan orgánico [...]. La primera ofensiva tenía que ser, naturalmente, contra la Religión, la Iglesia y los curas, porque el comunismo ha reconocido siempre que su mayor enemigo y el único obstáculo para su triunfo es el Catolicismo.⁵⁴

A Catalunya alguns historiadors han volgut enaltir en excés i mitificar la figura del president de la Generalitat, Lluís Companys, exculpant-lo dels estralls revolucionaris produïts l'estiu de 1936, com si aquella persecució contra les esglésies i els eclesiàstics hagués estat quelcom promogut i executat per grups *d'incontrolats*. Companys, com a president de la Generalitat no impedí que destacats membres de partits i de moviments revolucionaris entressin a formar part del govern de la Generalitat i, a més, autoritzà l'organització de les terribles milícies antifeixistes, que no tenien res d'incontrolades i que van ser equipades amb armament procedent de les casernes militars. A tall d'exemple esmentem que el tinent coronel de Figueres, Agustín Monasterio, va rebre l'ordre de lliurar cent fusells amb munició als comitès antifeixistes!⁵⁵ El president de la Generalitat, Lluís Companys, fou molt imprudent i no mesurà el gravíssim error d'estratègia que fou lliurar armament a grups extremistes del POUM, CNT i FAI, integrats per comunistes, sindicalistes i anarquistes que dugueren a terme la cruent persecució religiosa que estigmatitzà bona part del segon semestre de 1936, quan les cunetes de les carreteres i les tàpies dels cementiris de Catalunya es convertiren en testimonis silenciosos de les nombroses execucions de catòlics. La voluntat dels revolucionaris, segons el projecte expressat l'agost de 1936 pel dirigent del POUM Andreu Nin, era que:

53. ANTONI M. DE BARCELONA, *La tragedia de España, Manresa 1940*, ff. 1-2.

54. *Ibíd.*, ff. 20-21.

55. Cf. F. A. PICAS, *Les llàgrimes del cardenal Vidal i Barraquer*, Barcelona 1993, 17-18. En la sentència promulgada durant el consell de guerra aplicat a Lluís Companys l'octubre de 1940, el President de la Generalitat fou acusat de no actuar davant els crims, assassinats i saqueigs que es produïren a Catalunya quan esclatà la revolta amb «depredaciones de toda clase a las que el procesado toleró no oponiendo medio eficaz alguno para evitarlas, y mucho menos para reprimirlas», citat per *Sàpiens* (setembre 2013) 56-57.

«La Iglesia ha de desaparecer para siempre. Las órdenes religiosas han de ser disueltas. Los obispos y cardenales han de ser fusilados [...]. La clase obrera ha resuelto el problema de la Iglesia sencillamente no dejando en pie ni una siquiera».⁵⁶ Aquestes consignes es convertiren en ordres a executar, adreçades a les patrulles de control i als comitès, als quals se'ls demanà que: «Tratándose de sacerdotes, ni piedad ni prisiones: matarlos a todos sin remisión. Ya sabéis que tenemos orden de matar a todos los que lleven sotana».⁵⁷ El Dr. Lluís Carreras, fent-se ressò d'una expressió manllevada de l'escriptor Paul Claudel, qualificà aquesta persecució religiosa d'*anarquia dirigida*, car si s'hagués realitzat espontàniament no hauria tingut unes característiques ni una metodologia tan uniforme arreu del país:

Había una preparación minuciosa, había una organización ejecutiva, había unos métodos y unas consignas. De haber sido el *pueblo* espontáneo, aun el pueblo engañado e incitado por las leyendas en curso, los mismos excesos hubieran tenido otras características de anormalidad [...]. Sobre todo la devastación y la ferocidad no hubieran sido tan uniformes, rápidas y universales. El pueblo no hubiera creado un *estilo*, que en toda Cataluña, en toda España roja presenta los mismos elementos esenciales de salvajismo y de exterminio.⁵⁸

L'escriptor Paul Claudel⁵⁹ i el caputxí Antoni M. de Barcelona ambdós coincidiren a assenyalar el caràcter sistemàtic, i molt ben organitzat, de la persecució *in odium fidei* a Espanya. Aquesta persecució comportà la destrucció dels edificis religiosos, ja que: «Se intensificó de una manera extraordinaria el saqueo y la quema consiguiente de iglesias, conventos y colegios religiosos. Esto obedecía, evidentemente, a una consigna, pues, en dos días, fueron incendiadas casi todas las iglesias de Barcelona. Lo mismo sucedía,

56. Cf. *Solidaridad Obrera* (7 agost 1936); *La Vanguardia* (2 agost 1936); premsa d'època aportada per J. GASSIOT MAGRET, *Apuntes para el estudio de la persecución religiosa en España*, Barcelona 1961, 60-61.

57. Ho recull la monografia d'A. CLAVERO BARRANQUERO, *La represión religiosa 1936-1939*, Zaragoza 2001, 40-41: «Todos estos comités actuaron totalmente impunes, protegidos y autorizados por las autoridades políticas. Las detenciones y ejecuciones se realizaron sin intervención alguna del poder judicial, sin dar a las víctimas la oportunidad de defenderse y sin previo proceso».

58. L. CARRERAS, *Grandeza cristiana de España*, Toulouse 1938, 39-48: «La anarquía dirigida y la técnica persecutoria».

59. Cf. J. GASSIOT MAGRET, *Apuntes para el estudio de la persecución religiosa en España*, Barcelona 1961, 64-65: «Con razón Paul Claudel, en un artículo publicado en *Le Figaro* pudo decir: Para comprender bien la naturaleza de la revolución española, no hay que considerarla como una tentativa de construcción social, como en Rusia, encaminada a substituir un orden por otro, sino como una empresa de destrucción, preparada muy de antemano y dirigida ante todo contra la Iglesia».

simultáneamente, en las demás ciudades y pueblos de Cataluña. Fué una destrucción sistemática y en serie».⁶⁰ Un dels casos més emblemàtics de destrucció del patrimoni religiós fou el saqueig i incendi de la catedral de Vic, una escena horrible que plasmà pictòricament l'artista ausetà Manuel Puig Genís.⁶¹ Aquestes escenes horroritzaren els eclesiàstics que en foren testimonis, com fou, per exemple, el cas del germà marista Alfons, que escriví a les seves memòries com, a la ciutat de Vic, poc després d'esclatar la revolta: «El ambiente de la ciudad presagiaba algo horrendo».⁶² A propòsit dels fets vandàlics i dels incendis produïts a Barcelona, el caputxí Marc de Castellví relatà com, el dia 19 de juliol de 1936:

Después de cenar subimos a la terraza del convento y se abrió a nuestros ojos un panorama siniestro: enormes hogueras se alzaban en diversos lugares de la ciudad, identificados como lugares ocupados por parroquias y conventos. Pudimos contar siete grandes incendios simultáneos, con sus correspondientes enormes columnas de humo.⁶³

Cal recordar que, en aquest clima de terror produït per les destrosses violentes i per la cruent persecució religiosa, de manera excepcional, el conseller de governació, l'aranès Josep M. Espanya —que se significà lliurant passaports als catòlics perseguits pels extremistes—, i també el conseller de cultura, Ventura Gassol,⁶⁴ ambdós es comprometeren a fer tota mena de passos per tal de salvar la vida d'eclesiàstics i militants catòlics. Es calcula que foren uns 6.300 eclesiàstics, entre sacerdots, religiosos i religioses, els qui van ser evacuats en vaixells francesos i italians ajudats pels esmentats consellers de la Generalitat. Tanmateix, als frares caputxins els fou força difícil d'aconseguir passaports, ja que en documentació reservada i secreta constava que alguns religiosos caputxins del santuari barceloní de Pompeia tenien relació amb

60. AGRoma, *Catalonia* (G.40) Sect. XIII, *Relación de los sucesos acaecidos en Cataluña*, Gènova 1936, f. 5.

61. Vegeu el magnífic i expressiu quadre titulat: *La catedral de Vich incendiada por la Fay [sic] durante la Revolución Roja*, que de la sala de plens de l'Ajuntament de Vic passà al magatzem municipal situat als baixos de la Universitat de Vic, on vaig poder examinar-lo personalment l'agost de 2006.

62. Cf. *Stella Maris* núm. 246 (1943) 1-2: «Nuestros hermanos de Vich en la Revolución de 1936». El germà Alfons fou occit pels revolucionaris la nit del 23 al 24 de setembre de 1936 a la carretera de Santa Eulàlia i fou sebollit a Sentfores.

63. APCC, *Tragedia de la familia Canyes y fuga de los Padres Marcos y Marceliano*, f. 2.

64. Aconseguí salvar la vida del P. Basili de Rubí, vegeu a l'ACPalma, *Correspondència*, carta de Damià d'Òdena a Felip Neri de Palma (Roma, 8 octubre 1936): «El P. Basilio fué apresado en Santa Fe [del Montseny], conducido al Comité de Granollers y liberado por [Ventura] Gassol».

militars desafectes al govern de la Generalitat. Davant d'aquesta situació, el ministre provincial, Josep de Besalú, des de Sanremo, escriví al vicari provincial dels caputxins, Pau de Castelló d'Empúries, que s'havia pogut refugiar al convent de Palma de Mallorca:

Le participo que según he sabido de buena fuente, en la Generalidad de Barcelona lo tienen fichado por haber encontrado en los papeles recogidos en su celda correspondencia con los elementos militares antes de enfrentarse éstos tan dignamente, como lo han hecho, con el Estado bolchevique. Esto no le deshonra, sino muy al contrario. Pero es bueno saberlo. Creo que otro tanto pasa con el P. Ruperto M. de Manresa. Ahora comprendo porqué nos ponían siempre a los capuchinos tantas dificultades cuando se trataba de alcanzar pasaportes para escapar de aquel infierno. Me habían asegurado que querían examinar nombre por nombre... Ahora lo comprendo.⁶⁵

A un bon nombre d'eclesiàstics l'esclat de la revolució els agafà de sorpresa i, àdhuc, alguns frares s'oposaven a vestir-se amb roba seglar i es resistien a abandonar el convent. Aquest fou, per exemple, el cas de fra Antoni de Sasamon; aquest ancià religiós, en esclatar la revolta a Barcelona: «acabat de sopar, Fr. Antoni fou portat a cal Ximenis. Fou una escena tràgica: volia morir al convent [de Sarrià]; el P. Guardià [Benigne de Canet] li digué que ja tornaria l'endemà cosa que el tranquil·litzà»,⁶⁶ i assegut «en una cadira, amb hàbit i barba, fou traslladat a can Ximenis»,⁶⁷ segons les anotacions de Pacífic de Vilanova de Bellpuig. En aquell clima d'autèntica persecució perillà la vida dels eclesiàstics i, també, dels militants catòlics, tal com ho posà en relleu el P. Damià d'Òdena a partir de les informacions que rebia a la cúria general dels caputxins, a Roma:

En Barcelona, como en todas partes donde dominan los Rojos, nadie tiene la vida segura. La palabra de orden de la FAI es de imponerse por el terror, matando a todos los curas y frailes y a toda persona de bien. Han perecido a miles, y todavía

65. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Pau de Castelló (Sanremo, 22 gener 1937). El P. Pau li contestà: «Lo que me dice referente a la correspondencia encontrada en mi habitación, creo que son historias inventadas, como otras tantas, para perseguir a los religiosos y poder justificar su muerte, pues mi correspondencia está, sí, en Barcelona, pero muy bien guardada, según las últimas noticias que tengo de allí»; APCC, *ibíd.*, carta de Pau de Castelló a Josep de Besalú (Palma de Mallorca, 30 gener 1937).

66. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Sebastià de Llorenç a Basili de Rubí (Carcasona, 28 octubre 1937). Pocs dies després fra Antoni de Sasamon fou traslladat als salesians de Sarrià, on l'edifici havia estat convertit en hospital. Allí fra Antoni acabà els seus dies el 30 de juliol de 1936.

67. APCC, *Relació del R. P. Pacífic de Vilanova de Bellpuig*, Roma 1937, f. 2.

están cazándolos como conejos. En algunas diócesis no queda ningún sacerdote. Todo el mundo está esperando que lleguen los militares para libertar a tantos inocentes que están gimiendo bajo el terror y pánico horribles, como no se puede imaginar.⁶⁸

A poc a poc, esclatada ja la revolta, els membres de l'estament eclesiàstic de Catalunya anaren prenent consciència de la gravetat dels fets i del perill que corrien. Hi havia una opinió, molt compartida, que tot plegat seria un avalot revolucionari, una cosa breu i de pocs dies, talment una mena de *segona Setmana Tràgica*: «Pensarían al principio del movimiento revolucionario iba a ser reedición del de 1909, y que luego todo volvería a la tranquilidad acostumbrada»,⁶⁹ però ben aviat els sacerdots i religiosos copsaren que s'estava executant un pla d'extermini molt ben teixit. Semblantment, els militars que se sollevaren el 18 de juliol contra el govern de la República i els grups que s'oposaren als militars el 19 de juliol de 1936 també pensaven, uns i altres, que els problemes d'Espanya se solucionarien en el termini de pocs dies. La precipitació dels esdeveniments i les dimensions internacionals que prengué el conflicte que esclatà el juliol de 1936, abocaren el país a una llarga, cruent i devastadora guerra civil que causà estralls incalculables i que comportà, a més, una cruent persecució religiosa *in odium Ecclesiae*.

Els caputxins de Catalunya, com a conseqüència de les mesures anticlericals que havia anat adoptant el govern de la República, i orientats per les indicacions de la cúria general, ja havien tingut la precaució d'anar retirant prudentment dels convents els objectes de culte, documents i llibres que, de manera discreta, foren dipositats a cases de benefactors,⁷⁰ principalment a

68. ACPalma, *Correspondència*, carta de Damià d'Òdena a Felip Neri de Palma (Roma, 8 octubre 1936).

69. APMarist, *Guerra Civil*, doc. B-14, *Comunidad de Torelló*, s. d. Vegeu, també, G. BRENAN, *El laberinto español*, Barcelona 1984, 333-334: «La junta militar y el grupo de los políticos de derechas que se alzaron contra el gobierno en julio, esperaban ocupar toda España, excepto Barcelona y quizá Madrid, en pocos días. Tenían a su disposición la mayor y mejor parte de las fuerzas armadas del país [...] Pero el plan de los rebeldes fue desecho por el tremendo coraje con que el pueblo se alzó para defenderse a sí mismo y por la lealtad de la marinería, que en el momento crítico les privó de la soberanía de los mares. Como cada lado de poseía el control de una mitad de España, la guerra civil resultó inevitable».

70. Cf. PACÍFIC DE VILANOVA, *Estadística...* 8-9: «D'ençà del 1931, havien estat retirades dels convents, i dipositades en llocs segurs totes aquelles coses que representaven un valor positiu, i que, en cas de pèrdua, serien difícilment recuperables: arxius, biblioteques de Sarrià i algun altre convent, objectes preciosos de culte, etc. Durant el bienni 1934-1935, algunes d'elles havien retornat al convent, però a partir de les eleccions de febrer de 1936, havien seguit de bell nou, encara que no en la mateixa escala, el camí voluntari d'un estranyament de les nostres cases».

Can Canet i a la llar de Montserrat Massana⁷¹ —germana del jesuïta i músic Antoni Massana— i, també, a casa de les germanes Anna i Josepa Matute:

Anita y Pepita Matute, domiciliadas en Barcelona, calle Muntaner núm. 356. Estas señoritas fueron de los principales sostenes de nuestros Religiosos en Barcelona. Recogieron a varios de ellos en su casa; les procuraron recursos de todas clases; les visitaron en la cárcel, proporcionándoles lo necesario; salvaron por mucho tiempo y con peligro de sus vidas parte del Archivo Provincial.⁷²

Semblantment, en aquestes difícils circumstàncies, alguns seglars també es comprometeren a salvar els arxius de les associacions del Terç Orde vinculades als caputxins.⁷³ Sorprenentment, mentre es prenen precaucions per salvar els ornaments litúrgics i la documentació dels convents davant d'una possible revolta, just un mes abans d'esclatar la guerra,⁷⁴ els frares de la comunitat de Tarragona s'arriscaren a entronitzar un nou retaule de la Mare de Déu...⁷⁵

La revolta del juliol de 1936 fou qualificada d'*infern desbocat* pel P. Josep de Besalú,⁷⁶ provincial dels caputxins que, després de ser detingut durant unes hores del dia 22 de juliol de 1936, fou alliberat de manera miraculosa. Recuperada la llibertat, el ministre provincial maldà per ocultar-se uns mesos amb una família de benefactors i, finalment, aconseguí de fer-se escàpol el dia

71. APCC, *Lista de bienhechores de nuestros Religiosos durante la revolución*, f. 8: «Montserrat Massana, domiciliada en Barcelona, calle Rosselló, núm. 254, 3-2, socorrió muchísimo a nuestros Religiosos, especialmente al M. R. P. Federico de Berga. Conservó durante algún tiempo en su casa documentos de la Orden».
72. APCC, llig. III-A-21, *Lista de bienhechores de nuestros Religiosos durante la revolución*, f. 12.
73. Per exemple, Camil Guinart, que ajudà i protegí el P. Joan d'Ordal, i a més «salvó el Archivo de una de nuestras Asociaciones»; APCC, *Lista de bienhechores de nuestros Religiosos durante la revolución*, f. 9.
74. La publicació del fascicle de *Catalunya Franciscana*, corresponent al mes de juny de 1936, aparegué amb un segell de la Conselleria de Governació de la Generalitat de Catalunya estampat a la coberta que deia: *Censura de Premsa*. Aquest fet ja hauria d'haver causat preocupació als caputxins; amb tot, encara arribà a editar-se el fascicle núm. 7-8, corresponent als mesos de juliol-agost de 1936, car s'havia enllestit poc abans del dia 19 de juliol i, amb molta cautela, sortí expressament publicat sense cap mena d'al·lusió a la situació política hispana.
75. Vegeu la petició efectuada pel P. Bernardí de Mataró al cardenal Vidal i Barraquer (Tarragona, 20 juny 1936): «Se digne autorizarme para bendecir solemnemente un retablo de la Santísima Virgen del Perpetuo Socorro, adquirido para que se venere en nuestra capilla». La concessió fou signada el dia 22 de juny; APCC, *Convents* (Tarragona) llig. A-13-27, s. f.
76. Semblantment, en una carta adreçada al Dr. Joan Serra, farmacèutic veí del santuari barceloní de Pompeia, refugiat a Fillols, i pare del futur caputxí Francesc M. de Barcelona —que ingressà a l'Orde acabada la guerra, amb el títol de doctor en farmàcia—, qualificà Catalunya d'*infern bolxevic*; APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Josep de Besalú al Dr. Joan Serra (Roma, 17 novembre 1936).

23 d'octubre de 1936 i trobà acolliment al convent de caputxins de Marsella, tal com ho relatà en una carta adreçada al P. Antoni d' Argentona, superior regular de la missió de Bluefields, a Nicaragua:

Suposo que haurà arribat el full explicatiu dels estralls causats per la revolució comunista a la nostra estimada Província que, d'arribada a Roma després d'haver pogut sortir d'aquell infern desbocat, vaig dirigir als Superiors de les Missions [...]. No volia marxar de cap manera de Barcelona mentre quedessin escampats per allà religiosos nostres que poguessin necessitar de mi. Fins el 22 d'agost vaig córrer sempre d'una part a l'altre veient com es podien anar col·locant els dispersats que no tenien casa on anar, car degut als continuats registres domiciliaris molts havien de fugir d'una part a l'altra, i el pànic s'anava apoderant de les diverses famílies que de bon principi havien acceptat un religiós, car les represàlies dels comunistes contra aquests bons catòlics eren brutals i despietades [...]. Des de que vaig caure en mans d'aquells llops i me'n vaig salvar per un miracle de la Verge, ja no vaig tenir més remei que amagar-me en absolut, i des del meu amagatall, anar organitzant molt discretament un grupet de bones i decidides terciàries que es poguessin preocupar dels allotjaments, pagament de pensions, recerques d'abrils, provatures p[er la tramitació d]els passaports. Aquestes bones noies foren les que'm proporcionaren un passaport «com a súbdit estranger i casat», i així, després de dos mesos d'estar amagat en una rebotiga d'unes bones terciàries, mare i filla, sense que ni la dependenta de la botiga ni la dona que anava a fer feines domèstiques arribessin a saber mai que jo era allí, vaig resoldre sortir cap a Marsella i d'allí a Roma. Per salvar el secret del meu amagatall vaig haver d'estar del 22 d'agost al 21 d'octubre passant les hores principals del dia semi a les fosques, evitant tot estossecc indiscret i comprometedor. El consol més gran que vaig tenir aquells dos mesos de reclusió, fou el poder celebrar la Santa Missa cada dia, a partir del 28 d'agost, acompanyat només d'aquella mare i filla.⁷⁷

Aquest acolliment el P. Besalú el trobà a casa d'Elvira Olivella, vídua de Font i de la seva filla, Clara Font. I, finalment, com s'ha dit suara, el P. Josep de Besalú aconseguia d'embarcar el dia 22 d'octubre de 1936 en un vaixell francès proveït de documentació nicaragüenca falsa expedida a nom de Josep Balboa.⁷⁸ L'abat del monestir de Sant Miquel de Cuixà, Dom Francesc d'Assís Causse, bon amic dels caputxins catalans, quan va saber que el P. Josep de Besalú s'havia pogut salvar de la persecució religiosa, li expressà per carta el seu goig: «Lloat i agrahit sia Déu qui ha permès que V. R. pogués escapar-se

77. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Antoni d'Argentona (Roma, 12 novembre 1936).

78. APCC, *Guerra Civil*, carta de Josep de Besalú a Antoni M. de Barcelona (Roma, 4 desembre 1936): «Fins el dia 21 d'octubre, dia en que vaig poder entrar al vaixell francès».

de les mans dels dimonis que cubreixen amb sang i runes la catòlica Espanya, sobre tot la molt amada Catalunya». ⁷⁹

3. ELS ESTRALLS CAUSATS PER LA REVOLUCIÓ

El P. Antoni M. de Barcelona, en avaluar el grau d'incidència dels fets revolucionaris produïts durant la Guerra Civil en la vida institucional i fraterna dels caputxins catalans, manifestà que l'acció política del partit Esquerra Republicana fou directament responsable de bona part dels estralls que es produïren a casa nostra durant el període de la guerra:

Después de la implantación de la República, con el predominio socializante de la *Esquerra*, culpable de todos los desastres acaecidos en Cataluña, siempre al servicio de los partidos burgueso-masónicos y socialistas españoles, el sentimiento patriótico fué abandonado para lanzarse de lleno a la fratricida lucha de clases. Para la *Esquerra* de Companys el catalanismo no ha sido más que un sucio pretexto. En la conducta de los Gobiernos (central y autónomo) que se han sucedido desde el 16 de febrero del 36, el patriotismo no entra para nada, no es más que cuestión de marxismo. En fin, la guerra civil ha sido posible en España porque el patriotismo estaba en el ocaso y prácticamente resultaba una palabra vana; los elementos gubernativos del país estaban a sueldo de Moscú y tenían en las entrañas el cáncer del más odioso sectarismo. ⁸⁰

A Catalunya el moviment revolucionari contra l'aixecament dels militars sollevats i en defensa de la República esclatà el dia 19 de juliol de 1936. Aquest moviment era «d'una gran complexitat en els seus orígens i d'una increïble mescla en els seus protagonistes», tal com ho indicà l'any 1944 el P. Pacífic de Vilanova en un escrit que publicà en la potguerra durant la primera etapa de la represa de la vida caputxina. ⁸¹ El moviment revolucionari es caracteritzà per la seva «fúria antireligiosa» ⁸² i pels estralls que aquesta produïa en la vida eclesial, car la ideologia revolucionària esguardava l'Església com el principal obstacle per a la modernització del país i, alhora, postulava una nova concepció de les relacions socials no pas fonamentada en els ritus i en les creences religioses, sinó basada en els criteris de la pròpia consciència.

79. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de F. A. Causse a Josep de Besalú (Prada de Conflent, 20 novembre 1936).

80. Cf. ANTONI M. DE BARCELONA, *La tragedia de España*, Manresa 1940, f. 5.

81. Cf. PACÍFIC DE VILANOVA, *Estadística*, 8-9: «Moviment Revolucionari».

82. A propòsit d'aquesta fúria antireligiosa, vegeu M. DELGADO, *La ira sagrada. Anticlericalismo, iconoclastia y antiritualismo en la España contemporánea*, Barcelona 1992.

L'estiu de 1936, després d'esclatar la revolta, la situació de Catalunya era, realment, ingovernable i molt caòtica. En aquell clima revolucionari n'hi havia prou de ser reconegut com a eclesiàstic, o persona de dretes, per ser occit sense dilació ni judici. Aquesta situació la descriví molt bé un religiós marista, el germà Salvador, en les seves memòries: «Bastaba que alguno de la chusma gritara que era un fascista el que conducían a la cárcel, para que en la misma calle le acribillaran a balazos dejándolo abandonado dos o tres horas en la calle».⁸³

Els religiosos caputxins de Catalunya, en la seva majoria, quan començà la Guerra Civil, es mostraren força ingenus i excessivament confiats⁸⁴ atesa la seva amistat amb destacats polítics del govern de la Generalitat. Als frares els costà força de prendre consciència de la gravetat dels fets revolucionaris i quan, finalment, es convenceren del perill que corrien els eclesiàstics, els caputxins començaren a prestar més atenció al desenvolupament dels fets i, com a mesura de prudència, organitzaren un servei de vigilància per a protegir els edificis conventuals. Després d'haver fet alguns torns de vigilància nocturna en les teulades dels convents, el dilluns dia 20 de juliol, i perduda ja tota esperança de mantenir-se amb un mínim de seguretat personal a l'interior dels edificis conventuals, els frares anaren abandonant-los amb una certa precipitació davant «d'un perill que estaltonava».⁸⁵ Pel que fa al convent de Sarrià, durant tota la tarda del dia 19, alguns dels veïns més addictes als caputxins vingueren «a oferir llurs cases per tots nosaltres en cas de sortir»⁸⁶ puix que era molt «impressionant estar [al terrat del convent] contemplant el panorama de Barcelona encesa per tots costats i sentint canonades i tiroteig per tot arreu. D'aquesta manera vàrem passar la nit sempre amb l'ai al cor»,⁸⁷ escriviren els frares.

Els caputxins de Catalunya perderen, a causa de la revolució, un bon nombre de religiosos, trenta cinc, que foren assassinats *in odium fidei* i, també, una bona part dels convents caputxins foren profanats i expressament destruïts pels escamots revolucionaris. Tanmateix, ací no farem pas esment de

83. APMarist, *Guerra Civil*, doc. A-11, *La revolución en Lérida* (1 octubre 1936) f. 2: «Quema de Iglesias y saqueo de conventos».

84. Fra Engelbert de Leoben explicà en les seves memòries, que acabada la missa conventual a Sarrià el dia 19 de juliol de 1936: «Vingueren uns senyors a dir-nos que la situació a Barcelona estava excitada. Nosaltres, religiosos, no en vàrem fer massa cas»; APCC, *Fr. Engelbert de Leoben. Uns detalls de la revolució comunista*, f. 3.

85. Cf. PACÍFIC DE VILANOVA, *Estadística*, 9-10: «Devastació i incendi dels convents».

86. APCC, *Fr. Engelbert de Leoben. Uns detalls de la revolució comunista*, f. 4.

87. APCC, *Ibíd.*, ff. 5-6.

l'impacte dels fets revolucionaris convent per convent, car ja vam tractar-ho en una monografia dedicada a aquesta temàtica.⁸⁸

Pel que fa a la metodologia emprada per a destruir els convents era força semblant a la seguida durant la revolta del juliol de 1909, és a dir, durant la Setmana Tràgica. Solien executar-ho grups de joves dirigits per alguns adults experts en les arts incendiàries que, abans de calar foc, trencaven amb alguns trets d'arma de foc els vitralls i els vidres de les finestres per tal de facilitar la combustió dels edificis.⁸⁹ Seguidament, ajudats de benzina, calaven foc als convents i a les esglésies davant la passivitat de les forces de l'ordre públic, segons la descripció del P. Antoni M. de Barcelona inserida en la crònica que escriví sobre els fets:

La destrucción y saqueo de las iglesias y conventos la empezaban unos cuantos mozalbetes de 15 a 20 años dirigidos por algunos adultos, mientras los guardias y carabineros lo contemplaban impasibles [...]. A todos los incendios precedía el robo y el saqueo.⁹⁰

Des de l'exili, el ministre provincial dels caputxins, Josep de Besalú, es dolia que alguns convents com els de Sarrià, Olot, Igualada i Manresa «han estat completament saquejats per les turbes, havent cremat a la via pública totes les imatges, mobles, llibres i ornaments sagrats».⁹¹ Els edificis conventuals de Pompeia i de l'Ajuda —a Barcelona— de Tarragona, de Les Borges Blanques i d'Arenys de Mar foren, tanmateix, salvats de la crema. Per exemple, el convent d'Arenys fou reconvertit en alberg i el recinte de l'església conventual fou destinat a taller de fusteria. En canvi, en el convent de Palma, com que a Mallorca hi triomfaren els militars addictes al moviment del general Franco, es mantingué sense interrupció la vida comunitària i, àdhuc, l'any 1938, la defensa aèria de Mallorca, projectà construir en el convent de caputxins un pas subterrani que comunicués l'atri de l'església amb el túnel del tren amb l'objectiu de poder-lo emprar a tall de refugi durant els bombar-

88. Vegeu V. SERRA DE MANRESA, *Els caputxins de Catalunya de la Segona República a la postguerra*, Barcelona 2014, 105-136: «La destrucció dels convents».

89. APCC, *Relació del R. P. Jaume de Sarrià sobre la destrucció del nostre convent d'Olot*, Milà 1937, f. 4: «[L'incendi] fou precedit d'un espetec de trets. Aquests trets acompanyaran tots els incendis d'Esglésies, i tenen per objecte trencar els vidres de rossetons i finestrals i així produir fortes corrents d'aire que facilitin l'incendi».

90. AGRoma, *Catalonia* (G.40) Sect. I, *Diario del P. Antonio M. de Barcelona*, ff. 4-5: «Relación de sucesos acaecidos en Cataluña durante el mes de julio de 1936».

91. APCC, llig. III-A-21, *Estralls causats per la revolució* (Roma, 7 desembre 1936) f. 1.

deigs republicans a l'illa.⁹² Al convent de Palma de Mallorca hi trobà acollida durant el període de la guerra el P. Andreu de Palma, que hi havia viatjat per uns compromisos de predicació⁹³ i, semblantment, també hi sojornà el P. Pau de Castelló d'Empúries, vicari provincial.

4. LES VÍCTIMES «IN ODIUM FIDEI»

L'estudi de la Guerra Civil espanyola, una volta passats ja més de vuitanta anys dels fets, és, encara avui, un repte força difícil d'afrontar, puix que es fa difícil d'analitzar el tema amb serenor. Amb tot, hi ha abundant documentació que ens permet de poder parlar de l'existència d'una segona revolució que coincidí i es realitzà en paral·lel als episodis de la guerra. Aquesta revolució comportà una sistemàtica i violenta persecució religiosa *in odium fidei*, o si es vol, *in odium Ecclesiae*. Pel que fa als caputxins de Catalunya, una volta acabada la guerra i efectuades les pertinents investigacions, per a trenta dels religiosos caputxins de la Província de Catalunya occids durant la persecució religiosa fou possible d'iniciar la causa de beatificació.⁹⁴ Tanmateix, per a un grup reduït de cinc frares no s'aconseguí, però, poder provar-ne docu-

92. Vegeu el projecte que redactà Miguel Sancho (Palma, 8 febrer 1938), membre de la *Defensa Pasiva Antiaérea*, i que titulà: «Proyecto de una boca de acceso desde el vestíbulo de la Iglesia de Padres Capuchinos al túnel del Ferrocarril»; APCC, *Convents* (Palma de Mallorca) llig. A-13-9, s. f.

93. Cf. ANDREU DE PALMA, *Mallorca en guerra contra el marxismo. Segunda parte*, Mallorca 1937, ff. 11-17: «Iba yo a Mallorca para predicar unos sermones antaño aceptados, y el último navío utilizable en Barcelona para llegar oportunamente —justo y cabal— era el de fecha 18 de julio (sábado), logrando así desembarcar el 19 (domingo) a Palma, y predicar el mismo día del Beato Ramón Lull en nuestro convento y el día 21 (Santa Práxedes) en la fiesta patronal de Petra en su templo parroquial [...]. El pasaje venía cubierto en todas sus plazas. Tenía por compañeros de viaje —ignorándolo— algunos ilustres mallorquines: Mossén Lorenzo Ribet y Don Miguel Ferrá, bibliotecario y publicista. Igualmente el Doctor Enrique Probst, lulista, escritor francés y gran hispanófilo [...]. A las siete de la mañana del domingo día 19 (festividad de San Vicente de Paul, tras viaje tranquilo, sin novedad, llegábamos a la Ciudad de Mallorca a bordo del vapor de la Transmediterránea *Ciudad de Palma*, el último correo directo de Barcelona arribado desde aquella fecha».

94. El grup més nombrós és el format per Frederic de Berga i vint-i-cinc companys màrtirs: incoat a Barcelona, foren beatificats a la catedral de Barcelona el 21 de novembre de 2015. El segon el formen tres religiosos : Josep Oriol de Barcelona, Benet de Santa Coloma i Domènec de Rudebitlles; s'obrí la causa al bisbat de Vic, i amb data 24 de gener de 2020 el papa Francesc aprovà la beatificació d'aquests caputxins martiritzats a la capital del Bages, inicialment s'havia previst a la Seu de Manresa pel dia 14 de novembre de 2020, però fou ajornada «sine die» a causa de la pandèmia del Covid-19. Fra Carmel de Colomers —beatificat, com s'ha dit més amunt, el 13 d'octubre de 2013— fou inserit al grup de màrtirs de l'arxidiòcesi de Tarragona. De l'inici d'aquest procés de beatificació se'n féu ressò la premsa; a tall d'exemple,

mentalment, ni amb testimonis, llur martiri.⁹⁵ Àdhuc, alguns sociòlegs vinculats als moviments eclesials progressistes han reconegut que: «A Catalunya, un cert discurs *políticament correcte* tendeix a contraposar la lleialtat dels demòcrates republicans a la perversitat dels feixistes. I d'altra banda, el triomfalisme catòlic dels primers anys del franquisme, i l'arregliment de les jerarquies eclesiàstiques al costat dels vencedors, han fet oblidar sovint que durant la guerra les famílies catòliques en zona republicana les van passar molt magres».⁹⁶ Tot i que no sempre és fàcil de provar teològicament el martiri dels qui foren occits, sí que es pot parlar amb tota claredat de «persecució religiosa», tal com ja ho posà en relleu el reverend Jesús Iribarren en les seves memòries:

Pronto me di cuenta de la inflación de la moneda martirial. Del concepto de salvajada al de martirio hay un trayecto doctrinal no fácil de cubrir: Monseñor Montero tuvo el acierto de historiar en 1961 *la persecución religiosa*, denominación exacta porque persecución sí la hubo. En las páginas críticas y serenas de su libro aparecen muchos indudables martirios, junto a muchas bestiales matanzas cuya calificación sería teológicamente más difícil.⁹⁷

Els tràmits per a la beatificació dels trenta religiosos caputxins martiritzats durant el període la Guerra Civil, començaren entre els anys 1951 i 1958, amb un procés informatiu⁹⁸ incoat als bisbats de Tarragona,⁹⁹ Vic¹⁰⁰ i

vegeu el periòdic *Arriba* (Madrid, 28 març 1957) 15-16: «Proceso de beatificación de veintiséis capuchinos mártires en Barcelona. Hoy se celebrará la sesión de apertura».

95. És el cas dels caputxins: Vicenç de Peralta, Eusebi de Canet de Mar, Feliu de Tarragona, Bernat de Sant Miquel de Gata i Tomàs de Castelló d'Empúries, que afegits als 30 caputxins beatificats sumarien 35 religiosos assassinats «in odium Christi», ja que Joaquim de Tàrraga morí durant un bombardeig a Madrid i Enric de Castelló d'Empúries al front de guerra.
96. J. ESTRUCH – C. FONS, *Fills del Concili. Retrat d'una generació de capellans*, Barcelona 2011, 24.
97. J. IRIBARREN, *Papeles y memorias*, Madrid 1992, 54-55.
98. APCC, llig. III-A-22, circular de Damià d'Òdena als religiosos (Sarrià, 29 novembre 1954) f. 3: «Els treballs previs a la introducció de les Causes de Beatificació i Canonització dels caputxins de Catalunya, martiritzats *in odium fidei* durant la passada Revolució, s'iniciaren el 7 d'abril de 1951».
99. Començà amb un edicte del cardenal Benjamín de Arriba y Castro, datat a Tarragona el 20 de gener de 1954; cf. *Arzobispado de Tarragona. Causas de Beatificación y Canonización de los Siervos de Dios Excmo. y Rđmo. Dr. Manuel Borrás, Obispo y Compañeros mártires. Edicto*, Tarragona 1954, f. 1.
100. S'inicià amb un edicte del bisbe Joan Perelló i Pou, datat a Vic el dia 13 de juny de 1955; cf. *Obispado de Vich. Causa de Beatificación y Canonización, o declaración del martirio de los Siervos de Dios P. Benito de Santa Coloma de Gramanet, P. José Oriol de Barcelona y P. Domingo de Sant Pere de Riudevittles, Religiosos Capuchinos de la Provincia de Nuestra Señora*

Barcelona.¹⁰¹ El primer de ser beatificat fou fra Carmel de Colomers, el dia 13 d'octubre de 2013, inserit dins del nombrós grup de 522 màrtirs, encapçalat pel bisbe auxiliar de Tarragona, Manuel Borràs.¹⁰² Recordem que una causa martirial és un fet eclesial que testimonia la fidelitat a Crist i a l'Església; és endinsar-se en el misteri d'amor, de plenitud i de radicalitat en la vivència cristiana que suposa tot martiri. Obrir una causa de beatificació és recollir de manera sistemàtica i amb criteris científics i objectius la documentació i les testimoniances sobre la certesa moral del martiri, en el nostre cas, del conjunt de frares caputxins dels quals es demana a l'Església llur beatificació per la seva fidelitat a Crist.

Poc temps després de finalitzar la guerra, el P. Antoni M. de Barcelona —que ja havia escrit, des de l'exili, de manera molt clara i contundent a propòsit de les característiques de la persecució religiosa *in odium fidei* que es va viure a Espanya— aprofundí la temàtica amb nova documentació, especialment sobre «la caza a los sacerdotes y la destrucción de las iglesias».¹⁰³ El P. Antoni Maria qualificà els fets d'atrocitats inhumanes¹⁰⁴ ja que, durant la revolta, els registres domiciliaris efectuats pels escamots eren molt minuciosos fent-se molt difícil poder dissimular la presència dels religiosos perseguits. Per exemple el P. Querubí de la Pinya, refugiat amb la família de fra Jordi de Santa Pau, fou ocultat dins d'un armari.¹⁰⁵

A l'arxiu provincial dels caputxins es conserven alguns documents dispersos que havien format part de l'arxiu de l'Hospital de Pompeia de les Milícies Antifeixistes i que, acabada la guerra foren escampats pel terra de l'edifici.

de Montserrat de Cataluña y Baleares. Proceso para la investigación y recogida de los escritos. Edicto, Vic 1955, f. 1.

101. Fou introduïda amb un edicte de l'arquebisbe-bisbe Gregorio Modrego i Casaus, signat a Barcelona el dia 28 de maig de 1958; cf. *Obispado de Barcelona. Causa de Beatificación y Canonización, o declaración del martirio de los Siervos de Dios P. Federico de Berga y Compañeros, Capuchinos profesos de la Provincia de Nuestra Señora de Montserrat de Cataluña y Baleares. Edicto, Barcelona 1958, f. 1.*

102. BHC, *Tarraconen. Beatificationis seu declarationis martyrii...* Vol. I, 132-134: «Fr. Carmelo de Colomé».

103. Cf. ANTONI MARIA DE BARCELONA, *La tragedia de España*, Manresa 1940, ff. 32-36.

104. *Ibid.*, f. 24: «Pasemos ahora a ver los procedimientos de crueldad empleados por los rojos [...]. Se han cometido atrocidades inhumanas, diabólicas, que únicamente podían ser sugeridas y ejecutadas por mentalidades degeneradas, estilo soviético de la Rusia alocada».

105. APCC, *Memòries del P. Jaume de Sarrià*, f. 14: «La casa on estava refugiat sofrí un registre. S'amagà dins un armari que una de les filles de la casa tancà amb clau per tal que no el trobessin [...]. Tota la família passà a la presó. Un cop a la presó la noia recordà que el P. Querubí havia quedat tancat a dins de l'armari. Simulà la necessitat de roba i obtingué de poder anar a casa acompanyada d'un milicià que, sortosament, es quedà a la porta; així, la bona noia obrí l'armari».

Els frares en recolliren alguns quan retornaren a Pompeia, ja que aquests papers proven l'acurada organització i sistematització de la persecució desencadenada a Catalunya. Per exemple, un d'aquests documents anota que el Casal Federalista d'Esquerra Catalana, el dia 25 de juliol de 1936 informava a través d'una nota mecanografiada que: «Al carrer de la Travessera, anan[t] cap el carrer Milá y Fontanals, a la última escala que hi ha abans de atravesar el carrer de Milá y Fontanals, entre una botiga d'<h>ous y una granería, a l'últim pis, una senyora té dos frares trinitaris», on s'hi féu present l'escamot «González Puga». El cap del grup damunt de la nota informativa mecanografiada hi escriví a mà: «Detenció, servei efectuat per el grup González Puga. Es varen trobar 2 frares, els quals s'entregaren sense resistència, no troban[t] res de particular en el registre efectuat. Per mediació dels 2 detinguts primer ens varem enterâ de la residència de un altre, el cual fou detingut, també sense trobar res de particular».¹⁰⁶ A propòsit de la minuciositat d'aquest tipus de registres i detencions, el P. Antoni M. de Barcelona escriví que:

Hacia la mitad del mes de agosto del 36, los Oratorios privados fueron saqueados y destruidos. En Barcelona no quedó ni uno. Las organizaciones rojas de los *sin Dios* estaban tan bien preparadas, ya que tenían en las manos las listas de los Oratorios particulares de todas las Diócesis, como tenían también los nombres y dirección domiciliaria de todos los sacerdotes. Así se comprende la seguridad con que hacían los registros personales y el ingente número de víctimas que hubo en los primeros meses.¹⁰⁷

Estudis recents sobre la persecució religiosa han presentat alguns casos emblemàtics d'aquesta persecució que sofriren els capellans i religiosos que, després de ser identificats i detinguts, eren vexats abans de ser occits *in odium fidei*. Alguna d'aquestes vexacions públiques consistí a obligar-los a escombrar els carrers i a netejar els urinaris municipals davant de l'escarni de la població, mentre que algunes religioses foren posades burlescament, a tall de criades, al servei dels milicians.¹⁰⁸ En poblacions rurals molt petites, com ara Montmaneu —població estratègica situada al límit de la província de

106. APCC, *Guerra Civil*, llig. II-A-18, full de *Detenció*, numerat amb llapis, núm. 82.531.

107. ANTONI M. DE BARCELONA, *La tragedia de España*, Manresa 1940, f. 42.

108. Cf. G. ANGLÈS MONROIG, *La fuerza viene de Dios*, Madrid 2010, 26-27: «El mismo horario seguían las cuatro religiosas de la localidad [Rafelbuñol], pero ellas trabajando dentro de los locales del Comité, al servicio de lo que la miliciana de turno les mandase [...]. Limpiaban la ropa de todos los del Comité, fregaban los suelos, limpiaban las habitaciones, hacían las camas, aseaban los servicios, que de normal siempre los encontraban más sucios de lo que cabía esperar. Algunas veces también las hacían ir a barrer por las calles, sobre todo la plaza, en las horas que pasaba más gente».

Barcelona— en ocasió de la revolta els ornaments i mobles de sagristia foren cremats i profanats expressament en els llocs més emblemàtics del municipi: una part fou cremada davant de l'església parroquial i la resta fou cremada a la plaça del poble, tal com ho relatà en les seves memòries el seu rector, Mn. Joan Agut.¹⁰⁹

Sortosament, s'han publicat estudis molt rigorosos que examinen el genocidi promogut en contra del clergat i dels fidels catòlics a Catalunya com, per exemple, la monografia d'Isidre Cunill, centrada en la diòcesi de Vic, que aporta valuosos documents inèdits que registren quines foren les quantitats de diner que rebien els anomenats *incontrolats* (!?), pagades de les arques municipals després dels assassinats.¹¹⁰ Alguns, sense cap base documental, han intentat justificar la persecució religiosa afirmant que els obrers protagonistes dels fets revolucionaris esguardaven l'Església amb ressentiment i la consideraven —sense fer distincions ni matisos— aliada amb les famílies riques i poderoses. Cal assenyalar que durant la dècada dels anys vint i trenta, la condició dels obrers era molt precària i els drets socials no sempre eren vindicats des de la predicació; però, alhora, no es pot pas silenciar que un bon nombre dels capellans i religiosos immolats procedien de famílies obres i camperoles, igual que els seus assassins. Durant la revolució de 1936 es complí allò escrit en l'Evangeli: els escamots que executaven les consignes de l'anarquisme i el comunisme no sabien pas què feien! Així el canonge tortosí Manuel García Sancho en les pàgines proemials del martirologi de la diòcesi de Tortosa escriví que:

És un tòpic, per no dir una calúnnia, que l'Església era al costat dels poderosos, dels opressors, i en contra dels pobres. Això no aguanta ni l'anàlisi més superficial de la realitat, de l'activitat i actitud col·lectiva de l'Església, ni la dels nostres sacerdots. Al nostre Bisbat, un estudi del cooperativisme —expressió llavors de les més profundes preocupacions socials— demostraria el paper decisiu que tingueren els sacerdots.¹¹¹

109. Cf. J. ALTURO (ed.), *Memòries de la guerra civil i notes parroquials de postguerra de Mn. Joan Agut i Ribera*, Bellaterra 2011, 53-54: «Els Rojos —i és llàstima dir-ho, prò eren fills del poble— es varen cuidar de destroçar-la, i, junt amb la roba blanca, casulles i capes, que, per cert, n'hi havien moltes, ho varen tirar al foch, que, segons tinc entès, el varen fer per duplicat: davant de l'església i al mig de la plassa».

110. Cf. I. CUNILL, *Los sicarios de la retaguardia (1936-1939). «In odium fidei»: La verdad del genocidio contra el clero en Catalunya*, Barcelona 2010, 87-89: «Los protagonistas del terror»; *Ibid.*, 109-111: «El nuevo poder municipal paga el terror. Los sicarios en la Diócesis de Vic».

111. Cf. M. GARCÍA SANCHO, *Sacerdots diocesans fidels fins al martiri. Diòcesi de Tortosa 1936-1939*, Sant Carles de la Ràpita 1997, 20-21.

Durant la revolució la persecució religiosa també s'adreçà vers militants catòlics de destacada posició social,¹¹² com fou el cas de Ramon Arqués,¹¹³ un prohoms borgenc que aconseguí salvar la vida després de ser condemnat a mort pel fet d'haver fundat l'any 1920 un col·legi confessional¹¹⁴ a les Borges Blanques: «Ya sabe V. R. que D. Ramon Arqués vive (!) en Barcelona después de haber sido condenado a muerte por los rojos, entre otras razones, según parece la principal, por haber fundado un colegio de religiosos».¹¹⁵

La persecució religiosa que començà a diversos punts d'Espanya a partir del dia 19 de juliol de 1936, produí 6.832 víctimes immolades *in odium fidei*, de les quals 4.184 eren entre capellans i seminaristes del clergat diocesà, 2.365 eren religiosos i 283 religioses,¹¹⁶ sense comptabilitzar l'enorme quantitat de laics que morien per la seva condició de militants catòlics, segons el càlcul estadístic efectuat per Vicente Cárcel Ortí. A tall d'exemple, només de la Federació de Joves Cristians de Catalunya, el martirologi que editaren en comptabilitza més de tres-cents!¹¹⁷

El caputxí Antoni M. de Barcelona, que, com hem vist al llarg de l'article analitzà els fets de la Guerra Civil i el desenvolupament de la persecució religiosa, assenyala que les causes immediates de la persecució venien d'un pla orquestrat internacionalment per l'anarquisme i pel comunisme. També indicà que aquesta persecució, d'alguna manera, havia començat ja el maig de 1931, poc després de la proclamació de la Segona República, a través de les mesures laicistes i anticlericals promogudes pel govern republicà.¹¹⁸ A més, el P. Antoni M. de Barcelona en els seus escrits volgué justificar l'aixecament

112. Sobre aquesta temàtica, vegeu M. MIR SERRA, *La otra memoria histórica. Últimas investigaciones sobre las persecuciones y ejecuciones en la España republicana durante la Guerra Civil*, Madrid 2011.

113. Sobre la vida i projecció social del patrici Ramon Arqués, vegeu MELANI D'URGELL, *Don Ramon Arqués i Arrufat. Cultura social, fe i catalanitat*, Lleida 1995.

114. Sobre aquest col·legi borgenc, vegeu, V. SERRA DE MANRESA, «Cent anys de presència caputxina a les Borges Blanques. El Col·legi de la Mare de Déu de Montserrat», *EstFr* (en premsa).

115. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Jaume de Sarrià a Josep de Besalú (Les Borges Blanques, 19 gener 1939). En la postguerra va viure un temps a un pis del carrer Casp núm. 16, on passà molta gana. Fou ajudat amb queviures que el P. Josep de Besalú li trametia des de Marsella; APCC, *Ibid.*, «Escribió una carta anunciando que creía que empezaba la última cuaresma, pues cree no poder resistir más el hambre reinante en Barcelona. Espero que V. R., a pesar de todas las dificultades, no dejará de socorrerle mandándole de comer».

116. Cf. V. CÁRCEL ORTÍ, *Mártires españoles del siglo XX*, Madrid 1995, 373-374.

117. Vegeu el conjunt de biografies dins del *Martirologi de la Federació de Joves Cristians de Catalunya*, Barcelona 1992, 27-425.

118. Cf. V. SERRA DE MANRESA, «Els caputxins davant el repte de la catalanitat i de l'anticlericalisme (1923-1936)», *Revista Catalana de Teologia* 43 (2018) 425-454.

militar que es produí pocs dies després de l'assassinat del polític conservador José Calvo Sotelo puix que, en aquella circumstància, es considerà que el pronunciament militar era l'única sortida per impedir que Espanya acabés convertida en una mena de «colònia» del comunisme rus:

La guerra civile scoppiò fatalmente per salvare la Spagna dal comunismo sovietico e diventare una succursale della Russia selvaggia, come era negli intenti del «Fronte Popolare». La Spagna no si rassegnò ad essere una colonia moscovita. La persecuzione religiosa cominciò l'11 maggio 1931, un mese dopo la proclamazione della Repubblica.¹¹⁹

Durant la revolta les famílies cristianes que donaren aixopluc als eclesiàstics perseguits sofrien sancions, pressions i amenaces, tal com ho exposà el ministre provincial dels caputxins catalans en una carta que adreçà al superior regular de la missió del Caquetà, on li pregava que comunicés al missioner Estanislau de les Corts l'assassinat del seu germà P. Narcís Sitjà,¹²⁰ religiós de la Sagrada Família: «Els registres domiciliaris fets amb una brutalitat salvatge, i les sancions terribles pels que ocultaven objectes o tresors pertanyents al clero, han espantat a tothom i ben poques han estat les persones que han tingut l'enteresa de desafiar tots els perills que importava l'ocultació de valors de l'Església».¹²¹

En aquestes circumstàncies, particularment difícils per als sacerdots i religiosos, alguns polítics del Govern de la Generalitat, com els ja esmentats consellers Josep M. Espanya i Ventura Gassol, s'esforçaren per salvar la vida dels eclesiàstics durant la persecució. Per exemple, el P. Basili de Rubí fou alliberat gràcies a la intervenció de Ventura Gassol, que li envià a Sant Celoni el seu xofer personal, Albert Escatino per a rescatar-lo de l'empresonament dels escamots comunistes. Així ho relatà el mateix P. Basili, una volta acabada la guerra, en un escrit adreçat al comte del Montseny i, allora President de la Diputació, tot implorant clemència per a l'esmentat Albert Escatino que estava condemnat a mort per les autoritats franquistes en els moments més durs de la repressió de la postguerra:

119. Cf. ANTONI MARIA DE BARCELONA, *I cappuccini spagnuoli e i loro conventi durante la persecuzione marxista del 1936-1939*, Genova 1938, ff. 1-2.

120. Sobre la vida i projecció pastoral del P. Narcís Sitjà, vegeu J. M. BLANQUET, *Mártires por la familia*, Barcelona 1994, 37-43; «Narciso Sitjà Basté, 1867-1936».

121. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Josep de Besalú a Plàcid de Calella (Roma, 11 de setembre 1936): «Cal comunicar al P. Estanislau la mort del seu germà, religiós de la Sagrada Família, assassinat a Barcelona». El P. Narcís Sitjà fou beatificat a Tarragona el 13 d'octubre de 2013.

El 19 de julio de 1936 estaba yo en el Hotel de Santa Fe del Montseny invitado por el Sr. Jaime Riera, dueño del mismo, para prestar servicio espiritual a la capilla del hotel y a sus huéspedes [...]. El miércoles 22 a primeras horas de la tarde se presentaron allí unos camiones de anarquistas armados de escopetas y cañones ametralladoras para empujar al fraile y al mozo de escuadra de la Casa Ramis [...]. La intervención del Sr. Riera evitó que se me fusilara en la misma plaza del hotel. Con todo fui trasladado prisionero a San Celoni [...]. Gracias a la intervención eficaz del Sr. Riera, del mozo de escuadra y de un médico de San Celoni, el 31 de julio por la tarde se presentaba en Santa Fe del Montseny el chófer Escamillo [att. Escatino o Escatini!] con orden de conducirme a Barcelona.¹²²

Al P. Basili li anà ben just de no ser executat sense dilació a la plaça de l'hotel de Santa Fe del Montseny, tal com ell mateix ho relatà en una carta que adreçà des de Roma al jove missioner Isidor de Montclar:

Interrogat sobre què feia a l'hotel em féu baixar i sortir a fora. Allí tots els comunists armats es posaren en quadre per afusellar-me. Jo, però, com a bon reu, vaig alçar la mà dient que tenia ganes de manifestar la meva darrera voluntat [...]. S'organitzà la comitiva, el nostre cotxe al davant custodiat per quatre de la FAI i seguien altres dos camions [...]. Arribats a Sant Celoni tot el poble s'abocà a veure el frare. El Comitè local volia alliberar-me, però s'hi oposà el de la FAI i prevalgué el criteri de portar-me a la Comarcal i d'allí a Barcelona [...] partírem en un cotxe com qui va a Granollers, però de fet prenguérem embranzida fins a l'hotel de Santa Fe. Allí vaig quedar presoner a les golfes [...] des d'allí vaig poder escriure a En Gassol i a Melcior Font sobre la meva sort. Aquest últim es personà a Sant Celoni i enterat de tot pel comitè local disposà tot el tinglado per a la meva alliberació [...]. Per fi el divendres 31 arribà a l'hotel un cotxe de la Generalitat [...] solament el xofer sabia la meva condició.¹²³

El P. Basili de Rubí, una volta recuperada la llibertat, s'ocultà uns mesos a Barcelona i, finalment, el dia 15 d'octubre de 1936 pogué salpar, via Marsella, cap a Itàlia amb la documentació preparada pel cònsol de Nicaragua. Semblantment, també tramitaren documentació nicaragüenca el P. Carles de Barcelona i el ministre provincial, P. Josep de Besalú, puix que la Generalitat, pressionada per la FAI, cada vegada posava més dificultats per a concedir passaports als eclesiàstics: «Vegent que la Generalitat [a través de Melcior Font i de Ventura Gassol] no reeixia en arranjar-me un passaport (cada dia tenia

122. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Basili de Rubí a Josep M. Milà i Camps (Roma, 16 març 1939).

123. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Basili de Rubí a Isidor de Montclar (Roma, 3 gener 1936).

menys força davant la FAI) vaig determinar arranjar-me pel meu compte. Efectivament, vaig cercar-me un cònsol amic». ¹²⁴

Durant el temps de la guerra, els religiosos per tal d'assegurar llur manteniment, hagueren de treballar amb el que es presentava: ja fos repartint diaris, ja fos com a jornalers en les cases pairals, ja fos fent de mossos en mercats municipals i en hotels. Per exemple, fra Teodor de Gaüses treballà de mosso en un hotel de Girona i fra Jaume de Corella, acollit a la casa de Mercè Gibert, féu de repartidor de premsa i de mosso al mercat de la Boqueria: «En Jaume [de Corella], ara ja no ven diaris, fa de mosso a la plaça de la Boqueria, guanya bastant, i per ara segueix a casa. És bon noi». ¹²⁵ D'altres frares, per tal de sobreviure, hagueren de dedicar-se a la venda il·legal com fou el cas de fra Josep M. de Sant Joan Despí que, el 27 de febrer de 1938, fou detingut i empresonat a la Model per aquest delictes. ¹²⁶ Durant la guerra, una bona part del diner acaptat per fra Domènec de Barcelona, almoïner del convent de Palma de Mallorca, fou destinat per ajudar a pagar les despeses dels religiosos que havien de viure refugiats en pensions de Barcelona. ¹²⁷

El Dr. Lluís Carreras, quan analitzà les causes dels fets ocorreguts durant la revolució, maldà per trobar l'arrel de la persecució religiosa i, més enllà del fort anticlericalisme d'un segment de la societat espanyola, el Dr. Carreras situà les causes immediates de la persecució religiosa en la teofòbia doctrinal, en els efectes de les campanyes demagògiques antireligioses i, sobretot, en el progressiu enverinament de les masses populars, que fou un factor fonamental de l'estratègia dels moviments anarquistes i comunistes que més contribuï a configurar el clima *in odium Ecclesiae*:

Las raíces profundas, las causas verdaderas, de la persecución deben buscarse en otra parte. ¿Quién ignora que los dogmas marxistas y las organizaciones impulsoras de la revolución anarco-comunista y de la persecución religiosa están inspiradas en el ateísmo radical y completo, y van encaminadas a un nihilismo religioso

124. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Basili de Rubí a Roger de Sant Feliu (Roma, 4 gener 1936).

125. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Mercè de Gibert a Josep de Besalú (Barcelona, 20 agost 1938).

126. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Josep de Besalú a Ramon Maria d'Olot (Frascati, 24 juny 1938): «Fra Josep M. de Sant Joan Despí va ésser ficat a la presó Model de Barcelona el dia 3 de març [...] fou agafat no com a religiós, sinó per dedicar-se a la venda de tabac i de sacarina».

127. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-21, carta de Domènec de Barcelona a Lleonard de Torrefeta (Tarragona, 23 setembre 1965): «L'obediència em va destinar a la capta per tota l'Illa, i el P. Salvador de Solsona em deia que aquells diners eren per ajudar a pagar els gastos dels frares [perseguits] que pagaven pensió per viure».

de acció directa, iconoclasta y destructora, en cuya comparació el anticlericalisme tradicional parece retórica inoperante? [...]. Ese especialismo técnico del ateísmo militante determina su ímpetu y eficacia [...]. Recuérdense sus campañas antirreligiosas a base de teofobia doctrinal e imposturas anticlericales, regístrense los hechos vandálicos de los cinco años de demagogia republicana, y se tendrá la idea exacta del envenenamiento progresivo de las masas.¹²⁸

Els escamots revolucionaris que durant la guerra es dedicaven a localitzar, detenir i assassinar els eclesiàstics i també militants cristians destacats, eren uns grups integrats majoritàriament per delinqüents i per obrers procedents de l'anarquisme més radical, tal com ja ho posà en relleu el P. Antoni M. de Barcelona quan analitzà l'abast del vandalisme i la barbàrie d'aquests grups durant la persecució religiosa:

A este asqueroso vandalismo hay que añadir la bárbara persecución contra los frailes, ejecutada ordinariamente por hordas forasteras y por gente presidiaria. En Cataluña, como en todas partes, el contingente más bárbaro lo han proporcionado los mineros y los ferroviarios, además de los profesionales de los *sin trabajo* y los ex-encarcelados. Todo Religioso o Sacerdote que hallaban, era conducido, a veces maniatado, ante cualquier Comité comunista entre los más crueles y soeces insultos, para ser luego condenado a muerte por el solo delito de ser fraile o cura [...]. No sólo las personas religiosas fueron víctimas de una tan bárbara persecución, sino también los seglares. La bestial persecución se cebó contra los capitalistas, los grandes y pequeños industriales, políticos, médicos, abogados de derecha, antiguos gobernantes, miembros de las Asociaciones católicas, sobretudo contra los jóvenes pertenecientes a la Federación de Juventudes Cristianas (FJC), la obra juvenil más numerosa y bien organizada de Cataluña [...]. Los registros domiciliarios que se practicaban con una profusión inaudita, sin ninguna orden gubernativa ni policíaca autorizada, con el pretexto de recoger armas o de dar la caza a las personas sospechosas de antimarxismo o fascismo.¹²⁹

A Catalunya, com a resultat de la persecució religiosa, foren immolats, com s'ha dit més amunt, trenta cinc religiosos¹³⁰ de la Província caputxina

128. L. CARRERAS, *Grandeza cristiana de España. Notas sobre la persecución religiosa*, Toulouse 1938, 13-24.

129. ANTONI M. DE BARCELONA, *La tragedia de España*, Manresa 1940, ff. 34-37.

130. Basili de Rubí en compta 37 de víctimes, car hi afegeix Joaquim de Tàrraga i Enric de Castelló d'Empúries, que morien al front durant la guerra; mentre que Eduard Rey en compta 36, car considera que Enric de Castelló potser hauria estat «rematat pels del propi bàndol a l'hospital en ser identificat com a religiós»; vegeu la nova edició revisada de *Testimonis de sàvia ingenuïtat*, Barcelona 2020, 202, que no inclou, però, a fra Bernat de Sant Miquel de Gata que, tanmateix, sí que s'esmentava a la primera edició (Ibíd, Barcelona 2008, 198: «El

de Catalunya: vint-i-un preveres, set estudiants coristes i set germans llecs. Dos frares moriren al front de guerra: fra Enric de Castelló d'Empúries¹³¹ i fra Joaquim de Tàrrega,¹³² aquest darrer durant un bombardeig a Madrid el mes de novembre de 1936. Quinze religiosos sofriren captiveri i aconseguiren salvar la vida, a excepció de fra Carmel de Colomers.¹³³ Trenta nou religiosos aconseguiren passar a l'estranger per diversos mitjans: amb tren, amb vaixell o travessant a peu el Pirineu. La resta de frares caputxins hagueren de viure ocults, com ara fra Isidre de Batet, que passà la guerra amagat a la ruralia i havent de fer llargues hores de camí per a poder assistir a les misses clandestines.¹³⁴ S'ha d'assenyalar que durant el culte clandestí a Catalunya se solia pregar per la victòria de les tropes anomenades *nacionals*.¹³⁵

Sorprenentment, alguns dels religiosos que aconseguiren passar el Pirineu, com fou el cas del P. Pere de Saló, foren protegits i acompanyats, per activistes de la revolució!¹³⁶ En efecte, una volta superat un primer intent de

dia 3 de setembre de 1936, a Barcelona, era assassinat també fra Bernat de Sant Miquel de Gata»).

131. Es divulgà que tot estant ferit a l'hospital, allí fou identificat com a religiós i occit *in odium fidei* pels del propi bàndol el dia 21 de gener de 1938; cf. E. REY, *Testimonis de sàvia ingenuïtat*, Barcelona 2008, 197-200: «Els màrtirs perduts».
132. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, f. 1: «Es diu que fra Joaquim [de Tàrrega] fou amenassat de mort si no anava al front roig. Que un germà seu, milicià roig, el portà al front de Madrid, i que allí morí víctima del bombardeig que sofrí la caserna».
133. El P. Alfons M. d'Àger el juliol de 1936 fou dut a la presó pública de Tarragona, El P. Jeroni de Torregrossa i fra Sales de Barcelona foren empresonats el maig de 1937 a la «Jefatura de Policia» de Barcelona; Ermengol de Sarrià, Benardí de Mataró i Carmel de Colomers passaren el captiveri al vapor *Río Segre* al port de Tarragona; el juliol de 1936 ingressaren a la presó Model de Barcelona els caputxins Ferran d'Igualada, Romuald de Palma, Isidre de Batet, Conrad de Villarroya; el gener de 1937 foren empresonats els germans carnals Eugeni de Barcelona i Paulí de Barcelona; el febrer de 1937 fou detingut a la Model fra Frederic de Barcelona; el març fra Marçal d'Agüero; l'abril el P. Bernat d'Echalar i, finalment fra Josep M. de Sant Joan Despí, l'abril de 1938. Fra Carmel de Colomers fou assassinat a Valls el dia 25 d'agost de 1936; vegeu a la BHC, *Tarraconen. Beatificationis seu declarationis martyrii...* Vol. I, 132-134: «A veinticinco de agosto de mil novecientos treinta y seis, fue asesinado durante la pasada persecución religiosa en el término municipal de Valls y sepultado en el cementerio de esta ciudad, el Hermano, Fray Carmelo de Colomé».
134. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Josep de Besalú a Ramon Maria d'Olot (Frascati, 24 juny 1938): «Fra Isidre de Batet és a casa d'un parent seu al Mayol. Els diumenges fa llargues hores de camí per poder oir missa».
135. ACPalma, *Correspondència*, carta de Josep de Besalú a Felip Neri de Palma (Roma, 4 desembre 1936): «En la casa donde estuve oculto dos meses enteros en Barcelona, se rezaban todas las noches el Santo Trisagio, tres partes del Rosario y la Visita Espiritual a la Virgen de Montserrat, todo por las necesidades de España y por el triunfo de las tropas del Generalísimo Franco, Jefe del Estado».
136. APCC, *Breus notes o memòries de tot lo que passà i sofrí el P. Fr. Pere de Saló OMCap. durant la revulció i persecució del 1936-1937*, f. 2: «Em vaig quedar a prop del convent en el mateix

detenció, el P. Pere de Salo s'apressà per sortir de Sarrià amb el tren disfressat d'hortolà i acompanyat de dues noies:

Em van procurar unes espadenyes blanques, anant amb mànigues de camisa arremangat dels braços, portant l'americana sota el braç esquerra i portant una cistella de fruita i demés a la mà dreta, fent com si vingués de l'hort o de la vinya; jo l'hortolà i elles, les senyoretetes, sortim de casa, jo al mig d'aquells dos àngels (molt bones noies), i tot parlant com si es tractés de la cosa més natural anem cap a l'estació de Sarrià [...] ningú va sospitar. El Bon Déu vetllava per a mi.¹³⁷

Finalment, el P. Pere de Salo aconseguí, a través de Clara Font, les tres mil pessetes necessàries per a pagar els guies i passar la frontera, que ho féu acompanyat del P. Bru d'Igualada i de fra Serafí de Barcelona. Quan es va saber que aquests tres religiosos havien pogut passar la frontera, també s'animaren a provar-ho els caputxins els caputxins Nolasc del Molar,¹³⁸ Roderic de Manresa, Eduard d'Igualada, Tomàs de Barcelona i Pacífic de Navàs.

En un clima de terror, que fou qualificat per Pere de Salo «de terrible i mai vista persecució religiosa»,¹³⁹ entre els framenors caputxins circularen rumors i algunes informacions força confuses i, també, falses notícies que, àdhuc, donaven per morts alguns religiosos. Per exemple, a propòsit de fra Pere de Falgars es deia que l'havien occit a prop d'Arenys de Mar¹⁴⁰ però, la realitat era que s'havia pogut ocultar amb la seva família. Semblantment, també es rumorejà la mort dels caputxins Marçal d'Agüero,¹⁴¹ Gil de Tortellà, Bernardí de Mataró, Ermengol de Sarrià, Baltasar de Sant Mateu, Esteve de la Garriga i Ezequiel de Mataró.¹⁴² Tots aquests religiosos van ser tinguts

carrer del cardenal Vives i Tutó, núm. 7, casa Roig [...]. Vam tenir la vista dels milicians [...] i prenent un aire de germanor, fa com si volgués abraçar-me tot parlant-me a cau d'orella, i em diu aquestes asserenadores paraules: jo sóc un anarquista de Sarrià. Faré tot el possible per a salvar-lo. Així fou».

137. APCC, *Ibid.*, f. 4.

138. Publicà una extensa relació dels fets a la revista *Études*, dels jesuïtes de París; vegeu NOLASC DEL MOLAR, «Sous le Règime Rouge en Catalogne. Notes d'un témoin», dins *Études. Revue Catholique d'intérêt général* 232 (1937) 444-454. L'any 1987 fou publicada la versió al català dins *La persecució religiosa de 1936 a Catalunya. Testimoniatsges*, Montserrat 1987, 109-119: «Sota el règim roig a Catalunya. Notes d'un testimoni».

139. APCC, *Breus notes o memòries de tot lo que passà i sofrí el P. Pere de Salo*, f. 1.

140. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, *Notes aclaratòries* de Josep de Besalú, f. 1: «Fra Pere [de Falgars] escapà d'Arenys de Mar en sapiguer la mort de fra Prudent [de Pomar]. Es diu que fou reconegut i mort pels volts de Canet i Pineda».

141. APCC, *Religiosos de la Província [...] sacrificats durant la revolució anarco-sindicalista de 1936-1937*, f. 50: «Fr. Marçal, que creiem mort, és a la Model».

142. APCC, *Martirologi dels caputxins de Catalunya 1936-1937*, f. 2: «Fou assassinat en una masia prop d'Arenys. Es diu que el cremaren viu». El P. Ezequiel de Mataró morí a Tarragona el

per morts l'octubre de 1936, segons consta en el text d'una carta informativa del ministre provincial tramesa des de Roma als missioners d'Amèrica¹⁴³ i, àdhuc, constaren com a occits en les pàgines d'un primer esbós de martirologi¹⁴⁴ elaborat el mes de febrer de 1937. Semblantment, fra Jesús de Terrassa, en una carta que escriví el gener de 1937 adreçada al P. Basili de Rubí,¹⁴⁵ donava per certa la mort dels caputxins Ermengol de Sarrià, Bernardí de Mataró, Esteve de la Garriga, Zacaries i Sebastià de Llorenç del Penedès. D'aquests caputxins suara esmentats només fou occit el P. Zacaries de Llorenç, tots els altres sobrevisqueren als estralls del període revolucionari. Aquest conjunt de notícies les anava registrant el ministre provincial, Josep de Besalú,¹⁴⁶ amb l'objectiu a de preparar un informe global sobre l'impacte dels fets revolucionaris en la vida institucional i fraterna dels caputxins de Catalunya.

La primera víctima d'aquesta persecució religiosa *in odium fidei* que sofrí la Província caputxina de Catalunya fou el P. Josep Oriol de Barcelona. A propòsit del martiri de P. Oriol, Sor Dolors Rius, monja caputxina del monestir de Manresa, trameté al P. Damià d'Òdena, sotssecretari general a la cúria generalícia dels caputxins, algunes informacions obtingudes sobre el martiri dels caputxins Oriol de Barcelona i Benet de Santa Coloma, que tingué lloc

dia 30 d'agost de 1958; *Ibíd.*, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Pau de Castelló (Sanremo, 22 gener 1937): «Alguien asegura que el P. Ezequiel de Mataró fué atado a un árbol, rociado con bencina y quemado vivo en un bosque cercano a Arenys de Mar (Vallgorguina), y que ante los terribles lamentos que exhalaba lo remataron a tiros».

143. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Josep de Besalú als missioners (Roma, 3 novembre 1936): «Estralls de la revolta anarco-sindicalista des del 19 de juliol a mig octubre 1936». Un mes després, en una circular datada el 7 desembre, el ministre provincial hi escriví: «Fra Marçal d'Agüero. Aquest germà es trobava a la capta per la província de Lleida en esclatar la Revolució. Se m'ha assegurat que fou sorprès i mort per les bandes comunistes».

144. APCC, *Martirologi dels caputxins de Catalunya (1936-1937)*, 7 fulls dactilografats.

145. A punt de ser afusellat, el P. Basili fou salvat per la intervenció directa del conseller Ventura Gassol. Una volta alliberat, la germana del P. Basili féu córrer que havia estat occit: «Después pasaba por muerto, pero sé que su hermana lo hacía correr para que no le persiguieran ni le buscaran más. En Barcelona han habido personas que se han hecho publicar la esquila en *La Vanguardia* para que no los buscaran más».

146. APCC, *Religiosos de la Província sacrificats durant la revolució anarco-sindicalista de 1936-1937*, ff. 2-3: «Fragment d'una carta de fr. Jesús de Terrassa [...] vaig saber per en Cases d'Olot, l'escultor, la mort del P. Ermengol a Tarragona, perque diuen que varen afusellar a tots els presos del vaixell. A Pamplona unes monges serventes de Déu de Sarrià, per cert una de Tarragona, em varen confirmar la mort del P. Esteve de la Garriga. A Sarrià un germà del P. Jaume em va confirmar la mort del P. Zacaries, junt amb la del seu nebot fr. Sebastià».

a Manresa en els primers dies de la revolta.¹⁴⁷ Sobre la mort del P. Oriol,¹⁴⁸ torturat i occit als afores de Manresa la nit del 24 de juliol de 1936, fou recollida la testimoniança d'un *sereno* —funcionari municipal encarregat de la vigilància nocturna— de la ciutat de Manresa:

Quan portaven el P. Oriol al martiri el vaig trobar i em va donar una mirada molt compassiva i jo a ell, però no ens vàrem poder dir ni una paraula; ja no tenia barba ni pell a la cara, semblava que l'havien arrossegat per terra! Pobret, quant devia haver patit! [...]. Mentre [en] el trànsit del seu calvari resava l'himne *Te Deum laudamus*.¹⁴⁹

147. AGRoma, *Catalonia* (G.40) Sect. XIII, Annus 1936-1939: «Datos del martirio del Rdo. P. José Oriol de Barcelona, O.M.C.; Datos del Rdo. P. Benito de Santa Coloma» (Manresa, 30 setembre 1937).
148. Vegeu la relació completa del martiri en, *Beatificationis seu declarationis martyrii servorum Dei P. Benedicti a Santa Coloma de Gramanet, P. Josephi Oriol a Barcinone, P. Dominici a Sant Pere de Riudevittles, ex Ordine Fratrum Minorum Cappuccinorum in odium fidei, uti fertur, interemptorum*, Barcelona 1955, 22-30.
149. APCC, llig. A-6-20, còpia de la carta d'Antònia de la Mare de Déu del Carme [Riba Miret], carmelita descalça, adreçada a Francesc Barjau (Roma, 1 agost 1937), en la qual tramet al germà del P. Oriol la transcripció de la relació oral de Miquel Riba i Miret, *sereno* de Manresa. Després d'efectuades unes acurades investigacions el febrer de 1941 fou publicada la relació sobre el martiri del P. Oriol: «Mucho se ha fantaseado sobre las circunstancias que acompañaron la gloriosa muerte del R. P. José Oriol de Barcelona, Capuchino. Hoy plácenos darlas a conocer a nuestros lectores [...]. Los desalmados mandan a sus víctimas que se quiten el chaleco y la camisa. Así lo hacen. Después los quieren arrodillados. Pero antes que el P. Oriol obedezca, tres de los verdugos con vergas de olivo y con la culata del fusil empiezan a golpearle. El Padre está de pie, las manos junto al pecho, y sus labios recitando el *Tedeum*. Uno de los golpes es tan potente que la pobre víctima cae al suelo. Con puntapiés le obligan a incorporarse nuevamente»; *ApFran* 38 (1941) 22-23: «Ecos de un martirio». Vegeu també a l'APCC, *Circular del M. R. P. Provincial sobre els estralls causats per la revolució anarcomarxista* (Roma, 7 desembre 1936) f. 2: «S'ha dit amb molta insistència que el P. Oriol va morir recitant el *Te Deum*. S'afegeix també que els botxins pretengueren fer-lo blasfemar, i que respongué a aquestes exigències perverses amb el cant de l'himne ambrosià. Desitjo que retorni aviat la pau i la llibertat religiosa per tal d'esbrinar el fonament que puguin tenir aquestes versions». El P. Antoni M. de Barcelona escriví sobre la detenció i el martiri a Manresa del P. Oriol de Barcelona: «El primer capuchino catalán asesinado fué el P. Oriol de Barcelona. Cuando fué detenido en la calle por la chusma de las minas de Fígols y del Alto Llobregat [...] los vándalos para cerciorarse de si era un Religioso o no, le obligaban a blasfemar. El heroico fraile empezó a recitar en voz alta el *Te Deum laudamus*. Entonces los sicarios, azuzados por algunas mujeres de mala vida, le ataron desnudo a un árbol, y después de una atroz flagelación, acabaron a tiros con su vida»; ANTONI M. DE BARCELONA, *La tragedia de España*, Manresa 1940, f. 34. Vegeu, també, a la BHC, *Vicensis Beatificationis seu Declarationis Martyrii Servorum Dei Benedicti a Sancta Coloma de Gramanet et II sociorum [...]. Nova Positio super martyrio*, Romae 2017, 52-53: «Sobre el martirio y prendimiento del Siervo de Dios P. Josep Oriol de Barcelona [...]. Oí al levantarse por primera vez [que] entonaba el *Te Deum* que continuó después».

La violenta persecució en contra dels eclesiàstics que es vivia a Catalunya no passà pas per alt en la premsa internacional. Un periòdic cubà, a través del seu corresponsal a París, escriví, tot referint-se a alguns dels frares caputxins de Catalunya immolats *in odium fidei* que, abans de consumir el martiri, les víctimes havien estat atroçment torturades:

El P. Oriol de Barcelona, de la propia Orden capuchina, que fue bárbaramente flagelado, y al que se arrancó también la barba, para obligarle a blasfemar, mientras la víctima entonaba serenamente el *Te Deum laudamus* [...]. La persecución religiosa en la España roja, por su volumen y por su refinamiento es acaso la más vasta y la más cruel que registra la historia. Es acaso también, la más premeditada. Obedece a un plan minucioso y preestablecido. La rapidez con que se llevó a cabo y la busca furiosa de las víctimas en sus residencias y refugios, la ejecución de este designio exterminador como primer acto del plan revolucionario son patentes. Ya lo contaba un miliciano rojo en París, en ocasión de su licencia quincenal, miliciano enrolado desde los primeros momentos: Las órdenes recibidas eran concretas: de primero, al llegar a cada pueblo, la de quemar las iglesias y de matar a los curas.¹⁵⁰

Al clima de terror suscitat per la violenta persecució en contra dels eclesiàstics s'hi afegí el sovintejat moviment de registres domiciliaris per sorpresa. La finalitat era evitar que les famílies cristianes donessin acolliment a capellans i religiosos, i l'objectiu darrer era aconseguir eradicar qualsevol rastre de religiositat a les llars de Catalunya:

El asalto y registro en los domicilios particulares a todas horas del día y de la noche, para extirpar cualquier rastro de religiosidad, constituyen uno de los aspectos más impresionantes de esta persecución excepcional. Poblaciones ha habido en que tal devastación ha sido hecha en serie, furiosamente, con una sistemática y especializada perquisición de las casas señaladas por su significación de católicos notorios y aun a la ventura de lo que pudiera existir en los hogares no caracterizados [...]. La apetencia en arrebatar de la propia intimidad corporal, cruces, medallas, escapularios, rosarios, ha sido la causa de innumerables registros y atentados, aun en ciertos casos de asesinato, sin respeto alguno al sexo ni a la edad.¹⁵¹

Acabada la guerra, el P. Josep de Besalú, demanà al ministre general que fos concedida alguna distinció —la carta de germandat o una especial bene-

150. D'una nota de premsa, datada a París el 10 d'agost de 1937, titulada: «Bibliografía sobre las matanzas en la España Roja», *Diario de la Marina*, (L'Havana, 21 d'agost de 1937) 1 i ss.

151. L. CARRERAS, *Grandeza cristiana de España*, Toulouse 1938, 116-117.

dicció pontifícia— a les famílies que més s’havien arriscat i sacrificat en l’acolliment dels frares durant el període revolucionari.¹⁵² Des de l’exili, durant la revolta i persecució, el ministre provincial dels caputxins havia aconseguit adreçar-se epistolarment als caputxins catalans que treballaven pastoralment a Nicaragua, i els manifestà que els fets revolucionaris que afligien la població catalana era *un pla satànic, minuciosament preparat i concebut*, alhora que demanava als missioners que:

Es fessin una mica càrrec dels perills i del pànic constant de tots els nostres religiosos que queden encara amb vida per Barcelona o fora, i l’angúnia que jo passaria (i passo encara) per tots ells. És difícilíssim trobar ja famílies que puguin rebre a casa religiosos. Les que ho fan són ben heroiques [...]. Per tot Catalunya hi ha hagut una fúria (i veig que arreu d’Espanya també) per cremar les parròquies, fins dels llogarets més petits, fins els santuaris de les muntanyes i llocs solitaris [...]. Els capellans, igual que’ls frares, perseguits de mort a tot arreu. El pla era satànic i minuciosament preparat i concebut. Un infern desfermat.¹⁵³

En efecte, uns mesos abans d’esclatar la revolta, la premsa d’orientació dretana i catòlica ja havia començat a filtrar algunes de les consignes que els comunistes trametien des de Moscou als seus representants a França i a Espanya, però en aquella circumstància no se’n volgué fer cas, ja que a la majoria dels membres de la societat els va semblar que era una exageració, quelcom excessivament catastròfic i *apocalíptic*. Bona part de la població, i àdhuc alguns eclesiàstics força significats, opinaven que aquestes notícies eren molt inflades i alarmistes; tanmateix, el papa Pius XI qualificà aquesta revolta i persecució religiosa de *satànica*.¹⁵⁴ Per la seva banda, el P. Antoni M. de Barcelona en les reflexions que escriví sobre l’impacte de la revolució, asenyalà que:

152. APCC, llig. III-A-21, *Famílies dignes de reconeixement per haver atès els nostres Religiosos durant el període revolucionari*. Destacaren les terceroles Mercè de Gibert i de Camps, Àngels Nadal i Clara Font, i els tercerols Lluís Argullol i Lluís Serrahima. També s’esmenta a Elvira Olivella, vídua de Font (la mare de Clara Font), Adela Vergés, Rosa Prats vídua de Planas i les seves filles; Antònia Roca vídua de Plana, Rosa Albiñana de Guilera, Llorenç Conde, Assumpció Sanz de Ribera, Anita Matute Torres.

153. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Antoni d’Argentona (Roma, 12 novembre 1936).

154. Cf. *L’Osservatore Romano* núm. 215 (Roma, 14 setembre 1936) 1-2: «La España cristiana es la que más ha sufrido y todavía está sufriendo en las presentes desdichas. Diríase que una preparación satánica ha vuelto a encender, y más viva en la vecina España, aquella llama de odio y de más feroz persecución abiertamente confesada como la reservada a la Iglesia y a la Religión Católica».

Hacía tiempo que algunos periódicos derechistas publicaban las normas que las organizaciones de Moscou daban a sus representantes de España y de Francia, entre las cuales entraban la destrucción de templos y el aniquilamiento de los sacerdotes para acabar con la religión católica por ser ésta el mayor obstáculo para la implantación del régimen comunista. Yo mismo había promovido largas campañas periodísticas desde *El Matí*, *Diari d'Igualada*, *Catalonia*, contra el marxismo y sus peligros. Algunos las encontraban alarmistas, nadie sospechaba una realidad tan trágica y tan próxima.¹⁵⁵

Andreu Nin, dirigent comunista del POUM, tot referint-se al *problema* de l'Església, en un discurs que pronuncià el dia 8 d'agost de 1936 proclamà, sense ambigüitats, que: «nosotros lo hemos resuelto totalmente yendo a la raíz, hemos suprimido a los sacerdotes, las iglesias y el culto».¹⁵⁶ Alguns revolucionaris tenien salconduits especials, amb una missió ben explícitas com, per exemple, aquell datat a Gijón l'octubre de 1936 i que requisà la comisaria de policia de Bilbao, amb els segells de la CNT i FAI, on hi deia: «Al portador de este salvoconducto no puede ocupársele en ningún otro servicio, porque está empleado en la destrucción de iglesias».¹⁵⁷ Quan esclatà la guerra algunes emissores de ràdio situades en la zona republicana, a partir del dia 20 de juliol, no cessaven d'incitar l'*odium Ecclesiae* als estaments obrers amb consignes d'aquesta índole: *¡Hay que acabar con la Iglesia!* Els ideòlegs de la revolució repetien amb insistència als integrants dels escamots: «Hay que destruir la Iglesia y todo lo que tenga rastro de Ella. ¿Qué importa que las iglesias sean monumentos del arte? El buen miliciano no se [de]tendrá ante ellos. Hay que destruir la Iglesia».¹⁵⁸ Formaren part activa d'aquests escamots un nombre força significatiu de delinqüents i criminals que acabaven de ser alliberats de les presons pels revolucionaris, tal com ho relatà el P. Antoni M. de Barcelona: «Los comunistas de la FAI, de la UGT, de la CNT, obligaron a abrir las cárceles y dar libertad a todos los criminales detenidos por delitos comunes, a los cuales armaron incorporándolos a las milicias marxistas. Solo quedaron detenidos los presos políticos derechistas».¹⁵⁹ Els ideòlegs d'aquests milicians i els qui feren executar les consignes de destrucció a l'Església procedien, en bona part, de Rússia i dels països de l'Est i s'havien infiltrat a

155. AGRoma, *Catalonia* (G.40) Sect. IV, *Diario del P. Antonio M. de Barcelona*, ff. 3-4: «Relación de sucesos acaecidos en Cataluña durante el mes de julio de 1936».

156. Citat per V. CÀRCEL ORTÍ, *Mártires españoles del siglo XX*, Madrid 1995, 75.

157. Recollit per L. CARRERAS, *Grandeza cristiana de España. Notas sobre la persecución religiosa*, Toulouse 1938, 41.

158. Citat per L. CARRERAS, *Ibíd.*, 42-43.

159. AGRoma, *Catalonia* (G.40) Sect. IV, *Diario del P. Antonio M. de Barcelona*, f. 2: «Relación de sucesos acaecidos en Cataluña durante el mes de julio de 1936».

Catalunya en ocasió de les Olimpíades Populars organitzades per la Generalitat de Catalunya l'abril de 1936 com a resposta crítica als Jocs Olímpics de la Berlin nazi:

Durante el mes de abril, la invasión de indeseables extranjeros fue considerable. Solamente en Barcelona, con motivo de la farsa de las Olimpiadas Populares, llegaron, según dijeron, unos 20.000 rusos, 10.000 franceses y unos millares de belgas, húngaros, checoslovacos, etc. que se decían deportistas y atletas, y en realidad eran milicianos rojos.¹⁶⁰

Davant dels nombrosos estralls causats pels fets revolucionaris, els eclesiàstics maldaren per fer una lectura de caire sobrenatural als esdeveniments. Per exemple, l'abat cistercenc Dom Francesc d'Assís Causse, a qui ja ens hem referit més amunt, en una carta que escriví al P. Josep de Besalú li expressava que: «Jo crec també que la victòria de l'Espanya Catòlica serà la salvació de França i de l'Europa. Déu ha escollit la nació catòlica com a víctima propiciatòria i redemptora, la sang catòlica abundantament i generosament vessada pels sacerdots, monjos i monges, i catòlics espanyols serà el rescat del món».¹⁶¹ Semblantment, Josep de Besalú s'adreçava així al seu bon amic Dr. Lluís Carreras: «La revolució ha aniquilat materialment la Província dels caputxins de Catalunya. Però tot el que ens han arrabassat, per molt que valguí, no és res davant de la glòria incomparable que ens han proporcionat els nostres màrtirs. La sang dels nostres màrtirs m'emplena l'ànima d'esperances».¹⁶² Acabada la guerra el P. Josep de Besalú manifestà la seva gran satisfacció en saber que durant la persecució religiosa cap caputxí no renegà de la seva fe: «Les més sinceres gràcies a Déu que no ha permès que ni un sol dels fills de la nostra Província catalana hagi flaquejat en la fe durant el període de sagnant persecució religiosa que tan satànica i salvatge es va mostrar en tota la zona roja».¹⁶³

En el moment d'esclatar la revolució, repartits en els nou convents de framenors caputxins del Principat de Catalunya, hi havia cent quaranta-vuit religiosos, que es refugiaren, una volta abandonats els edificis conventuals, a cases de benefactors prèviament assenyalades. Alguns frares que no perta-

160. ANTONI M. DE BARCELONA, *La tragedia de España*, Manresa 1940. ff. 18-19; vegeu, també, F. LACRUZ, *El alzamiento, la revolución y el terror en Barcelona*, Barcelona 1943, 167-168: «La Olimpiada Popular, germen de las Brigadas Internacionales».

161. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de F. A. Causse a Josep de Besalú (Prada de Conflent, 19 novembre 1937).

162. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Lluís Carreras (Carcassona, 27 juliol 1938).

163. APCC, llig. A-III-26, *Exhortació que dirigeix als Religiosos* (Barcelona, 4 de juny 1939) f. 12.

nyien a la Província de Catalunya, com fou el cas del caputxí valencià Rafael de Novelé i d'alguns caputxins navarresos, trobaren refugi i protecció a la delegació basca de Barcelona, situada al número 60 del Passeig de Gràcia.¹⁶⁴ La majoria dels frares, però, restaren en cases situades a prop dels convents a l'expectativa del desenvolupament dels esdeveniments ja que «no es preveia una durada llarga d'aquells moments excepcionals de terror».¹⁶⁵ Però passada la primera setmana, i davant d'un creixent perill que els amenaçava, els frares s'anaren dispersant cercant acolliment entre els parents i les amistats. Segons el P. Antoni M. de Barcelona els militars fracassaren a la Ciutat Comtal perquè el mes de juliol de 1936 no ordenaren de fer sortir les tropes al carrer:

El movimiento militar fracasó en Barcelona, entre otros motivos, por la falta de unidad de dirección, porque contaban equivocadamente con la cooperación de la Guardia Civil, por algunas traiciones en la oficialidad. Además, tuvieron el error de hacerse fuertes en algunos edificios, como cuarteles, Capitanía, Hotel Colón, Telefónica, etc. que no podían resistir un asedio largo, en lugar de luchar en la calle. A partir de este momento se desencadenó el terrorismo de una manera brutal a las órdenes de los Sindicatos y Comités libertarios [...]. El lunes se intensificó de una manera extraordinaria el saqueo y la quema consiguiendo de iglesias, conventos y colegios religiosos. Esto obedecía evidentemente a una consigna, pues en dos días fueron incendiadas casi todas las iglesias de Barcelona. Lo mismo sucedía, simultáneamente, en las demás ciudades y pueblos de Cataluña. Fué una destrucción sistemática y en serie.¹⁶⁶

El P. Pacífic de Vilanova escriví que: «després d'abatre els edificis religiosos, els revolucionaris intentaren exterminar els ministres del Senyor»,¹⁶⁷ i que davant la sang de les primeres víctimes, esguardant amb gran incertesa el futur, molts frares caputxins llavors «s'enginyaren per sortir de l'infern des-

164. Ho explicà el ministre provincial al P. Donòstia: «Me dice el P. Rafael de Novelé, recién llegado de Barcelona [a Marsella], que, estando él allá, los vascos le decían que cuando explotara la revolución, que se consideraba inminente, se refugiara a la Delegación vasca, donde estaría seguro»; APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Josep Antoni de Donòstia (Marsella, 9 maig 1937).

165. Cf. PACÍFIC DE VILANOVA, *Estadística*, 10-11: «Dispersió dels religiosos».

166. AGRoma, *Catalonia* (G.40) Sect. IV, *Diario del P. Antonio M. de Barcelona*, f. 3; vegeu, també, *La Rambla, diari catalanista de les esquerres* (Barcelona, 22 juliol 1936) 1-2: «La guarnició de Barcelona, sublevada amb engany pels seus caps i oficials, fou rotundament batuda, en lluita sagnant, per la Guàrdia Civil, la d'Assalt, els Carabiners, els Mossos de l'Esquadra i el poble alçat en armes. L'aviació, fidel a la República, va lluitar en primera línia cooperant a la desfeta dels feixistes. Els partits del Front Popular, juntament amb la C.N.T., formen les milícies armades que asseguren la victòria definitiva. El general Goded fou fet presoner a l'antiga Capitanía».

167. PACÍFIC DE VILANOVA, *Estadística*, 12-13: «Víctimes del terror roig».

encadenat a casa nostra».¹⁶⁸ Un total de trenta-cinc religiosos foren occits «in odium fidei», dels quals trenta ja han estat beatificats, de cinc religiosos no hi ha dades suficients sobre el seu martiri¹⁶⁹ i dos religiosos morien al front de guerra.¹⁷⁰ Quaranta-un frares caputxins aconseguiren fugir a l'estranger després de pagar sumes considerables de diner per a l'obtenció d'un passaport, o bé per pagar els guies que orientaven la travessa pel Pirineu. Altres religiosos, especialment els malalts o ancians, trobaren refugi en els asils¹⁷¹ i en els hospitals. Aquest fou, per exemple, el cas del P. Serafí de Banyoles que, afectat amb mal de Pott, fou acollit a l'hospital de Banyoles, mentre que el P. Remigi de Papiol fou rebut a la clínica del Dr. Escayola.¹⁷² En canvi, el P. Xavier d'Olot, de salut molt delicada, cercà acollida en un sanatori «però al olorar que era s[acerdot] no hi ha pogut estar-se més»,¹⁷³ escriví Mercè de Gibert al ministre provincial. Finalment, Xavier d'Olot l'acollí la terciària Mercè de Gibert, neboda de l'organista de Pompeia Vicenç M. Gibert. Aquesta tercerola, gràcies al seu sou, i amb els ajuts complementaris que rebia a través del pare provincial dels caputxins, havia d'alimentar un bon grup de frares que havia acollit, a més dels altres caputxins que hi acudien regularment a menjar. El P. Josep de Besalú, des de l'exili¹⁷⁴ procurava d'enviar aliments a Barcelona per a ser repartits als pisos on hi havia frares refugiats,¹⁷⁵ sobretot durant l'es-

168. *Ibíd.*, 15.

169. Són els caputxins Vicenç de Peralta, Bernat de Sant Miquel de Gata, Tomàs de Castelló d'Empúries, Eusebi de Canet de Mar i Feliu de Tarragona.

170. Són els caputxins Joaquim de Tàrrega i Enric de Castelló d'Empúries.

171. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Josep de Besalú a Ramon Maria d'Olot (Frascati, 24 juny 1938): «Els pares Joan de Barcelona, Fulgenci de Barcelona i fra Francesc de Manresa són a les Germanetes dels Pobres de Girona, on hi ha recollits diversos capellans. A les Germanetes d'Arenys hi ha el P. Ambròs [de Saldes], qui m'ha escrit diverses vegades».

172. APCC, llig. III-A-18, *El nostre convent de Sarrià*, f. 12: «Es presenta fr. Cebrià i em diu que demà a les 8 del matí vagi a cal Brassó a buscar el P. Remigi, i que tos dos anem a la clínica del Dr. Escayola. El P. Remigi farà de malalt i jo [fr. Sebastià] de fill seu o infermer [...]. A quarts de 10 de la nit, quan ell ja dormia, compareix una altra infermera amb no sé quins trastos a les mans. En sentir-la el P. Remigi comença a cridar: què vol?, qui hi ha? L'infermera, mig aterroritzada, no sé què respon. El P. Remigi li diu que no necessitem res, que faci el favor de marxar. La pobra dona em mira a mi tota estranyada i toca el dos sense badar boca [...]. El P. Remigi diu que no pot aguantar més a la clínica».

173. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Mercè de Gibert a Josep de Besalú (Barcelona, 4 maig 1937).

174. Des de Frascati, el juny de 1938, el mateix P. Josep afirmava que els religiosos que vivien clandestinament a Barcelona: «Tots sofreixen les conseqüències d'una horrorosa manca de queviures»; APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Josep de Besalú a Ramon Maria d'Olot (Frascati, 24 juny 1938).

175. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Àngels Nadal (Marsella?, 6 octubre 1938): «Ja ho sé que'ls ports per el Socor Roig són molt més econòmics, i suposo que a vosaltres us donen més facilitats en rebre-ho, però per posar-se en combinació amb

tiu i la tardor de 1938, quan la gana afligí la població de Catalunya, especialment a la capital: «En Barcelona todo el mundo se queja de la falta de víveres. De aquí hemos de estar mandando paquetes, que cuestan una enormidad».¹⁷⁶ Alguns dels seglars que s'arriscaren a ajudar als caputxins durant la persecució, foren empresonats, com fou el cas de Lluís Serrahima, que «fué detenido por haber ocultado y salvado objetos de culto y valores de nuestro convento de Sarriá, y por haber acogido en su casa el M. R. P. Benigno de Canet de Mar y a otros Religiosos»;¹⁷⁷ o cas de Maria Santamaria, que vivia al mateix carrer del convent de Sarrià i que durant uns dies hi amagà el P. Esteve de la Garriga i que, quan fou detinguda, «se negó constantemente a revelar donde dicho Padre se había escondido a pesar de las amenazas de matarla».¹⁷⁸ Finalment, el P. Esteve aconseguí ocultar-se a casa de Maria Colomer i Duran, a la planta baixa del número 4 del carrer de Monterols; una casa situada molt a prop del convent, on hi passà amagat 25 mesos. Algunes famílies cristianes maldaren per ajudar econòmicament els frares que més coneixien. Per exemple, Amèlia Folch i el seu germà Manuel, assumiren la responsabilitat de tenir cura dels caputxins Hilari d'Arenys de Mar¹⁷⁹ i Romuald de Palma de Mallorca, i van haver d'espavilar-se per a captar recursos per tal de garantir el sosteniment dels religiosos acollits: «La família Folch de Sarrià, pobres com són, captant per nosaltres i resistint fredes, calor, bombardeigs i perills personals», escriví Romuald de Palma.¹⁸⁰

En començar l'any 1938, quan a Catalunya, i especialment a Barcelona, es passaven força penúries i molta escassetat de queviures, es produí una nova tongada de detencions, sobretot d'aquelles persones considerades dretanes i desafectes al moviment republicà:

A últimos de enero han sido metidos en las cárceles de Barcelona más de 3.000 personas de derechas. Vuelven a servir de prisión los barcos *Uruguay* y *Buenos*

el Socor Roig, a l'efecte del envió de paquets, cal fer-se soci [...]. Als particulars que volen enviar paquets per aquest sistema, crec que el que ve a costar a 2 francs per kilo. Mentre que pel sistema que nosaltres ho fem, ens ve a costar uns 3 francs per kilo. El que no sabia era que després a Barcelona us tornin a cobrar. Suposo que deu ésser per raó dels consums o aduana».

176. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Jaume de Sarrià (Marsella, 23 juliol 1938).

177. APCC, llig. III-A-21, *Lista de bienhechores de nuestros Religiosos durante la revolución*, f. 4.

178. APCC, *Ibíd.*, f. 5.

179. APCC, *Ibíd.*, f. 11: «Manuel y Amelia Folch, domiciliados en Barcelona. Asistieron durante toda la revolución al R. P. Hilario de Arenys de Mar».

180. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-21, carta de Romuald de Palma a Josep de Besalú (juliol de 1939 ?).

Aires. Parece ser que el miedo atroz a la *quinta columna* ha determinado esta redada de gente derechista acusados de pertenecer a Falange. Se me asegura que hay varios sacerdotes y religiosos y bastantes mujeres.¹⁸¹

De la represa de la persecució religiosa en la primavera de 1938 se'n féu ressó Nicolau d'Olwer que, a París, exposà al prevere gironí Lambert Font que: «el número de detenciones practicadas últimamente era algo extraordinario, y reconoció que esta depuración prácticamente se convertía en una persecución muy deplorable contra las personas de derecha, sacerdotes y religiosos».¹⁸² Aquesta nova tongada de persecució religiosa fou comunicada al ministre general dels caputxins:

La actual situación de Barcelona [presenta] una excepcional gravedad. Los elementos anarquistas vuelven a preponderar y, parece, que los registros domiciliarios diurnos y nocturnos, con los consiguientes encarcelamientos y asesinatos vuelven a estar a la orden del día. El avance arrollador y victorioso de las tropas nacionalistas [*sic*] acaba de excitar los instintos criminales de los anarquistas que se han hecho de nuevo dueños de la calle.¹⁸³

Tanmateix, els republicans, en llurs publicacions, volgueren desmentir que s'hagués reprès una nova persecució religiosa. Per exemple, en la revista *Comisario* que s'havia començat a estampar el setembre de 1938 en un moment de cert entusiasme en les tropes republicanes, en les pàgines del fascicle corresponent al mes de gener de 1939, els redactors de la revista intencionadament es mostraven «respectuosos» envers el culte catòlic.¹⁸⁴ Aquestes notícies eren totalment falses —*fake news*, diríem ara—, ja que el ministre catòlic de la Segona República, Manuel Irujo, planejava per a Espanya una Església d'Estat sotmesa a la República, segons la documentació recollida per Vicente Cárcel Ortí en els arxius vaticans:

Intentó crear una Iglesia Nacional sometida a la República, prometió libertad a los sacerdotes encarcelados, que después fueron ejecutados, y la apertura de iglesias a

181. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Josep de Besalú a Eugeni de la Bisbal (Marsella, 20 de febrer 1938).

182. V. CÁRCEL ORTÍ, «El obispo Irurita y la persecución religiosa en las cartas de Font, Torrent y Vidal i Barraquer», *ASTar* 86(2013) 773-774.

183. AGRoma, *Catalonia* (G.40) Sect. VII: carta de Josep de Besalú a Vigili de Valstagna (Montpeller, 3 abril 1938).

184. Cf. *Comisario* (gener 1939) 55-58: «Nuestra sincera política religiosa. El Estado Español garantiza la plenitud de los derechos al ciudadano en la vida civil y social, la libertad de conciencia, y asegura el libre ejercicio de las creencias y prácticas religiosas [...]. Bajo la custodia del ejército popular, las mujeres prosiguen sus rezos en la iglesia de Fuenteovejuna».

cambio de la firma de un documento de no adhesión [...]. Reclutó en Madrid sacerdotes que se prestasen a celebrar públicamente el culto católico, y parece que llegó a reunir unos 16 ó 18 que se prestaron a esta ficción con vistas, sin duda alguna, a la propaganda internacional a favor del Gobierno de [la República en] Valencia.¹⁸⁵

Durant la guerra alguns dels religiosos aconseguiren d'ocultar-se molt sàgament, com fou el cas de fra Sadurní d'Agullent, un religiós molt auster que reeixí viure de manera mig clandestina a la Garrotxa, després d'haver estat detingut tres dies a Olot i tres a Girona. Fra Sadurní mentre sojornà a Olot hi féu de pagès, on conreà un hort per tal d'ajudar amb productes hortícoles les famílies que havien donat acolliment als frares.¹⁸⁶ A més, també aconseguí fer arribar provisions als presoners olotins detinguts a Girona, segons la testimoniança aportada pel P. Jaume Ximenis de Sarrià:

Fra Sadurní d'Agullent era el cuiner de la comunitat [d'Olot]. Molt aviat es féu popular amb el seu nom de fonts: Anton, Tonet. Per a guanyar-se la vida es prestava a qualsevol treball [...] amb unes faccions una mica rares feia cara de mala persona, tant, que quan cada setmana anava a la presó de Girona a portar provisions de part de les famílies als propietaris d'Olot que hi feien temporada, ell [fra Sadurní, era] l'únic que arribava sempre amb el sac ple a terme. Els dels controls mai [no] s'atrevien a preguntar-li què portava. La seva bondat i el seu bon cor no eren el que el seu aspecte podia fer creure.¹⁸⁷

Alguns caputxins, abans d'aconseguir passar a França, com ja s'ha dit més amunt, havien cercat refugi en cases amigues; per exemple, Sebastià de Llorenç del Penedès va romandre deu mesos acollit a Alella, a casa de Francesc Arenas; Tomàs de Barcelona passà més de cent dies a casa de Gertrudis Farell, vídua de Tomàs; Roderic de Manresa visqué nou mesos al carrer Notariat de Barcelona, a casa d'Encarnació Nadales, vídua de Mirabet; Lluís de Barcelona passà nou mesos a casa de Maria Capmany; Pacífic de Vilanova romangué set mesos i mig amb la família Piera, al barri de Collblanc

185. V. CÀRCEL ORTÍ, «El obispo Irurita y la persecución religiosa en las cartas de Font, Torrent y Vidal y Barraquer», *ASTar* 86 (2013) 860-861.

186. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Josep de Besalú a Ramon Maria d'Olot (Frascati, 24 juny 1938): «Fra Sadurní, aquest va per les seves. Crec que cultiva un hort i de tant en tant obsequia amb els productes del seu treball les famílies que més s'han distingit en l'acolliment dels frares».

187. APCC, *Memòries del P. Jaume de Sarrià*, ff. 14-15.

de Barcelona. Altres religiosos, en canvi, van aconseguir restar amagats tot el període de la guerra. Aquest fou el cas del P. Fermí de la Cot, que després de sofrir a Barcelona un interrogatori practicat pel comitè de Montjuïc,¹⁸⁸ aconseguí de viatjar fins a Olot on fou acollit durant tota la revolució per Rosa Serra Masó.¹⁸⁹ Semblantment, el P. Evangelista de Montagut passà quasi tota la guerra a casa de la família Casanellas,¹⁹⁰ mentre que al Fulgenci de Barcelona l'acollí Dolors Talavera.¹⁹¹ El P. Baltasar de Sant Mateu visqué tota la guerra a casa de Teresa Soler, vídua de Quer, al carrer Llàlria 47 de Barcelona, i fra Roc de Font-la-Figuera romangué amagat tot el període revolucionari a casa de Dominica Reñé, vídua de Bellet, i comptà amb el suport econòmic del Sr. Casas de Muller.¹⁹² Altres religiosos caputxins passaren llargues temporades refugiats amb la pròpia família,¹⁹³ o bé foren acollits en cases de coneguts, com fou el cas dels ancians caputxins Ambròs de Saldes i Antoni d'Antequera,¹⁹⁴ que romangueren gairebé mig any a casa de Mercè Figa, vídua de Malagelada, benefactora i veïna dels caputxins d'Arenys de Mar. El P. Bru d'Igualada passà quasi tota la guerra a casa de Josepa Galceran i Mollet, al carrer més alt de Sant Pere. Els familiars directes dels frares caputxins també donaren acolliment als religiosos perseguits

188. APCC, *Ibid.*, f. 16: «[Al P. Fermí de la Cot] Descobert a Sarrià a la casa on estava amagat [...] el feren comparèixer davant un comitè a la muntanya de Montjuïc [...]. No portava cap document, li'n feren un on constava que Joan Massó Planagumà era un indocumentat. I amb aquest document, on es feia constar que era un indocumentat, prengué el tren cap a Girona».
189. APCC, llig. III-A-21, *Lista de bienhechores de nuestros Religiosos durante la revolución*, f. 11: «Rosa Serra Masó, domiciliada en Olot. Tuvo recogido en su casa durante toda la revolución al M. R. P. Fermín de la Cot».
190. APCC, *Ibid.*, f. 9. «Familia Casanellas, domiciliada en Barcelona, calle Septimania, 41. Tuvo recogido durante casi toda la guerra en su casa el M. R. P. Evangelista de Montagut».
191. APCC, *Ibid.*, ff. 9-10: «Dolores Talavera, domiciliada en Barcelona, calle Montseny 26, pral. 2. Protegieron durante la revolución al R. P. Fulgencio de Barcelona, acogiéndole en su casa y proporcionándole recursos».
192. APCC, *Ibid.*, f. 8: «Juan María Casas de Muller, domiciliado en el Bruch del Medio. Proporcionó recursos en metálico y abundantemente a Fray Roque de Fuente-la-Higuera. Dominica Reñé Vda. de Bellet, domiciliada en Barcelona, calle Enrique Granados, 52. Tuvo recogido en su casa durante todo el tiempo de la revolución a Fray Roque de Fuente-la-Higuera».
193. Com fou, per exemple, el cas de fra Marcel de Sant Iscle (Marià Buch i Aranyó), que havia fet els vots solemnes l'any 1929, i que l'abril de 1941 una volta acabada la guerra, abandonà l'Orde; vegeu a l'APCC, *Lista de bienhechores de nuestros Religiosos durante la revolución*, f. 9: «José Buch, domiciliado en San Acisclo de Vallalta, casa Mansuller. Tuvo recogido en su casa toda la revolución a Fray Marcelo de San Acisclo».
194. Fra Antoni d'Antequera, finalment, fou acollit a l'asil d'ancians pobres, on hi morí el dia 23 d'abril de 1937; cf. BASILI DE RUBÍ, *Necrologi dels caputxins de Catalunya i Balears*, Barcelona 1945, 114.

com fou, per exemple, el cas del P. Jacint de Barcelona, que sojornà tot el període de la guerra amb els esposos Colldeforns,¹⁹⁵ pares de dos frares caputxins i d'una clarissa-caputxina.

Durant la revolta qualsevol pretext servia per a detenir un frare i occir-lo. El P. Tarsici de Miralcamp fou acusat calumniosament de repartir a les tropes tabac emmetzinat;¹⁹⁶ una «burda calúmnia que no podia haver estat inventada amb altra intenció que la de justificar la bàrbara conducta dels comitès lleidatans, els més crudels i sanguinaris de Catalunya»,¹⁹⁷ escriví Josep de Besalú als missioners d'Amèrica. Després de la guerra fou molt difícil la identificació i recuperació dels cadàvers, ja que, tal com ha escrit José M. Zavala:

Identificar los cadáveres era, en muchos casos, una misión imposible. El Comité de Guerra se opuso a que se tomaran fotografías de los cuerpos porque esas imágenes podían constituir en el futuro valiosas pruebas de los crímenes [...]. Nos limitásemos a identificar los cadáveres como pudiésemos, sin obtener más fotografías, y desde luego incautándose de las hechas hasta entonces y de sus correspondientes clichés [...]. En la retaguardia, las detenciones aumentaron y los fusilamientos adquirieron una nueva modalidad. Se detenía a las víctimas y se las llevaba a las checas, donde después de un interrogatorio, *se los ponía en libertad*, anotando su libertad en los registros. Pero, al salir a la calle, unos milicianos se apoderaban del *liberado* y, haciéndole subir a un automóvil, *se lo llevaban* y le fusilaban, quitándole todo documento que tuviese y el traje, para evitar su identificación. Con la misma finalidad, después de muerto, le disparaban varios tiros en el rostro, para desfigurárselo de manera que nadie pudiera reconocerlo. Cuando se indagaba el paradero de una persona, en las checas se podía demostrar *que se le había puesto en libertad* según constaba en los registros y el testimonio de los milicianos que *le vieron salir*. Luego... ¡Quién sabía de él!... Por ese procedimiento refinado del terror, en estos últimos tiempos, faltan de sus hogares miles de personas que, por no

195. APCC, llig. III-A-21, *Lista de bienhechores de nuestros Religiosos durante la revolución*, f. 9: «Francisco Colldeforns, domiciliado en Barcelona, calle Diputación. Todos ellos protegieron al R. P. Jacinto de Barcelona, procurándole habitación víveres, ropa. Además procuraba ropa para diversos Religiosos y para los presos».

196. APCC, llig. III-A-18, *Notes aclaratòries*: «La premsa diària de Barcelona donà la notícia d'haver estat agafat el caputxí Josep Vilalta Saumell (P. Tarsici) per haver estat sorprès distribuint tabac emmetzinat (!) als milicians que es dirigien al front d'Aragó [...] asseguruen que aquest religiós fou fusellat a Lleida».

197. APCC, *Circular del M. R. P. Provincial sobre els estralls causats per la revolució anarco-marxista* (Roma, 7 desembre 1936) f. 5; vegeu també, *ApFran XXVII* (1940) 59-60: «La hoja penal del P. Tarsicio no especifica ninguna acusación especial; simplemente lo clasifica como *religioso*. Este era todo su delito, y ésta toda su gloria», escriví Pacífic de Vilanova.

entrar sus cadáveres en los depósitos, ni haber sido identificadas, figuran solamente como desaparecidas.¹⁹⁸

Tanmateix, alguns frares que ran de la revolta i persecució religiosa hom havia donat per desapareguts, reaparegueren una volta acabada la guerra, com fou el cas de fra Pere de Falgars, de qui el març de 1938 el ministre provincial escriví: «He pogut saber que fra Pere, el germà llec que feia d'hortolà a Arenys de Mar, i que alguns arribats a Catalunya el donaven per mort, ara resulta que és a la part d'Olot a casa dels seus parents. Déu ens volgués donar l'agradable sorpresa que com ell ressuscitessin tots els que donem per morts sense tenir-ne plena confirmació».¹⁹⁹ En canvi, altres religiosos, una volta detinguts, no se'n obtingué cap notícia. Entre els desapareguts hi ha els pares Vicenç de Peralta²⁰⁰ i Feliu de Tarragona. Aquest darrer havia estat acollit a casa del tercerol i escriptor Llorenç Conde i, posteriorment, fou detingut el dia 16 d'abril de 1937 a mans de l'escamot *dels Eroles*,²⁰¹ segons consta en una nota manuscrita del P. Josep de Besalú.²⁰² En canvi, els caputxins Martí de Barcelona²⁰³

198. J. M. ZAVALA, *Los horrores de la Guerra Civil*, Barcelona 2003, 29-32.

199. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Marc de Castellví (Marsella, 18 març 1938).

200. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Josep Antoni de Donòstia (Marsella, 17 febrer 1937): «Parece que entre los muertos seguros hemos de poner al P. Vicente de Peralta. No sabe cuánto me duele esta pérdida»; *Ibíd.*, carta de Jaume de Sarrià a Josep de Besalú (Milà, febrer? 1937): «Pel P. Manuel [de Lipà] he sabut la probable mort dels nostres germans PP. Vicenç, Martí i Doroteu»; *Ibíd.*, llig. III-A-18, *Notes aclaratòries*: «Es diu que'l P. Vicenç de Peralta va ésser portat a Sabadell des de Barcelona, i que abans de matarlo li obligaren a tragar-se els grans d'un rosaris que li foren trobats a sobre. Ignoro el fonament d'aquesta notícia», escriví Josep de Besalú. Segons les investigacions del P. Pacífic de Vilanova, el P. Vicenç de Peralta «Es trobava a Sarrià i es refugià a cases de l'entorn. Allí fou detingut i alliberat al cap de poc. Més tard, segons una versió, es traslladà a Sabadell, on fou reconegut com a frare, martiritzat i assassinat. Era 1937. Es donen detalls complementaris que han de controlar-se. Existeixen altres versions»: APCC, *Ibíd.*, llig. III-A-18, f. 41.

201. BHC, *ApFran XXIX* (1942) 119-120.

202. APCC, llig. III-A-18, *Benefactors*: «Llorenç Conde Rubio, Roger de Flor 252 pral. 1. Professi6 publicista. Va tenir a casa el P. Félix de Tarragona des de mitjans agost del 1936 al 16 abril del 1937, i durant tot el març de 1937 a Fr. Lluís de Barcelona. Cercà allotjament per al P. Doroteu. A n'en Llorenç anaren a cercar-lo per saber que [ell] era de la Junta dels Terciaris de l'Hospital [de la Santa Creu]». Llorenç Conde escriví una biografia sobre sant Francesc d'Assís; vegeu V. SERRA DE MANRESA, *El Terç Orde dels caputxins. Aportacions del laicat franciscà a la història contemporània de Catalunya (1883-1957)*, Barcelona 2004, 448-449.

203. En les primeres investigacions que es realitzaren sobre el martiri del P. Martí, el secretari provincial, Pacífic de Vilanova, escriví que Martí de Barcelona: «Es trobava a l'Ajuda i es refugià a diverses cases de Barcelona. Sentint-se amb relativa seguretat tramitava un pasaport col·lectiu. Freqüentava l'Institut [d'Estudis Catalans], fins que obtingué una plaça de mestre. Cada vegada era, però, més perseguit i decidí sortir a l'estranger. Però pocs dies abans, fou descobert i pres pels anarquistes de Sant Elies. Després no s'ha sabut amb preci-

i Doroteu de Vilalba dels Arcs²⁰⁴ una volta detinguts foren conduïts al comitè de Sant Andreu i, posteriorment, empresonats a la txeca de Sant Elies, famosa per les seves atrocitats sanguinàries;²⁰⁵ i, poc després, foren occits *in odium fidei* al cementiri de Montcada el dia 19 de desembre de 1936. A propòsit d'aquests centres de reclusió i tortura anomenats txeca o cheka, les principals de Barcelona eren situades al carrer de Sant Elies, en el monestir de les clarisses de Santa Maria de Jerusalem; al carrer de Vallmajor, en el monestir de les agustines; al carrer de Saragossa, en el monestir de les santjoanistes, principalment. S'ha escrit que:

La crueldad de las checas no tenía límites. Tormentos terribles, desde el simulacro de fusilamiento, con la sepultura abierta a los pies del detenido, pasando por la gota de agua que caía, monótona e implacable, sobre la cabeza, o los dibujos maquiavélicos pintados en las celdas de castigo, donde los asientos y las camas simuladas tenían tal grado de inclinación que resultaba imposible sentarse o acostarse en ellos. Y qué decir de los ladrillos colocados de canto y de forma irregular en el suelo, que imposibilitaban el mínimo desplazamiento por la reducida estancia, o de la bombilla eléctrica que deslumbraba y abrasaba la vista. Por no hablar de la silla y los collarines eléctricos que administraban descargas a los torturados hasta conseguir doblegarlos.²⁰⁶

sió res més d'ell. Se sap que els de l'Institut [d'Estudis Catalans] treballaren per alliberar-lo, i que en posar-se en contacte amb els de la F.A.I els respongueren que ja havien fet tard. Això fa suposar que l'assassinaren tot seguit. Fou entre el 19-25 de desembre 1936»; APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, s. f.

204. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Mercè de Gibert a Josep de Besalú (Barcelona, 19 març 1937): «Ahir van tornar a dir que'l P. Martí i el P. Doroteo són a França. ¿Ho sap, V. R.? La germana del P. Anton M. [de Barcelona] està desesperada perquè no diuen res del seu germà»; *Ibid.*, carta de Josep de Besalú a Pau de Castelló (Sanremo, 22 gener 1937): «Según las últimas noticias recibidas de Barcelona, han sido cogidos por los comités comunistas los Padres Martín de Barcelona y Doroteo de Vilalba. La forma como me dan la noticia revela un gran pesimismo sobre su muerte».
205. Sense prou fonament s'havia fet córrer que els pares Martí i Doroteu haurien estat serrats i decapitats; vegeu JOSEP DE BESALÚ, *Religiosos de la Província [...] sacrificats durant la revolució anarco-sindicalista de 1936-1937*, f. 45: «Sembla que foren agafats el mateix dia, però no conjuntament. Se'ls suposa morts a Sant Elies. Uns diuen que'ls hi serraren el coll... altres que simplement foren decapitats».
206. J. M. ZAVALA, *Los horrores de la Guerra Civil*, Barcelona 2003, 22-23; *ibid.*, 25-26: «Los milicianos institucionalizaron los paseos con la instalación de las chekas. Eran éstas tribunales populares que decidían a menudo sobre la vida de las personas de modo sumarísimo. Su nombre procedía de las Chekas rusas, término abreviado que, traducido al castellano significa: Comisión extraordinaria panrusa para la supresión de la contrarrevolución, la especulación y el sabotaje. Su instauración se atribuyó al bolchevique polaco Feliks Dzerzhinsky». A propòsit de les chekas barcelonines, vegeu F. LACRUZ, *El alzamiento, la revolución y el terror en Barcelona*, Barcelona 1943, 222-229: «El preventivo D de la calle Vallmajor. El preventivo G de la calle de Zaragoza».

Acabada la guerra, el P. Pacífic de Vilanova de Bellpuig, des de la seva condició de secretari provincial, féu tota mena de diligències per tal d'aclarir les circumstàncies de la mort dels caputxins immolats *in odium fidei* durant la persecució religiosa, començant pels qui foren occits a la ciutat de Barcelona:

Respecto de nuestros mártires, hemos encontrado algo. Desde luego solamente me he preocupado por el momento de los asesinados en Barcelona. Suponemos que fueron unos 19 (sin contar Moncada). Hemos encontrado la ficha en el Archivo del Hospital Clínico, hasta el presente 16: PP. Modesto, (28-VII), P. Zacarías (25-VIII), P. Benigno (20-VIII), P. Agustín (13-VIII), P. Rafael (1-VIII), P. Anselmo (16-VIII), P. Calella (9-IX), P. Federico (17-II), FF. Marcial (19-VIII), Jorge y Miguel (29-VII), Buenaventura (26-VIII), FF. Eloy y Cipriano (29-VII), Fr. Ángel (28-VII), Fr. Bernardo (3-IX). Esta ficha comprende, ordinariamente, día y hora en que los cadáveres ingresaron en el Clínico, lugar donde fueron encontrados (a veces con bastante imprecisión), como iban vestidos, heridas que tenían, de qué murieron. De algunos (como del P. Federico) hay pedacitos de ropa. De todos estos (menos del P. Anselmo, P. Rafael y Fr. Bernardo) hay también la fotografía de su cadáver [...]. Son documentos interesantísimos y que confirman y desmienten muchas versiones que se habían dado [...]. Hasta el momento no se sabe nada, después de su detención, de los Padres Martín y Doroteo (19-XII), ni de los Padres Alejandro (23-XI), Eusebio²⁰⁷ (21-XI) y Feliu (16-IV). Tampoco se sabe nada del P. Remigio y compañeros mártires (21-I), solamente se sabe que estuvieron en un hotel de Vallvidrera y fueron llamados a declarar ante el comité el 24 del mismo mes.²⁰⁸

Durant el mes de maig de 1940 foren identificats al cementiri de Montcada els cadàvers d'Alexandre de Barcelona, Doroteu de Vilalba dels Arcs i Martí de

207. El P. Eugeni de la Bisbal, el juny de 1937, escriví al ministre provincial que: «Seguramente que podremos recoger noticias bastante concretas sobre los últimos días del P. Eusebio de Canet. Hay salvado un sacerdote que estuvo preso con él. Además ha llegado de Cataluña un señor que estuvo preso dos días después de su muerte. Con toda seguridad el P. Eusebio fué ejecutado la noche del 19 al 20 de noviembre, de las dos horas de la mañana para arriba»; APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta d'Eugeni de la Bisbal a Josep de Besalú (San Sebastián, 25 de juny 1937). El necrologi de la Província registra la mort el dia 21 de novembre; cf. BASILI DE RUBÍ, *Necrologi*, 326: «21 de novembre 1936, a Montcada, P. Eusebi de Canet de Mar, predicador del convent de les Borges; fet presoner pels rojos a Canet de Mar, fou assassinat amb altres sacerdots seculars al cementiri de Montcada». En canvi l'estadística de la Província anota la mort el dia 20 de novembre; vegeu C. J. MARTÍ, *Estadística*, 112-113, núm. 173.

208. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Pacífic de Vilanova a Basili de Rubí (Barcelona, 14 febrer 1940).

Barcelona. S'especulà si s'hauria trobat també el del bisbe Irurita,²⁰⁹ segons unes anotacions del P. Pacífic de Vilanova:

En Moncada han sido hallados los cadáveres de los Padres Martín de Barcelona, Doroteo de Vilalba y Alejandro de Barcelona. El P. Alejandro fué hallado el 7 de mayo y enterrado en un nicho del mismo cementerio de Moncada el día 29 del pasado mayo. No presentaba ninguna herida en la cabeza, tenía al parecer en el pecho y vientre. La cabeza y el tronco estaba relativamente bien conservado, pues la cal en lugar de consumirlos, los conservó. El P. Martín presentaba dos heridas en la cabeza, y tal vez alguna otra. Fué reconocido por las ropas, pieza por pieza y por su hermana; se le veían aún los dientes de oro, y los lentes de concha montados al aire. Estaba relativamente bien conservado; un brazo aún conservaba la piel y el vello. Con este hallazgo queda liquidada la leyenda de que le había sido serrada la cabeza en San Elías. El P. Doroteo presentaba la cabeza hecha pedazos, debido sin duda a que le dieron muchos tiros en ella. Fué reconocido por la ropa y por la configuración general del cuerpo. Estaba bastante pasado. Los dos fueron enterrados en un nicho de Moncada el día 6 de junio (ayer). También ha sido hallado en el cementerio de Moncada el Sr. Obispo Dr. Irurita. En estos momentos está instituido un proceso canónico para identificarlo plenamente.²¹⁰

209. Sobre la misteriosa mort del bisbe Irurita, vegeu l'obra de P. FELIU i M. MIR, *El misteri de l'assassinat del bisbe de Barcelona. L'anarquisme i el Vaticà davant l'enigma Irurita*, Barcelona: Edicions Pòrtic 2012, on recullen les diverses tesis sobre aquest tema, especialment les aportacions de Joan Bada, Hilari Ragner i Antoni Sospedra. Darrerament, Vicente Cárcel Ortí ha recollit que Nicolau d'Olwer, Governador del Banc d'Espanya durant la Segona República, declarà a Mn. Lambert Font que el bisbe Irurita havia estat assassinat; vegeu V. CÁRCEL ORTÍ, «El obispo Irurita y la persecución religiosa en las cartas de Font, Torrent y Vidal i Barraquer», *ASTar* 86 (2013) 907: «Dijo que oficialmente y con toda seguridad podía afirmar que el Sr. Obispo de Barcelona era muerto. Los detalles que dio de su muerte son los siguientes. A los alrededores del día de S. José del año 1937, la aviación nacionalista bombardeó Barcelona y causó un buen número de víctimas. Como represalia los rojos asesinaron gran número de prisioneros, sobre todo de los que se encontraban en cárceles clandestinas [...]. Entre los que asesinaron, según la referencia del mencionado Nicolau d'Olwer, hay que contar con el Sr. Obispo de Barcelona»; Nota de Mn. Lambert Font al Nunci de París Valerio Valeri (París, 7 de maig 1938) f. 144.
210. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Pacífic de Vilanova a Sever de Montsonís (Barcelona, 7 juny 1940). El fet que el Sant Pare Pius XII no proveís, amb un nou bisbe, la diòcesi de Barcelona fins a l'any 1942 amb el nomenament del bisbe Modrego, és una prova més de les estranyes i contradictòries informacions que hi hagué entorn de la mort del bisbe Manuel Irurita; vegeu J. BADA, *Societat i Església a Catalunya*, Barcelona 2011, 229-231: «Nomenament del successor d'Irurita [...]. A Barcelona, fou destinat, el 29 de desembre de 1942, Mons. Gregorio Modrego Casaus, que havia estat auxiliar i vicari general de Gomà». Recentment s'ha pogut aprofundir en aquestes contradiccions entorn de la mort del bisbe Irurita. Segons les recerques de Josep M. Ràfols, molt possiblement, Irurita fou assassinat per militants del Sindicat de l'Alimentació, durant la retirada de les tropes republicanes, entre la Seu d'Urgell i Andorra, entre el 30 de gener i el 2 de febrer de 1939 car semblaria que, poc abans, el bisbe

Un nombre força considerable d'eclesiàstics fou assassinat a causa de la delació d'algunes dones de servei vinculades amb milicians. Pel que fa als caputxins de Catalunya tenim els casos dels pares Agustí de Montclar²¹¹ i Anselm d'Olot,²¹² que foren denunciats per dones del servei domèstic. Altres caputxins, en canvi, foren assassinats per l'excessiva ingenuïtat dels propis frares. Aquest fou, per exemple, el cas del P. Rafael de Mataró²¹³ que volia sortir de Sarrià, amb tren, a la mateixa estació de la vila, on era molt conegut, de manera que a l'estació del tren de Sarrià el P. Rafael fou identificat i detingut. També es mostrà força ingenu el P. Josep de Calella que «va cometre la imprudència d'anar a demanar feina a un Sindicat declarant que era frare de Pompeia».²¹⁴ El P. Jaume de Sarrià en les seves memòries esmenta aquesta ingenuïtat i imprudència de molts frares quan esclatà la revolució el juliol de 1936: «Desgraciadament els frares no es volgueren adonar de la gravetat de la situació. Contravenint la consigna, un va sortir encara amb hàbit, barba i tonsura. I la feina que donà... Dels que restaren a Olot alguns van demostrar la minoria d'edat en què solen viure bastants religiosos».²¹⁵

Irurita fou vist a Barcelona el dia 28 de gener; vegeu Josep M. RÀFOLS, *La increïble història del bisbe Irurita*, Barcelona: Ed. Base 2021, 270.

211. APCC, *Circular del M. R. P. Provincial sobre els estralls causats per la revolució anarco-marxista* (Roma, 7 desembre 1936) ff. 4-5: «El P. Agustí de Montclar s'havia refugiat des dels primers dies de la revolta a casa de la comtesa de Sant Llorenç del Munt, Sra. Pilar Feliu vídua de Quadras, al Passeig de la Bonanova. Els escamots revolucionaris s'hi presentaren tres o quatre vegades a registrar la casa, i sempre el P. Agustí els havia despistat [...]. S'assegura que la minyona de servei de la casa, sigui per inconcebible lleugeresa en anar a festejar amb els xicots milicians, sigui per dolenteria premeditada, delatà el P. Agustí, tractant d'encantats els que havien anat a fer els registres».
212. «El P. Agustí de Montclar s'havia refugiat a casa de D. Pilar Vda. de Quadras. Diuen que per tres vegades havia despistat perfectament els comunistes que havien anat a fer registres a la casa sense que mai haguessin conegut que era frare. Després, sembla que la minyona de la casa el va delatar, i llavors l'agafaren i el portaren a fusellar a les pedreres de Pedralbes [...]. El P. Anselm havia aconseguit arribar de Tarragona a Barcelona. S'hostatjava a casa d'uns seus parents, i la dona que anava a fer feines domèstiques el va descobrir als emissaris dels comitès»; APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Antoni d'Argentona (Roma, 12 novembre 1936); vegeu a la BHC, *Barcinonen. Beatificatinois seu declarationis martyrii Servorum Dei Friderici a Berga [...] et XXV sociorum. Positio super martyrio*, Romae 2005, 72-73: «Por referencias fidedignas sabemos que lo habáin fusilado aquel días [12 agost 1936] en las cercanías de Pedralbes y que antes de disparar pidió que le dejasen prepararse; así se lo concedieron».
213. Havia estat acollit per Elisa Raurell, al carrer de Claudi Güell núm. 7, molt a prop del convent de Sarrià.
214. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Antoni d'Argentona (Roma, 12 novembre 1936).
215. APCC, *Memòries del P. Jaume de Sarrià*, f. 12.

La col·laboració de les porteres i de les dones de servei que simpatitzaven o estaven vinculades a la revolució o, també, aquelles que denunciaven per rebre una recompensa econòmica, fou decisiu per a la captura i execució d'un bon nombre d'eclesiàstics. A propòsit d'aquest fet, el desembre de 1936 el ministre provincial dels caputxins, des de Roma, en una circular informativa que adreçà als missioners d'Amèrica escrivia que:

S'atribueix a un significat sindicalista la confessió de que si no hagués estat per les confidències de les minyones de servei i les porteres, no haurien estat trobats la meitat dels capellans i frares que han estat morts a Barcelona. Fins s'assegurava que eren premiades amb 100 pessetes totes les denúncies sobre el lloc on es trobaven els religiosos o capellans.²¹⁶

Des del seu exili a Marsella, el provincial dels caputxins de Catalunya, a través del caputxí Josep Antoni de Donòstia, llavors refugiat a Tolosa de Lenguadoc, intentà tramitar l'alliberament dels sis frares caputxins que hi havia detinguts a la presó Model de Barcelona:

Me obliga a dirigirme a V. C. la esperanza de que tal vez V. C pueda prestarme excelente cooperación, presentando mis asuntos al Sr. Irujo [...]. Irujo ocupa una posición excelente y es hombre que por sus sentimientos e ideales está en mejores condiciones que otros muchos para que nosotros podamos confiar en él [...]. En la cárcel Modelo de Barcelona tenemos actualmente (que yo sepa) seis prisioneros: cuatro Padres y dos Hermanos. Sus nombres seglares son: Federico Janer Amigó, Juan Janer Amigó, Antonio Riba Martí, Rafael Fuster Canals, Francisco Canal Vilalta [: Isidre de Batet] y el último que en religión se llama fray Conrado [: Constanancio Calvo Grao] y como seglar solo sé que se llama Grau (se trata de un Hermano que profesó últimamente y no consta aun en la Estadística que tengo a la vista).²¹⁷ Por otros conductos se han probado varias maneras de sacarlos. Solo se consiguió salvar mientras estaba yo aun en Barcelona al P. Tomás de Barcelona, que era uno de los presos.²¹⁸

216. APCC, *Circular del M. R. P. Provincial sobre els estralls causats per la revolució anarco-marxista*, (Roma, 7 desembre 1936) f. 5.

217. Quan Conrad de Vilarroya sortí de la presó féu la professió solemne el dia onze de setembre de 1938, en una celebració clandestina, a les mans del P. Evangelista de Montagut; C. J. MARTÍ, *Estadística*, 168-169, núm. 124.

218. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Josep Antoni de Donòstia (Marsella, 17 febrer 1937). A més, li suggerí que «tal vez podría cooperar a la obra del Sr. Irujo un juez que últimamente ha sido destinado a Barcelona, llamado Pablo Balcells. Este señor, que es natural de Igualada, guarda muy buen afecto a uno de estos prisioneros (el primero de la lista) que es el P. Eugenio de Barcelona». Sobre els eclesiàstics detinguts a la Model durant la Guerra Civil, vegeu P. PAGÈS I BLANCH, «Sacerdots i religiosos a la presó Model de Barcelona (1936-1939)», *ASTar* 1994 (67-II) 433-447.

Consta en la documentació que Manuel Irujo intentà gestionar a través de la Creu Roja Internacional l'alliberament del P. Ermengol de Sarrià, empresonat al port de Tarragona, així com també havia maldat per ajudar altres religiosos.²¹⁹ Tanmateix, amb l'augment de força política dels comitès revolucionaris la capacitat d'influència del ministre catòlic Irujo anà minvant i hagué de limitar-se a treballar a favor dels bascos que sojornaven a Catalunya.²²⁰ A tall d'exemple esmentem que facilità la sortida del caputxí Bernado de Echalar, religiós adscrit a la Província de Catalunya; tanmateix el P. Echalar acabà detingut i empresonat a la Model, on li portava el dinar la terciària Mercè de Gibert.²²¹

Parece que en Barcelona los de la FAI ponían todas las dificultades que podían a los elementos documentados por la Delegación de Euskadi. Me comunica el P. Bonifacio [de Atau] que, a últimos de abril iba a embarcarse el P. Bernardo de Echalar, muy bien documentado como vasco, y fue detenido y metido en la cárcel Modelo.²²²

Manuel Irujo, ja abans d'esclatar la revolta denuncià al govern de Negrín la violència que es cometia en contra dels eclesiàstics i dels militants catòlics en un article, molt crític, publicat el dia 31 de març de 1936, poc temps després de la victòria del Front Popular en les eleccions del febrer: «*Sin novedad en el frente. Ésta es la contestación del Ministro de la Gobernación [Manuel Irujo] cuando habla del orden público. Recuerda la conocida obra. Que en Madrid, Extremadura, Andalucía, Levante, se queman iglesias, conventos,*

219. Cf. HILARI D'ARENYS DE MAR, *Relació dels esdeveniments durant la guerra del 1936-1939*, f. 12: «Vingué el P. Bonifaci de Apalaegui, caputxí basc, que no sé com em va trobar. I em diu que venia a veure què necessitàvem. Li vaig dir que em faria molt favor si podia tenir el que em defensés com a súbdit basc [...]. Entrem a veure el Sr. Irujo. Però aquell home aterrat em digué: "Padre, no soy nadie. No puedo hacer nada [...]". Tot estava en mans de la FAI, POUM i CNT».

220. «Acabo de hablar con el Provincial de los de S. Juan de Dios, llegado de Barcelona [a Toulouse], y me dice que Irujo se abstiene de gestionar la salida de los que no sean vascos. Parece que la influencia de Irujo va menguando»; APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep Antoni de Donòstia a Josep de Besalú (febrer ? de 1937).

221. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Mercè de Gibert a Josep de Besalú (Barcelona, 4 maig 1937): «Bernat segueix també allà en Galeria [primera], casi cada dia li arrego el dinar. Solament he pogut veure'l un dia. Ara diu que està bé, però els 16 dies que va ésser a Comissaria es veu que va patir molt. Jo voldria fer més per tots, però no es pot».

222. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Josep Antoni de Donòstia (Marsella, 7 maig 1937). No sortí de la presó fins el dia 1 de setembre: «Recién salido del Hospital [: Presó Model], hoy día 1 de septiembre, después de cinco meses de reclusión, le saluda afectuosamente Bernardo», dins d'una carta de M. Gibert a J. Balboa [: Josep de Besalú] datada a Barcelona el primer de setembre de 1937.

fábricas, almacenes, casinos, casas particulares, Archivos del Juzgado, del Registro; que se hace salir desnudas a las religiosas».²²³ En aquesta mateixa línia, el germà marista Hipòlit, en les memòries que escriví sobre la guerra, manifestà que:

En realidad, desde el febrero del mismo año [1936], o sea desde las elecciones que pusieron en manos del frente Popular el gobierno de la Nación, el País estaba en revolución, señalándose ésta con asesinatos, quema de iglesias y de conventos, huelgas, etc. mientras los sindicatos obreristas iban adueñándose de todos los organismos de la administración.²²⁴

Gràcies a les informacions aportades per Basili de Rubí a la cúria general dels caputxins i a les gestions efectuades pel sotssecretari general, Damià d'Òdena, fou possible, en plena guerra, d'elaborar una primera informació de caràcter oficial sobre el nombre dels religiosos assassinats i també sobre els desapareguts i els empresonats:

Els primers dies [de la revolta] foren empresonats a Igualada els PP. Tomàs, Ferran, Romuald, Manuel i FF. Isidre, Conrad i Marcos. Els P. Manel [de Lipà] i Marcos [de Ipiales] foren alliberats pels respectius cònsols. Els altres, a primers d'agost, foren transportats a la Model de Barcelona. El dia 11 d'octubre pogué alliberar-se al P. Tomàs [de Barcelona] i s'espera que els altres, a hores d'ara, ja seran fora també. A Olot hi ha pres el P. Timoteu de Palafrugell. Es gestiona a favor d' ell. A Tarragona, des dels primers dies de la revolució foren agafats i reclosos en un vapor els PP. Bernardí, Ermengol i Fr. Carmel de Colomers. D'aquest vapor han estat assassinats molts presos, entre ells se suposa el P. Bernardí i Fr. Carmel. Com que no s'ha confirmat continuen les gestions a llur favor.²²⁵

Els caputxins Bernardí de Mataró i Ermengol de Sarrià foren alliberats dels vaixell-presó ancorats al port de Tarragona. El P. Bernardí de Mataró aconseguí la llibertat el dia 16 de juny de 1937 i el P. Ermengol el dia 11 d'agost. En canvi, Carmel de Colomers i Timoteu de Palafrugell²²⁶ acabaren essent

223. Cf. *El Día* (31 març 1936); periòdic citat per J. GASSIOT MAGRET, *Apuntes para el estudio de la persecución religiosa en España*, Barcelona 1961, 52-53.

224. APMarist, *Guerra Civil*, doc. B-09, *La revolución en Barcelona. Nuestras Comunidades*, ff. 1-2.

225. APCC, llig. III-A-17, *Relació de l'estat de la Província Caputxina de Catalunya*, Barcelona, 15 d'octubre de 1936.

226. A propòsit del P. Timoteu, en les memòries del P. Jaume de Sarrià hi llegim que: «Un dels nostres religiosos (: Timoteu de Palafrugell) que s'havia ben passejat pel carrer, en veure com anaven evolucionant les coses, i sabent-se o imaginant-se conegut de molts i, per tant,

immolats *in odium fidei*. Segons les investigacions efectuades pel P. Pacífic de Vilanova, el P. Timoteu «fou detingut i portat a la Presó Pública d'Olot. Allí hi passà dies i dies [després] del bombardejament de Roses pels nacionals, deuria ésser cap al novembre de 1936, fou occit al Triall, junt amb 16 companys de captiveri». ²²⁷ Timoteu de Palafrugell fou occit el dia 31 d'octubre de 1936 com a represàlia pel bombardeig de Roses. La captivença ²²⁸ d'aquest predicador caputxí —que comparteix la mateixa pàgina del llibre de baptismes, el març de 1897, de la parròquia de Palafrugell amb el famós escriptor Josep Pla—, consta que fou molt exemplar:

El P. Timoteu amb les deixalles del pa del dia anterior celebrà la Santa Missa, confessà i administrà el Viàtic als seus companys. Tot anant al lloc de martiri i en arribant-hi anà exhortant coratjosament i devota. Allí demanà als botxins que perdonessin als pares de família, que ell ja s'oferia en lloc d'ells. No fou atesa la seva súplica, i unes ametralladores que provaven segaren aquelles vides. Els seus cossos en quedaren destrossats. ²²⁹

El P. Bernardí de Mataró va romandre empresonat des del 3 d'agost de 1936 al 16 de juny de 1937 en els vaixells *Río Segre*, *Isla de Menorca* i *Mahón* ancorats al port de Tarragona. Fou jutjat pel Tribunal Popular de Tarragona i absolt, i amb la llibertat recuperada el P. Bernardí anà a Mataró, on cercà refugi amb la seva família. Acabada la guerra, el mes de febrer de l'any 1939, li fou confiada la coordinació de la represa de la vida caputxina a Tarragona, mentre s'esperava el retorn del guardià o superior de la comunitat, el

en perill, anà a viure a un pis que els estius era ocupat per uns parents seus i que llavors, a causa de la revolució, estava desocupat. Pocs dies després d'haver-s'hi instal·lat, totes les cases del carrer foren objecte d'un fort registre. El religiós fou trobat, fet presoner i víctima amb tots els altres detinguts com a represàlia del canoneig de Roses»; APCC, *Memòries del P. Jaume de Sarrià*, f. 14.

227. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, f. 32. El necrologi registra la mort el dia 31 d'octubre de 1936; cf. BASILI DE RUBÍ, *Necrologi*, 305: «31 d'octubre de 1936, a Olot, P. Timoteu de Palafrugell, predicador; assassinat pels rojos amb una vintena d'olotins al camp del Triay». A guisa de complement, vegeu *ApFran* 29 (1942) 81-82.

228. APCC, *Religiosos de la Província sacrificats durant la revolució anarco-sindicalista de 1936-1937*, f. 37: «El P. Timoteu, que durant la temporada de presó havia donat proves de força depressió, quan va arribar l'hora del seu sacrifici, va cobrar una gran enteresa i serenitat. Ell mateix va exhortar a confessar-se els companys de sacrifici i els donà la comunió».

229. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, f. 32. Vegeu, també, a la BHC, *Barcinonen. Beatificationis seu declarationis martyrii Servorum Dei Friderici a Berga et XXV sociorum. Positio super martyrio*, Romae 2005, 84: «Los condujeron al campo tan conocido como *El Triay*. El P. Timoteu dirigió la palabra serena y bien sentida dirigiéndose a sus verdugos, ofreciéndoles el perdón, no sin implorar la libertad de los diez compañeros».

P. Ermengol de Sarrià, que sojornava encara a Suïssa per tal de refer la seva salut.²³⁰

Semblantment, durant la tardor de l'any 1937, uns mesos després de l'alliberament dels pares Ermengol de Sarrià i Bernardí de Mataró, també recobraren la llibertat els caputxins Eugeni i Paulí de Barcelona,²³¹ Jeroni de Torregrossa i Frederic de Barcelona, que eren a la presó Model de Barcelona. Van romandre encara un temps detinguts a la Model els caputxins Romuald de Palma, Ferran d'Igualada, Marçal d'Agüero i Francesc de Sales de Barcelona:

Sembla que per part de l'Audiència de Barcelona està donada l'ordre de sortida de la presó de tots els nostres. No obstant, el Delegat General d'Ordre Públic, els deixa sortir amb comptagotes. Fins ara només han sortit de la presó de Barcelona els PP. Bernat d'Echalar i Jeroni de Torregrossa i el G. fra Frederic de Barcelona.²³² Els tres de Tarragona són tots al carrer [...]. No es refiïn massa de la pau relativa i potser més aparent que real en que deixen ara per ara els religiosos i capellans, i temo que es donen a conèixer massa, i si per qualsevulla causa es tornés a encendre la guerra a les persones religioses, no els costarà gaire als mata-frares de trobar-los.²³³

El darrer frare que sortí de la presó Model fou fra Francesc de Sales de Barcelona —que havia estat detingut quan volia sortir cap a França amb tren—;²³⁴ i recobrà la llibertat l'abril de 1938, el mateix dia en què fou empre-

230. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-20, carta de Bernardí de Mataró a Pacífic de Vilanova (Arenys de Mar, desembre 1944?): «El dia 3 d'agost de 1936 les patrulles del POUM m'agafaren portant-me a bordo del vapor *Río Segre*. El dia 1 de desembre de 1936 me traslladaren a bordo del *Isla de Menorca*. El dia 7 de desembre del mateix any me portaren al vapor *Mahón*, permaneixent-hi fins el dia 16 de juny de 1937. En el sostdit dia, després del judici que'ls rojos em feren, vaig ser absolt pel Tribunal Popular, posant-me en llibertat el mateix dia. Des del juliol de 1937 al febrer de 1939 vaig estar-me amb la meva família a Mataró, exercint lo ministeri amb les degudes precaucions».

231. El P. Paulí fou detingut per la policia el dia 2 de gener de 1937 (acusat d'administració clandestina dels sagraments) i fou portat a la presó Model on, després d'un judici, fou alliberat el dia 2 de novembre de 1938.

232. Inicialment fra Fredric fou empresonat a Montjuïc i després traslladat a la presó Model; vegeu a l'APCC, *Religiosos de la Província sacrificats durant la revolució anarco-sindicalista de 1936-1937*, f. 30: «Fra Frederic ha estat també caçat i actualment [març 1937] és a Montjuïc juntament amb el seu germà».

233. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Jaume de Sarrià (Carcassona, 3 octubre 1937). Fra Carmel de Colomers, empresonat al vaixel *Río Segre* al port de Tarragona, havia estat occit, però, a la carretera de Valls, una mica abans d'arribar a la població, el dia 25 d'agost de 1936; cf. *ApFran* 30 (1943) 115-116.

234. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Pau de Castelló (Marsella, 15 febrer 1938): «Fray Sales, a últimos de enero aún estaba en la cárcel. Es el único de los nues-

sonat fra Josep M. de Sant Joan Despí acusat de venda il·legal de tabac i sacarina.²³⁵ Durant els primers mesos de l'any 1938 es produïren, de bell nou, algunes detencions de sacerdots i de religiosos que foren acusats de col·laborar amb els falangistes i que, per aquest motiu, foren empresonats en els vaixells *Uruguay* i *Buenos Aires* ancorats al port de Barcelona:

El 28 del pasado mes [enero 1938] en Barcelona metieron en la cárcel a unos tres mil (alguien dice más) elementos de derecha, entre ellos unos 40 sacerdotes y algún religioso. Hasta ahora no he podido averiguar si hay alguno de los nuestros entre ellos. Parece ser que el motivo de esta resolución no ha sido específicamente religioso, sino político. Se les acusa de estar inscritos en las listas de la Falange.²³⁶

Pel que fa al cas del P. Alfons M. d'Àger, aquest religiós fou detingut a la seva població nadúia i el traslladaren a Lleida; després fou traspassat a la presó de Tarragona,²³⁷ al Castell de Pilat, on passà un any de captiveri i, una volta alliberat el 1937 cercà refugi a Mataró on hi acabà els seus dies: «El M. R. P. Alfons M. d'Àger va morir de mort natural, el dia 28 del passat Novembre [1937] a la matinada. És de suposar que va rebre els auxilis espirituals, car estava amb ell el P. Bernardí, amb el qual es refugiaren a Mataró quan varen ésser alliberats de la presó de Tarragona».²³⁸

En una carta del dia 12 de novembre de 1937 el P. Josep de Besalú preguntava a la tercerola Àngels Nadal: «Sé que no fa gaire varen sortir 155 malalts de l'Hospital [: presó Model], ¿no hi havia pas en Fuster [: Romuald de Palma], Ferran [d'Igualada], Sales [de Barcelona] i Marcial [d'Agüero]?»²³⁹ El P. Josep

tros que ha quedado allá. No lo comprendo. He reclamado al que me había asegurado que habían salido todos».

235. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Antoni M. de Barcelona (Marsella, 2 maig 1938): «El mateix dia que va sortir de la presó Fra Sales, hi ingressava Fra Josep M. de S. Joan Despí. Sembla que se l'acusa de vendre tabac o sacarina».

236. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Pau de Castelló (Marsella, 15 febrer 1938).

237. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-20, carta de Bernardí de Mataró a Pacífic de Vilanova (Arenys de Mar, 30 març 1944): «Respecte del P. Alfons d'Àger no puc dir-li la data en què fou detingut. De totes maneres, em sembla que fou entre'ls mesos d'agost i setembre del 1936. Estigué uns dies a la presó de Lleida i després fou conduït a la de Tarragona, permaneixent-hi fins el 16 de juny [1937], en quin jorn fou judicat pel Tribunal Popular i alliberat. Després estigué a casa de la pietosa terciària de Mataró, Na Cristina Fàbregas de Recoder, morint el dia 28 de novembre de 1937».

238. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Pere de Salo (Quarto, 11 desembre 1937).

239. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Àngels Nadal (Marsella?, 12 novembre 1937).

de Besalú havia intentat d'alliberar els religiosos caputxins empresonats a través de la Creu Roja internacional. Novament, des de Baiona, a començament de març de l'any 1937 escrivia xifradament a Àngels Nadal que:

Acabo de parlar amb un senyor que m'ha semblat que està disposat a treballar de debò a favor d'aquells malalts a qui tu acostumes visitar cada setmana; Rafael Fuster i altres companys hospitalitzats [: presoners a la Model]. Ell m'ha promès interessar-se per que els hospitalitzats puguin anar a l'estranger a prendre les aigües a bons sanatoris.²⁴⁰

Alguns religiosos que havien aconseguit ocultar-se foren capturats força tardanament, com fou el cas del P. Frederic de Berga, que fou occit *in odium fidei* quan feia més de mig any que havia esclatat la revolta, mentre vivia refugiat a casa de Rosa Albiñana.²⁴¹ El P. Frederic fou assassinat el dia 17 de febrer de 1937 i la seva mort afectà enormement a la gran protectora dels caputxins, la tercerola Mercè de Gibert:

Aquests últims dies, la mort del Pare Frederic m'ha trasbalsat molt ¡Estava tan confiada de que la Verge el salvaria! L'últim dia que vaig veure'l va ésser el dia de la Verge de l'Ajuda. Va dinar a casa, i com sempre, al moment de marxar va despedir-se de la Moreneta,²⁴² Mareta nostra, resant el *Sub tuum praesidium*, sempre li resava abans de marxar, va estimar-la i va marxar content, com sempre, qui havia de dir-me que no'l veuria més. ¡Pobre Pare Frederic! és a dir, ditzós d'ell, no hi dubte que els màrtirs són els escollits per Déu, però costa veure com Déu va prenent-los, i jo penso sempre: Déu meu ¿Quants en voldreu encara? Aquest pensament m'atormenta i m'atueix.²⁴³

240. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Àngels Nadal (Baiona, 4 març 1937).

241. APCC, llig. III-A-21, *Lista de bienhechores de nuestros Religiosos durante la revolución*, f. 8: «Rosa Albiñana de Guilera e hijos, domiciliada en Barcelona, Paseo de San Juan 116, 1-2. Recogieron en su casa al M. R. P. Federico de Berga, hasta que éste fué asesinado»; BHC, *Barcinonen. Beatificationis seu declarationis martyrii Servorum Dei Friderici a Berga et XXV sociorum in odium fidei, uti fertur, interfectorum († 1936)*, Romae 2005, 43-44: «He de hacer constar que el S. de D. antes de salir sumió las sagradas formas. Lo cierto es que el S. de D. fue muerto en la calle del Arrabal, barriada de la Bonanova». Vegeu, també, L. BADIA TORRAS, *Martirologi Solsoní (1936-1939)*, Solsona 1998, 331-333.

242. Es refereix a la imatge de la Mare de Déu de l'Ajuda, també *moreneta* com la de Montserrat, que guardava a casa seva durant la revolució. Es va preparar a la festa (2 de febrer, per la Candelera), amb un dia de recés: «Tot anant a passeig amb l'Àngels, vam fer recés per preparar-nos al dia de la festa de la nostra Moreneta»; APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Mercè de Gibert a Josep de Besalú (Barcelona, 15 febrer 1937).

243. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Mercè de Gibert a Josep de Besalú (Barcelona, 4 març 1937).

Semblantment també fou força tardana la detenció i execució dels caputxins Remigi de Papiol,²⁴⁴ Pacià de Barcelona i Tomàs de Castelló d'Empúries que, després de sofrir un penós captiveri al castell de Montjuïc, foren occits *in odium Ecclesiae* al cementiri de Cerdanyola²⁴⁵ el gener de 1937. La detenció d'aquests religiosos fou comunicada al ministre provincial dels caputxins per la suara esmentada Mercè de Gibert, quan els suposava encara tancats a la presó de Montjuïc:

Comprenc l'angoixa que sent per tot lo d'aquí. Són dies de sofriment i de lluita, i ara d'angoixa per lo que pot venir. Últimament varen detenir el P. Remigi, F. Pacià i F. Tomàs, hem passat 3 setmanes sense saber absolutament res d'ells, però dissabte, per una companya del despatx, que s'ha valgut d'un amic d'un seu germà, hem sapigut que tots tres són a Montjuïc, i avui l'Àngels Nadal [...] anirà a veurer F. Pacià [Colomer] que és el que es pot veurer el dilluns. Aixís com la Model la visita està classificada per galeries, allí va per lletres, i dilluns toca A-B-C, aixís s'orientarà i sabrem el que'ls pugui fer falta, procurant tot seguit aliviar-los el més possible. Aquests tres sembla que amb unes pessetes els donarien la llibertat, cal buscar-les depressa, jo confio que amb bona voluntat es trobaran.²⁴⁶

En efecte, tant la senyora Mercè de Gibert amb la seva minyona Paulina Hernando, com també les terciàries Àngels Nadal, Clara Font, Anna i Pepita Matute acolliren frares fugitius, a més visitaven i atenien els caputxins que eren a la presó. Algunes d'aquestes dones, tan valentes, també foren empreso-

244. Les despulles foren identificades després de la guerra pel P. Sebastià de Llorenç; vegeu a l'APCC, *Recordant el temps de la revolució 1936-1939*, f. 19: «El P. Pacífic de Vilanova de Bellpuig em demanà si volia acompanyar-lo al Palau de Justícia per un reconeixement dels nostres màrtirs a través de petits objectes trobats en els cadàvers assassinats a Sardanyola, i que eren guardats al Palau de Justícia. Vàrem identificar al P. Remigi de Papiol a través de la relíquia de Santa Teresina de l'Infant Jesús i també de petits retalls de roba R. P. [Remigi Papiol]. Arribats a Sardanyola contemplàvem els cadàvers, ja petrificats i sense mal aspecte. Tot seguit vàreig reconèixer al P. Remigi. Era ell, realment, tal com indicava la fitxa».

245. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Antoni M. de Barcelona (Marsella, 23 abril 1937): «Ja es dóna per segura la mort del P. Remigi i dels dos coristes que varen ésser agafats el mateix dia. El pobre P. Remigi va ésser víctima de les indiscrecions d'aquests pobres xicots. En afagar-los a ells es van fer registres als llocs on residien. Feia molt poc que un d'ells havia anat a la pensió del P. Remigi. I aquest pobre, que en tants mesos s'havia salvat per no haver sortit mai al carrer, va caure a les mans dels criminals per haver sortit massa els altres».

246. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Mercè Gibert a Josep de Besalú (Barcelona, 15 febrer 1937 i 18 febrer 1937): «Com li deia l'altra dia, l'Àngels va anar a Montjuïc, però justament aquell dia havien donat ordre de no rebre cap visita, i pobre noia no va poder enterar-se absolutament de res. Va tenir un gran disgust i una desil·lusió, pobre criatura, és ben bé com jo li dic sempre: *L'Àngel de la presó*. No pot pensar lo que ha arribat a fer pels nostres presoners!».

nades, però visqueren aquestes experiències doloroses amb un enorme esperit de fe i amb una gran confiança. L'estiu de 1937, quan feia un any que durava la guerra, la terciària Mercè de Gibert confidencià al seu director espiritual, P. Josep de Besalú, que: «Ara passo uns dies molt dolents. Estic molt trista i amoïnada, havia fet el propòsit de no dir-li res, però no puc. Només li prego que per lo que jo li digui no pateixi ni faci absolutament res per arreglar-ho. Estic contenta de sofrir, i ho ofereixo a Aquell que ho sap tot, per bé de tots».²⁴⁷ Acabada la guerra, i a propòsit de les terciàries Mercè de Gibert i Àngels Nadal, el ministre provincial dels caputxins escriví un llarg informe que trameté a la cúria general, on hi exposà que:

Mercedes de Gibert y de Camps, domiciliada en c[alle] Petritxol 3, de Barcelona. Su casa fué el verdadero refugio de nuestros Religiosos durante toda la revolución, interesándose como una madre para con ellos. Salvó la imagen de la Virgen de la Ayuda; salvó algunos valores que teníamos en depósito; salvó la vida del M. R. P. Provincial y del M. R. P. Federico de Berga, a raíz de un registro; acogió a muchos Religiosos en su casa; pedía limosna entre sus compañeras de trabajo para socorrer a los Religiosos; les buscaba albergue; les buscaba ocasiones para huir al extranjero; visitaba muy a menudo a nuestros prisioneros, a quienes traía comida y ropa y otras cosas necesarias; preparaba y distribuía las partículas para la celebración de la Santa Misa; todos los días nuestros Religiosos celebraban en su casa. Su casa fué, en fin, el centro donde acudían los Religiosos en busca de orientación y de auxilio. El mismo Presidente de la Diputación de Barcelona la felicitó por su comportamiento en favor de los Religiosos. Ángeles Nadal, domiciliada en Barcelona, calle Provenza [núm. 236]. Puede decirse de esta señorita lo mismo de la señorita Mercedes de Gibert, pues también fué uno de los sostenes de nuestros Religiosos. Acogió a muchos de ellos en su casa; recogía fondos y otros recursos para ellos; fué un verdadero ángel para los prisioneros a quienes visitaba casi diariamente llevándoles víveres, ropa y otras cosas necesarias; recogía y distribuía la correspondencia y fondos que el M. R. P. Provincial mandaba desde el extranjero, siendo por esto perseguida por los rojos buscaba ocasiones para que los Religiosos huyeran al extranjero. En suma, fué tal vez la que se fatigó más, dentro de una modestia heroica, en favor de nuestros Religiosos. Cabe notar que rehusó todas las oportunidades que se le ofrecieron para refugiarse en el extranjero, para no desamparar a los Religiosos.²⁴⁸

Aquestes terceroles benefactors dels caputxins durant la persecució religiosa, servint-se de la correspondència epistolar —sovint xifrada— oferiren al ministre provincial exiliat a Marsella dades i notícies sobre els frares i

247. APCC, *Guerra Civil*, carta de Mercè de Gibert a Josep de Besalú (Barcelona, 31 juliol 1937).

248. APCC, llig. III-A-21, *Lista de bienhechores de nuestros Religiosos durante la revolución*, f. 1.

la revolució per tal de coordinar la vida dels frares que romanien ocults a Catalunya:

Tindria jo una gran satisfacció que un o altre m'anés donant notícies de tots els meus antics amics [: frares caputxins]; per exemple, fulano és a tal poble o tal casa, o fa tal o qual ofici. Així, l'un dia dels uns, l'altre dels altres, que pogués jo anar-me formant la llista de les activitats i residència de tots ells.²⁴⁹

Són força singulars les cartes xifrades del P. Josep de Besalú adreçades al pare Bru d'Igualada: «Estimada i mai oblidada Bruneta [...]. La senyoreta Badia encara viu, però està molt delicada. Qui ha mort a Girona és l'avi Joan», per notificar-li que el P. Rupert (Ramon Badia) vivia molt delicat de salut a l'hospital genovès de San Martino, i que feia poc havia mort el 2 de setembre de 1938 a Girona el P. Joan de Barcelona.²⁵⁰ Semblantment, també el P. Bru escrivia cartes xifrades al ministre provincial Josep de Besalú: «Sra. D. Josepa Balboa. Marsella: Benvolguda mamà...».²⁵¹

Els caputxins refugiats a Marsella se serviren del consolat francès per fer arribar cartes a Barcelona durant la revolució i, així, evitar el control de la censura. La correspondència tramesa la recollia al consolat francès de Barcelona la valent i fidel tercerola Àngels Nadal, que va estar a punt de ser descoberta i detinguda,²⁵² tal com ho explicà el P. Josep de Besalú als frares catalans residents al convent genovès de Quarto dei Mille al Mare:

Vaig poder saber tot el que va passar a l'Àngels Nadal. Gràcies a Déu no va ser més que un ensurt, sense altres conseqüències del pànic que s'apoderà de tots els que estaven refugiats a casa seva i dels que estaven amb íntima relació amb ella. Quan aquesta excel·lent xicota acabava de recollir en el Consolat francès el plec de correspondència i els diners que des d'aquí havien estat enviats a Barcelona, uns individus de la *Xeca* es varen presentar a demanar per ella a la botiga que a nosaltres ens serveix d'adreça per les nostres remeses. Les dues propietàries d'aquella botiga varen negar que l'Àngels estigués allà i sapigueren dissimular molt bé que

249. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Àngels Nadal (Marsella?, 21 setembre 1938).

250. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Bru d'Igualada (s.l., 6 octubre 1938).

251. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Bruneta [: Bru d'Igualada] a Josepa Balboa [: Josep de Besalú], (Barcelona, 3 octubre 1938).

252. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Josep de Besalú a Eugeni de la Bisbal (Marsella, 20 de desembre 1937): «Tal como se me dió la noticia me hizo sospechar que la habían sorprendido al salir de recoger nuestra correspondencia. Me temí que la habrían metido en la cárcel».

sabessin el seu vertader domicili. Aquells facinerosos varen instar molt, i amb tota mena d'amenaces, assegurant que'ls constava que l'Àngels acabava de recollir una quantitat en el Consolat enviada des de Marsella, i sabien que aquella era la seva adreça. Tornaren al dia següent, i prenent a part la filla de la propietària de la botiga agotaren els seus recursos per obligar-la a declarar el domicili de l'Àngels. Aquelles heroïques senyores sapigueren resistir molt bé a totes les amenaces i per això l'Àngels s'ha pogut salvar.²⁵³

Durant la guerra, i des de l'exili a Marsella, el caputxí Manuel de Lipà, oriünd de Filipines, per a la tramesa de cartes a Catalunya es va valdre dels serveis que li oferí el comandant del vaixell *Emérite*, que feia la línia regular des del port de Marsella a Barcelona.²⁵⁴ El P. Josep de Besalú, ministre provincial, per la seva banda, també se serví del comandant del vaixell *Emérite* sense deixar, però, d'enviar cartes i diners a través del Consolat francès a Barcelona.²⁵⁵

5. A GUISA DE CLOENDA

Arreu de Catalunya, poc abans d'acabar l'any 1937, ja començaren a minvar els assassinats en contra dels membres de l'estament eclesiàstic i, també, d'aquells militants catòlics més significats, tal com ho posà de manifest el ministre provincial dels caputxins en una circular que adreçà als religiosos residents a les missions d'Amèrica:

El Govern actual, constituït a base de l'eix Negrín-Prieto-Irujo, té un interès gran en acreditar-se davant les potències estrangeres com a govern d'ordre que ha posat fi als assassinats, a les arbitrarietats i a l'anarquia que ha estat durant una sèrie de mesos la mestressa de tota la zona roja [...]. La situació en tot Catalunya ha millo-

253. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Antoni M. de Barcelona (Marsella, 6 gener 1937).

254. «El qui porta aquesta carta és el propi comandant del vaixell *Emérite* a qui tinc l'honor de conèixer, i a qui no sabria com agrair els seus serveis. Ell s'ha prestat a portar-vos les cartes meves, com també les vostres a mi. Convindria, però, per evitar molèsties i compromisos al bondados señor, que trobéssiu una persona de confiança la qual s'encarregués de portar-li les vostres respostes al vaixell mateix»; APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Manuel de Lipà a Àngels Nadal (s.l., any 1937).

255. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Antoni M. de Barcelona (Marsella, 6 gener 1938): «El dilluns passat vàrem provar de tornar a enviar cartes a Barcelona per mitjà del vaixell i del Consolat francès».

rat força, i per tant, tots els nostres Religiosos es troben una mica més segurs fins en l'exercici del culte privat i l'administració dels sagraments.²⁵⁶

Les dades que comptem sobre la persecució en contra dels eclesiàstics i de militants catòlics esborronen; així ho posava de manifest la crònica que escriví el caputxí d'origen colombià, Marcos de Ipiates, religiós que quan esclatà la revolució el juliol de 1936 formava part de la comunitat d'Igualada:

En los días que estuve en el consulado, oía cada noche los gritos y ayes lastimeros y desgarradores en las casas vecinas a las tres o cuatro de la noche [...] esto lo hacen con las familias católicas y con los ricos de la alta sociedad, porque odian a la burguesía y todo lo que es católico [...]. En las mismas horas de la noche, de 3 a 4, comenzaban a pasar los carros de la muerte, grandes camiones con banderas rojas y las insignias comunistas, la FAI, anarquistas, etc. Todos iban bien cubiertos, todos iban llenos de prisioneros que los iban a matar fuera de la ciudad [...] a poco rato de pasar se oían las detonaciones de las descargas en varias direcciones de la ciudad. Esto era cada noche. Cuando pasaban hacían un ruido estrepitoso y pitaban con unas sirenas especiales.²⁵⁷

L'any 1938, en plena guerra, el P. Antoni M. de Barcelona, des de l'exili, elaborà una síntesi sobre l'abast de la cruent persecució religiosa que sofria l'Església a Catalunya²⁵⁸ sense incorporar, però, el nom del bisbe de Barcelona, Manuel Irurita,²⁵⁹ car hi havia dubtes sobre la certesa de la seva mort martirial. Un any més tard, el P. Antoni M. de Barcelona publicà una

256. APCC, llig. III-A-18, *Nota del P. Provincial sobre l'actual situació dels Religiosos de la Província de Catalunya*, (Gènova, 4 desembre 1937).

257. AGRoma, *Catalonia* (G.40) Sect. IV, *Pequeño resumen histórico del terrorismo revolucionario español*, f. 2.

258. Cf. ANTONI M. DE BARCELONA, *Cento Martiri della Rivoluzione del 1936 nella Catalogna*. Genova: Società Editrice Internazionale 1937.

259. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta d'Antoni M. de Barcelona a Josep de Besalú (Quarto, 3 juliol 1937): «El Bisbe de Barcelona no entrava a la llista dels 200, puix era massa problemàtic... La nova edició sortirà aviat, puix la dels 100 està gairebé exhaurida». Sobre la misteriosa mort del bisbe Irurita, vegeu el balanç de les recerques efectuades per Antoni Sospedra, Hilari Ragner i Joan Bada, dins l'obra de P. FELIU i M. MIR, *El misteri de l'assassinat del bisbe de Barcelona. L'anarquisme i el Vaticà davant l'enigma Irurita*, Barcelona 2012. Cal afegir que, segons una testimoniança de Nicolau d'Olwer, recollida per Mn. Lambert Font, el bisbe Irurita va morir el març de 1937, com a represàlia als bombardeigs que sofrí Barcelona, tal com ja hem assenyalat més amunt; vegeu V. CÀRCEL ORTÍ, «El obispo Irurita y la persecución religiosa en las cartas de Font, Torrent y Vidal i Barraquer», *ASTar* 86 (2013) 907.

segona edició ampliada de l'obra, on tampoc no hi situà entre els màrtirs el nom del bisbe Irurita.²⁶⁰

Des del seu sojorn a Milà el P. Josep de Besalú elogià el ministeri clandestí que durant la persecució religiosa exerciren alguns frares caputxins²⁶¹ com, per exemple, l'acció pastoral realitzada per Fermí de la Cot,²⁶² Venanci d'Arenys, Romuald de Palma, Celestí de les Borges i Eugeni de la Bisbal, entre d'altres. En efecte, l'any 1937 al pis la terciària Mercè de Gibert —situat al carrer Petritxol, núm. 3, primer— el P. Eugeni de la Bisbal hi celebrà la missa del gall.²⁶³ Semblantment, en el pis de la terciària Àngels Nadal —situat al carrer Provença, núm. 236, 4rt 3a—, el maig de 1938 hi hagué la celebració de la festa de la Mare de Déu de Pompeia: «Al pis de la Nadal vàrem celebrar la festa de Pompeia amb la Súplica, les Salves i benedicció de roses. M'han enviat fulles de les roses beneïdes. Dirigia la súplica el P. Bernat [d'Echalar], que diu que tant la veu com les mans li tremolaven d'emoció, [car] l'any passat va passar aquell dia a la presó».²⁶⁴ També el P. Josep de Besalú, per la seva banda, va escriure sobre la gran emoció que ell experimentà de poder celebrar cada dia la santa missa en la clandestinitat quan vivia amagat a casa d'Elvira Olivella, vídua de Font, abans de la seva fugida a Marsella:

La Santa Missa la podíem celebrar pels domicilis (molt d'amagatotis) sobre qual-sevulla taula; sense ornaments; fent servir una copa de cristall per càlzer, i mirant d'adaptar-se tant com podíem a la litúrgia, però sense que per manca d'aquestes santes formalitats s'hagués de deixar de celebrar el Sant Sacrifici mentre es disposés d'un lloc i d'una manera decorosa per a celebrar-ho. Jo tenia la sort que les bones i santes dones que m'acollien i amagaren el dia que vaig sortir il·lès de les mans dels botxins, tenien a casa un missal del Foment de Pietat, amb text català i

260. Cf. ANTONI M. DE BARCELONA, *Martiri della Rivoluzione del 1936 nella Catalogna. Seconda edizione aumentatissima*. Genova: Società Editrice Internazionale 1937; Id., *Martiri della Rivoluzione marxista nella Spagna*. Milano: La Sorgente 1938.

261. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Pau de Castelló (Milà, 16 desembre 1938): «Los que quedan en Barcelona. ¿Qué podré decir de ellos? Que algunos tienen una actividad ministerial digna de todo elogio, dadas las circunstancias de clandestinidad y de peligro más o menos grave con que han de moverse. Se distinguían en esta labor los PP. Venancio de Arenys de Mar y Romualdo de Palma».

262. APCC, *Memòries del P. Jaume de Sarrià*, f. 16: «[El P. Fermí] sota la seva aparença, força extravagant, ningú no hauria endevinat un frare. Fins al final de la revolució exercí un intens i extens ministeri. Cada setmana, i a peu, anà a Sant Pau de Segúries».

263. Ho explicà, amb escriptura xifrada, Mercè de Gibert a Josep de Besalú: «Els dies de Nadal no tenim festa, una floreta més per oferir, però en canvi l'amic Massip [: Eugeni de la Bisbal] ens farà companyia. No m'ho mereixo»; APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Mercè de Gibert a Josep de Besalú (Barcelona, 12 gener 1937).

264. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Pacífic de Navàs (Carcassona, 28 juliol 1938).

llatí, i així vaig poder seguir sempre les misses del dia amb tota propietat. No es pot figurar la devoció que causa poder celebrar la Santa Missa en aquella forma, amb tota clandestinitat, com en els primers temps de l'Església, amb la convicció d'ésser irremissiblement executat si s'arriba a descobrir! Déu ajuda molt a concentrar totes les potències de l'esperit. Amb quin sentiment i amb quina resignació alhora es prega pels germans caiguts, pels dispersats que estan en perill!²⁶⁵

Al culte i a la pastoral clandestina també hi col·laboraren alguns dels religiosos no clergues, així com els terciaris i, àdhuc, les terciàries, especialment en la distribució de la comunió. Per exemple, el P. Pere de Saló, mentre estava amagat a Barcelona tot esperant de poder passar la frontera, rebia l'eucaristia a través de les tres germanes Tomàs i Farell, seglars franciscanes del Terç Orde dels caputxins:

Restant tancat allà dos mesos justos sense sortir per res al carrer [...]. Venien les noies Tomàs, essent la Maria la que em va portar nostre Senyor per de poder combrregar després de molt temps [...]. Des de llavors ja tenia consol i la millor de les companyies. Dins d'un sobre de targeta em portava la Maria, o la Montserrat o la Pilar unes quantes hòsties consagrades i podia combrregar tots els dies.²⁶⁶

En aquesta missió clandestina de distribuir la comunió hi destacà el religiós llec fra Pacífic de Navàs, que en les seves memòries del temps de guerra explicà que:

Va donar la coincidència de poder fer ús dels privilegis de poder-se donar la Sagrada Comunió els mateixos seglars. Aleshores vaig tenir un camp d'acció molt gran, portant Sagrades Formes Consagrades d'una casa a l'altra. Entre religioses dispersades i seglars de tota confiança hi havia dies que en repartia més d'un centenar. Per a mi va ser la satisfacció més gran que em va donar el Bon Jesús, de poder-lo portar a tantes ànimes que desitjaven rebre'l, o almenys tenir-lo a casa per poder-li fer algunes visites durant el dia. Prou convenia desagrar-lo de tants i tants insults com se li varen fer aquells tristos dies!²⁶⁷

265. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Antoni d'Argentona (Roma, 12 novembre 1936); *Ibíd.*, carta de Josep de Besalú a Clara Font (Roma, 11 març 1939): «Día de inolvidable recuerdo, el 22 de agosto de 1936, se me abrió acogedora... De contemplar de nuevo aquella copa que me sirvió de cáliz, aquella mesa santificada que me sirvió de altar, aquella bendita habitación donde con una emoción propia de los primeros cristianos de las catacumbas podía celebrar sin ornamentos sagrados y en una clandestinidad que enardecía más y más aquel divino sacrificio».

266. APCC, *Breus notes o memòries de tot lo que passà i sofrí el P. Fr. Pere de Saló, OMCap., durant la revolució i persecució de 1936-1937*, f. 9.

267. APCC, *Ressenya del Vble. Fr. Pacífic de Navàs*, Roma 1938, f. 5.

Sobre aquest culte clandestí Josep Gassiot, quan analitzà les causes i desenvolupament de la persecució religiosa, assenyala que en aquelles circumstàncies tan especials fou dispensat el dejuni eucarístic per a poder combregar a qualsevol hora i que, quan no era possible de trobar un sacerdot, l'avi de cada família s'encarregava de batejar els néts.²⁶⁸ Per la seva banda, des de l'exili de Marsella, el P. Josep de Besalú, també procurà de facilitar als frares pa eucarístic i vi de missa per a les celebracions clandestines: «¿No necesiteu pas vi ben segur, per a confort dels dèbils, i farina de blat pur per àpats delicats? He pensat varies vegades que el podeu necessitar, i encara no he pogut ocupar-me de cercar-lo».²⁶⁹ Alguns dels caputxins que trobaren refugi a la comarca d'Olot, hi realitzaren el ministeri sacerdotal amb una certa tolerància. Aquest fou, per exemple, el cas del P. Fermí de la Cot.²⁷⁰ El vicari general de Barcelona, Josep M. Torrent, durant aquest període de culte clandestí escriví algunes circulars que foren ciclostilades i divulgades;²⁷¹ per exemple, en la del mes de març de 1938 convidà el poble fidel a sobrenaturalitzar el dolor i, alhora, enaltí l'activitat sacerdotal heroica, tot planyent-se que: «El més lamentable del moment en què vivim són les conseqüències naturals de l'absència absoluta del culte públic» i convidà a les famílies que «mentre no sigui possible el restabliment del culte públic, procureu substituir-lo amb el culte privat i familiar, tant com la prudència permeti», i acabà la circular amb una exhortació a pregar familiarment les devocions tradicionals: «El Sant Rosari resat en família torna a ésser la devoció predilecta, clàssica en les llars de la nostra Pàtria».²⁷² La divulgació d'aquesta darrera circular comportà la

268. Cf. J. GASSIOT MAGRET, *Apuntes para el estudio de la persecución religiosa en España*, Barcelona 1961, 90-91: «Durante todo el tiempo de la dominación roja, las prácticas religiosas tuvieron que hacerse de una manera clandestina. Nos reuníamos en casa de un amigo y allí el sacerdote, sin ornamentos y vestido de seglar, celebraba la Santa Misa; por cáliz se utilizaba una copa de cristal y todos recibíamos la Sagrada Comunión, oyendo muchas veces los avisos de alarma de las sirenas y los estruendos de los bombardeos. Nos fue dispensado el ayuno, y ello nos permitía comulgar en cualquier hora del día, porque estábamos constantemente en peligro de muerte [...]. Hubo una temporada que era difícil poder encontrar un sacerdote y el abuelo bautizaba al nieto, recordando al patriarca familiar antiguo que asumía funciones sacerdotales».

269. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Àngels Nadal (Marsella?, 29 octubre 1938).

270. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Josep de Besalú a Ramon Maria d'Olot (Frascati, 24 juny 1938): «Em consta que el P. Fermí fa molt de ministeri a Olot, en forma privada i per les cases».

271. Cf. J. M. GIBERT, *Perfiles de esclavitud. Tríptico de la dominación rojo-atea*, Barcelona 1942, 62-68: «El Gobierno de la diócesis barcelonesa durante la persecución».

272. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, Circular del P. Josep M. Torrent, *Quaresma del MCMXXXVIII*, «Als meus germans en el sacerdoci i al poble fidel de la diòcesi de Barcelona, amb ocasió de la Santa Quaresma».

detenció i empresonament, uns dies, del pare Torrent, tal com ell mateix ho explicà l'abril de 1938 al cardenal Pacelli:

Se ha intensificado la detención de sacerdotes y seglares como ya denuncié en mi última. Yo mismo fui detenido el día 22 de marzo y mi detención duró seis días. En el registro hecho en la casa donde me alojo, la policía no encontró otra cosa sospechosa para llevar a la Comisaría que unos ejemplares de mi Circular Cuaresmal de la cual adjunto copia y unos apuntes de catecismo que explico a un grupo de jóvenes.²⁷³

En començar l'any 1938, segons l'opinió del ministre provincial dels caputxins, la tolerància del culte catòlic a Barcelona era pura propaganda:

A Barcelona s'esforça el Govern en donar una aparença de respecte a la llibertat de culte *privat*. Toleren la missa per les cases. En canvi, em consta que a Madrid empresonen els capellans i les famílies que són sorpreses en acte de culte, i han format una policia especial per perseguir les famílies que s'atreveixin a admetre un sacerdot a celebrar ¿Com es lliguen aquests extrems? Només pensant que lo de Catalunya obeeix a la necessitat de donar davant les potències la sensació d'ordre i respecte.²⁷⁴

En efecte, segons alguns historiadors especialistes en la temàtica es tractava d'una maniobra propagandística de la República incentivada pel ministre catòlic Manuel Irujo que, tot autoritzant el «culte privat» amb un decret del 7 d'agost de 1937, volia contrarestar l'impacte internacional produït per la carta col·lectiva dels bisbes,²⁷⁵ on denunciaren la situació de persecució religiosa que es vivia a Espanya. Amb tot, el 7 de gener de 1937, Manuel de Irujo havia presentat al Consell de Ministres un memoràndum en el qual denunciava la persecució religiosa que comportà la destrucció d'esglésies, la detenció i assassinat d'eclesàstics i àdhuc «la prohibición absoluta de retención privada de imágenes y objetos de culto».

La persecució en contra dels religiosos es mantingué a la zona republicana durant bona part de l'any 1938. Així, el dia 3 juny de 1938, fra Conrad de

273. ASVat, *Espanya* 923, fasc. 334: carta de J. M. Torrent a E. Pacelli (Barcelona, 7 d'abril de 1938); editada per V. CÀRCEL ORTÍ, «El obispo Irurita y la persecución religiosa», *ASTar* 86 (2013) 782.

274. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-18, carta de Josep de Besalú al bisbe Maties Solà Farell (Marsella, 12 febrer 1938).

275. Vegeu el text de la *Lettre collective des Evêques Espagnols à ceux du monde entier à propos de la Guerre en Espagne*, Paris: S.G.I.É juillet 1937.

Villarroya²⁷⁶ fou detingut i torturat en una txeca, segurament en la situada al monestir de les monges agustines del carrer Vallmajor o, potser, en les dependències del monestir de Valldonzella.²⁷⁷ Aquest jove religiós, encara de vots de temporals, després d'haver passat un any de captiveri a la presó Model²⁷⁸ vivia acollit en la casa de Maria Àngels Nadal des d'on anava a treballar en una farmàcia. Detingut novament el 1938 fra Conrad sofrí el captiveri de la txeca i, després, la presó durant tres mesos al vaixell *República Argentina*. En recuperar la llibertat el dia 2 de setembre de 1938, demanà de fer la professió solemne en mans del P. Evangelista de Montagut en una cerimònia clandestina²⁷⁹ que tingué lloc el dia 11 de setembre de 1938.

Durant la guerra, a la Santa Seu hi arribaren informacions força detallades sobre la situació dels convents i àdhuc d'alguns monestirs de religioses contemplatives que foren molt afectats per la persecució religiosa.²⁸⁰ Després del conflicte bèl·lic espanyol, la Congregació de Religiosos hagué de pronunciar-se a propòsit de la validesa dels vots religiosos pronunciats en la clandestinitat²⁸¹ ja que existí, com hem vist més amunt, un culte clandestí força ben organitzat. A propòsit d'aquestes celebracions²⁸² el Dr. Lluís Carreras manifestà que:

A su manera aun el culto furtivo fué organizado, Hojas multicopiadas, a veces impresas, en forma disimulable, facilitaron el texto del Canon de la Misa, el breve ritual de los sacramentos. No faltaron registros secretísimos de los bautizos y casa-

276. APCC, *Guerra Civil*, llig. III-A-17, carta de Josep de Besalú a Pacífic de Navàs (Carcassona, 28 juliol 1938): «El dia 6 de juny varen agafar a a Fra Conrad. Després de dinar va anar com de costum a una Farmàcia a ocupar-se, i ja no l'han vist més. Totes les diligències per saber on és han resultat infructuoses. Ni la policia del Govern en sap res. Es tem que hagi caigut en mans d'alguna Txeca clandestina».

277. En la nota necrològica diu que fou a Valldonzella; cf. *ApFran* LXIV (1973) 108-109: «El dugueren a la *checa* de Valldonzella. Més endavant l'internaren en el vaixell *Argentina*, on romangué més d'un any». Al vaixell fra Conrad hi fou empresonat tres mesos (no pas un any!) i també cal tenir present que, durant el juliol de 1938, el monestir de Valldonzella fou habilitat com a hospital.

278. APCC, *Religiosos de la Província sacrificats durant la revolució anarco-sindicalista de 1936-1937*, f. 53: «En la cárcel Modelo hay 6 Religiosos capuchinos de Barcelona, entre ellos Fray Conrado de Villarroya, de 32 años, nombre civil Constancio Miguel Calvo Grao; nombre supuesto por el que le conocen en la cárcel, Miguel Grau Pérez».

279. PACÍFIC DE VILANOVA, *Estadística*, 24.

280. ASCRel, *Spagna. Religiosi*, Protocollo núm. 7779/36: «Circa situazione vari monasterii».

281. ASCRel, *Spagna. Religiosi*, Protocollo 9407/39: «Barcellona. Circa voti emessi durante la guerra».

282. VEGETU A. MANENT i J. RAVENTÓS, *L'Església clandestina a Catalunya durant la Guerra Civil (1936-1939). Els intents de restablir el culte públic*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1984.

mientos celebrados. Ocultos obradores litúrgicos llegaron a producir exquisitos modelos de vasos sagrados, de *capsae Domini* para llevar el Pan de Vida por doquier [...]. Imaginad que en Barcelona el culto clandestino llegó a poder contar más de 2.000 celebraciones diarias.²⁸³

Una volta acabada la Guerra Civil espanyola, i per tal de contribuir a la represa de la vida religiosa, la Santa Seu atorgà facultats especials als instituts religiosos²⁸⁴ i, també, autoritzà als preveres poder cobrar els estipendis de les misses binades atesa la gravíssima penúria econòmica de la postguerra.²⁸⁵ Alhora, des de la Santa Seu també es féu una certa pressió al govern del general Franco per tal d'evitar que els religiosos prestessin el servei militar obligatori.²⁸⁶ Cap a final de l'any 1939, fet el recompte dels 204 religiosos que el juliol de 1936 integraven la Província caputxina de Catalunya, entre els frares que van desaparèixer, els que morien durant la guerra i els occits *in odium fidei* —un total de 35 víctimes martirials!—,²⁸⁷ només restaven 141 caputxins amb la majoria dels convents destruïts o en pèssimes condicions. Això dificultà enormement la represa en la postguerra; una temàtica de gran complexitat i que deixem per a un nou article d'investigació.

283. L. CARRERAS, *Grandeza cristiana de España*, Toulouse 1938, 192-193.

284. ASCReI, *Spagna. Cappuccini*, Protocollo 3316/36: «Cappuccini Spagna. Facoltà speciali per l'elezione dei Superiori»; Protocollo 3151/39: «Valenza e Catalogna. Facoltà speciali»; Protocollo 8297/39: «Barcellona. Facoltà varie per Istituti diversi».

285. ASCReI, *Spagna. Cappuccini*, Protocollo 4139/37: «Cappuccini Catalogna. Elemosina Messe binate».

286. ASCReI, *Spagna. Religiosi*, Protocollo 7266/39: «Circa esenzione servizio militare per religiosi».

287. El P. Basili de Rubí en comptabilitat 37, car hi afegí Enric de Castelló d'Empúries i Joaquim de Tàrraga, que moriren al front de guerra; vegeu BASILI DE RUBÍ, *Eroi di Cristo nella Spagna di Franco*, Roma 1940, 28: «I religiosi furono decimati [...] della Catalogna 37 religiosi assassinati, e 9 conventi saccheggiati o semidistrutti di cui 4 incendiati».